

**Вищий навчальний заклад
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
Юридичний факультет
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов**

Історія України

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

2019 рік

*Рекомендовано кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов
Протокол № 1 від 05.10.2019 р.*

Розробники: Пилипенко Л.І. - ст. викладач кафедри теорії та історії держави і права

Історія України: Навчально-методичне забезпечення // Пилипенко Л.І. – К.: Національна академія управління, 2019. – 148 с.

ВСТУП

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРОГРАМНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Методи навчання

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА МОДУЛЯМИ ТА ТЕМАМИ

План лекцій

Методичні вказівки до проведення семінарських (практичних) занять

теми семінарських занять

Методичні вказівки до виконання індивідуального завдання

Методичні вказівки до виконання самостійної роботи

Теми самостійної роботи

Питання для самостійного опрацювання

ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Контроль знань здобувачів вищої освіти

Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Порядок переведення оцінок у систему ЄКТС

Форми поточного та підсумкового контролю успішності навчання

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

Допоміжна

Інформаційні ресурси, у т.ч. в мережі Інтернет

ВСТУП

Процес інтеграції у європейський освітній простір вимагає підготовки фахівців нової генерації, що будуть не тільки конкурентноспроможними на ринку праці, але й відрізнятимуться високою національною самосвідомістю, духовністю й політичною культурою. Важливе місце у формуванні цих якостей займає вивчення курсу історії України, який сприяє світоглядній підготовці здобувачів вищої освіти та всебічному вихованню їх як особистостей.

Кожне покоління, одержуючи у своє розпорядження певну сукупність традиційних образів, не просто сприймає їх у готовому вигляді, а й завжди здійснює їхню власну інтерпретацію й вибір. У цьому сенсі кожне покоління водночас дотримується традицій і впроваджує інновації, використовуючи здійснюючи на основі цього процесу синтез першого та другого.

До ХХ століття інноваційний тип культури став панівним. Симптоми його очевидні: науково технічна революція темпи що постійно прискорюються, розвиток виробництва, швидка зміна художніх стилів, безперервне відновлення умов життя, стрімка погоня за нововведеннями у всіх областях життя. Прогнози на ХХІ століття обіцяють подальший розвиток інноваційної культури, пов'язаний з технічним прогресом засобів інформації й комунікації, удосконалення біотехнологій, відкриттями в області хімії, енергетики тощо. У сучасному науковому знанні спостерігається активний процес синтезу традицій і новацій як злиття елементів різних етнічних і національних культур, як результат світових культурних контактів і взаємодії культур. Об'єктивною основою для перешкод історично-культурної взаємодії була і залишається нерівномірність суспільно – економічного розвитку. У розробці нових наукових концепцій простежується нерозривний зв'язок поняття інноваційності з поняттям – «традиція», які значною мірою детермінують статус сучасних теоретичних набутоків. Традиція передбачає складний механізм відтворення і передачі досвіду минулих поколінь, яка забезпечує безперервність і внутрішню єдність суспільства і наукового знання.

Програма передбачає готувати здобувачів вищої освіти як майбутніх фахівців, здатних орієнтуватися у змінах політичних курсів, соціально – економічних і соціально культурних зрушеннях

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладення навчальної дисципліни «Історія України» є формування у здобувача сучасного мислення на основі усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків процесу історичного розвитку українського суспільства в контексті світових цивілізаційних вимірів, розуміння сутності перетворень, що відбуваються в Україні та її місця у загальноєвропейському просторі.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Історія України» є утвердження у здобувачів вищої освіти свідомої громадянської позиції та готовності до практичного застосування набутих знань через активну участь у справах суспільства й держави; у формуванні гуманізму, терпимості до інакомислення, здатності до діалогу, толерантного, неупередженого ставлення до інших народів.

Предметом вивчення дисципліни «Історія України» є державно-політичний та соціальноекономічний розвиток українського народу від найдавніших часів до сьогодення.

Передумови вивчення навчальної дисципліни: вивчення дисципліни «Історія України» та проблематика курсу пов'язана з дисциплінами «Історія української культури», «Соціологія», «Політологія».

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни. На вивчення навчальної дисципліни відводиться **120 годин** **__4__ кредити ECTS**.

ПРОГРАМНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дисципліна «Історія України» забезпечує набуття здобувачами освіти компетентностей:

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні, спеціальні, задачі та практичні проблеми у галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування доктрин, принципів і інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності: здатність до розуміння базових історичних категорій та концепцій, які описують фундаментальну природу історичного процесу; здатність визначати головні етапи розвитку історичної думки та її основні досягнення; визначати базові історичні методи; здатність використовувати історичну спадщину для формування основ світогляду.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності: здатність до усвідомлення базових засад соціального буття, закономірностей історичного процесу; здатність визначати соціально-культурні цінності та норми, створені в процесі розвитку суспільства; здатність застосовувати знання та вміння щодо специфіки логічного мислення та наукового пізнання у процесі професійного вдосконалення; творчо та креативно мислити; критично оцінювати якість інформації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Історія України» здобувач освіти повинен:

знати:

- основні епохи в політичній історії людства та їх хронологію;
- витоки української нації та її місце у загальнолюдських процесах;
- суспільно-економічні, політичні, культурні процеси історичного розвитку українського народу;
- хронологію, етнологію, державотворчі, культурологічні, конфесійні принципи періодизації історичного розвитку України;
- зародження та розвиток українського етносу, національного та державного відродження;
- процеси побудови суверенної демократичної держави; діяльність історичних осіб, політичних партій.

вміти:

- аналізувати історичні процеси, події, факти;

- брати участь у дискусіях на суспільно-історичні теми;
- формувати сучасну історико-політичну культуру, свою громадську позицію;
- користуватися категорійно-понятійним апаратом історичної наук, історичними джерелами та довідковими матеріалами з історії України.

володіти:

- категорійно-понятійним апаратом історичної науки;
- історичними джерелами та науковою літературою з історії України;
- застосовувати знання з історії України у процесі розв'язання професійних завдань.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль I.

Історія України з найдавніших часів до початку XX ст.

Тема 1. Витоки українського народу та його державності. Україна княжої доби.

Перші державні утворення на території України. Передумови, теорії походження та основні етапи розвитку Київської Русі. Особливості соціально-політичного устрою Давньоруської держави. Причини та наслідки роздробленості Київської Русі. Роль Галицько-Волинського князівства в тогочасній Європі. Оцінка місця та значення Давньоруської держави у контексті європейської й світової історії.

Тема 2. Україна у складі Польщі. Козацька доба.

Процес входження й становище українських земель у складі Великого князівства Литовського. Вплив Кревської, Люблінської та Берестейської уній на подальшу долю українських земель. Основні погляди на походження українського народу та етапи його формування. Причини виникнення козацтва. Роль та місце Запорізької Січі в історії українського народу та європейській історії.

Тема 3. Визвольна війна українського народу середини ХУІІ ст. Формування української держави.

Передумови, причини, рушійні сили, перебіг основних подій та історичні наслідки національно-визвольної війни сер. ХУІІ ст. Формування Б.Хмельницьким козацько-гетьманської держави, її ознаки. Пошуки союзника в боротьбі проти Речі Посполитої. Переяславська Рада 1654 р. та її історична оцінка. „Березневі статті” Б.Хмельницького, їх мета та зміст. Характеристика видатних постатей періоду.

Тема 4. Велика Руїна. Гетьманщина. Ліквідація української автономної державності.

Причини та наслідки політичної кризи української автономії. Спроби П.Дорошенка й І.Мазепи об'єднати українські землі. Участь України у Північній війні. Полтавська битва та її історична оцінка. Процес колоніального наступу на українську державність з боку російського царизму. Причини обмеження та ліквідації автономії України. Заборона гетьманської влади в 1764 р. Причини зруйнування Запорізької Січі в 1775 р. Історичне значення Запорізької Січі й Гетьманщини в історії українського народу.

Тема 5. Україна у складі Російської та Австро-Угорської Імперій (д. п. ХУІІІ - ХІХ ст.).

Територіальні зміни на Лівобережній та Правобережній Україні. Декабристський рух в Україні. “Руська правда” П.І. Пестеля. Початок національного відродження. Кирило-Мефодіївське товариство та його програмні документи. Формування української нації та національної свідомості.

Тема 6. Україна в умовах капіталістичної модернізації економіки (д. п. ХІХ- п. ХХ ст.).

Криза феодалних відносин. Аграрна реформа 1861 р. та її результати в українському селі. Буржуазні реформи 60-70-х рр., їх значення для подальшого розвитку України. Суспільно-політичні течії в другій пол. ХІХ ст.: народницький та громадівський рухи. Виникнення українських політичних партій. Україна в революції 1905-1907 рр.: боротьба за автономію. Столипінська аграрна реформа.

Змістовий модуль II

Україна в XX – XXI ст. Розбудова незалежної держави

Тема 7. Українська національна революція 1917- 1921 рр.

Розстановка політичних сил напередодні революції. Створення Української Центральної Ради: її соціальна база й програма. Практичні кроки на шляху від культурно-національної автономії до територіальної. Проголошення незалежності УНР. Політика П.Скоропадського й Директорії. Утворення ЗУНР. Акт Соборності України. Причини поразки УЦР, урядів П.Скоропадського й Директорії. Перемога радянської влади та її політика „воєнного комунізму”.

Тема 8. Міжвоєнний період історії українського народу (1921- 1939 рр.).

Причини переходу від „воєнного комунізму” до нової економічної політики, її зміст. Спроба створити ринкову економіку з елементами державного регулювання. Політична дискусія щодо національного питання. Пошуки оптимальної форми об’єднання республік і створення СРСР. Політична оцінка входження України до його складу. Політика коренізації: форма, зміст і результати. Прискорена індустріалізація й суцільна колективізація та їх наслідки. Голодомор 1932–1933 рр. Встановлення тоталітарного режиму, формування культу особи Сталіна.

Тема 9. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами (1921- 1939 рр.).

Наслідки Першої світової війни для України. Перехід частини західноукраїнських земель до складу Польщі, Румунії й Чехословаччини. Загострення національного питання на окупованих землях. Український визвольний рух. Західноукраїнське питання в європейській політиці. Боротьба різних політичних сил за вплив на Західну Україну.

Тема 10. Україна в роки Другої світової війни (1939- 1945 рр.).

Радянсько-німецький договір 1939 р. Приєднання Західної України до УРСР. Початок Великої Вітчизняної війни. Трагедія Південно-Західного фронту. Причини поразок Червоної армії в 1941- 1942 рр. Антифашистський рух опору. Основні битви Великої Вітчизняної війни. Битва за Дніпро. Звільнення Києва. Остаточне визволення України у 1944 році. Оцінка ОУН- УПА. Наслідки Другої світової війни для України.

Тема 11. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток України в д. п. 40-х – на поч. 80-х рр. XX ст.

Труднощі відродження економіки в післявоєнний період. XX з’їзд КПРС: викриття культу особи Сталіна. Реабілітаційні процеси. Соціально-економічні реформи М.С.Хрущова. Демократизація духовного життя. Парадокси хрущовської „відлиги”. Дисидентський рух “шістдесятників Наростання кризових явищ в економічному та духовному житті. Політика русифікації.

Тема 12. Національно - державне відродження українського народу. Незалежна Україна в сучасному світі.

Політика М.Горбачова: досягнення та прорахунки. Розпад СРСР. Декларація про державний суверенітет України. Створення багатопартійної системи. Акт проголошення незалежності України. Всеукраїнський референдум 1990 р. Вибори Президента Державне будівництво суверенної України. Прийняття Конституції України 1996 р. Політика роззброєння України. Міжнаціональні та міжконфесійні відносини. „Помаранчева” революція 2004 р. Конституційна реформа. Внутрішня політика Української держави. Головні напрямки зовнішньої політики. Місце України в сучасному світі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва розділу, модуля, теми	Кількість годин за формами навчання та видами занять									
		денна					заочна				
		Разом	Лекції	Семінари	ПЗ	Сам. раб.	Разом	лекції	Семінари	ПЗ	Сам. раб.
Змістовний модуль I. Історія України з найдавніших часів до початку XX ст.											
1	Витоки української державності. Україна княжої доби.	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
2	Україна у складі Польщі Козацька доба.	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
3	Визвольна війна с XVIIст. Формування української держави.	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
4.	Руїна. Гетьманщина. Ліквідація української автономії	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
5.	Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій.	10	1	1	-	8	10	0,25	0,25	-	9,5
6	Україна в умовах капіталістичної модернізації	10	1	1	-	8	10	0,25	0,25	-	9,5
	Разом за змістовим модулем 1	60	10	10	-	40	60	2,5	2,5	-	55
Змістовний модуль II. Україна в XX – XXI ст. Розбудова незалежної держави.											
7	Українська національна еволюція 1917 – 1921 рр.	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
8	Міжвоєнний період (1921 –1939 рр.).	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
9	Західноукраїнські землі між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.)	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
10	Україна в роки Другої світової війни	10	2	2	-	6	10	0,5	0,5	-	9
11	України в другій пол.40-х до поч. 80-х років XX ст.	10	1	1	-	8	10	0,25	0,25	-	9,5
12	Незалежна Україна у сучасному світі.	10	1	1	-	8	10	0,25	0,25	-	9,5
	Разом за змістовим модулем 2	60	10	10	-	40	60	2,5	2,5	-	55
		60	10	10	-	6	108	4	4		100

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Основним засобом вивчення здобувачами вищої освіти “Історії України” є самостійна робота, що здійснюється згідно з навчальними планами й програмою. Її метою є засвоєння здобувачами вищої освіти курсу відповідно до особистих здібностей кожного та набуття навичок пошуку нових знань.

За часом самостійна робота здобувачів вищої освіти поділяється на аудиторну й позааудиторну; за формами – на обов’язкову (передбачену навчальним планом), вибірковою (наукова й дослідницька робота) та добровільну (участь в олімпіадах, вікторинах, конкурсах). Складовими навчального процесу є самостійна робота під час лекцій, підготовка до семінарів, вивчення тем, що винесені на самостійне опрацювання, написання рефератів, есе, наукової роботи, самостійні наукові дослідження тощо. Контроль за якістю знань здійснюється на семінарських, індивідуально-консультативних заняттях та екзамені. Форми контролю, що застосовуються при вивченні “Історії України”, передбачають усне опитування, співбесіди, тестування, модульні контрольні роботи, індивідуальні пошукові завдання, реферативні виступи тощо.

Ефективність засвоєння знань залежить від наполегливості здобувача вищої освіти у вивченні дисципліни, послідовності й систематичності занять та здійсненні самоконтролю. Останній надає здобувачу вищої освіти можливість самостійно оцінювати власні досягнення й підвищувати рівень знань.

Методологічною основою самостійної навчальної діяльності здобувачів вищої освіти є лекція, успішність якої залежить не тільки від мистецтва лектора, а й від уміння здобувача вищої освіти сприймати її. Завдання здобувача вищої освіти – уважно слухати викладача, який націлює на концептуально-проблемне бачення головних проблем теми, активно й творчо усвідомлювати отриману інформацію та записувати основний її зміст. Конспект лекцій акумулює необхідний навчальний матеріал і служить в подальшому базою для самостійної роботи здобувача вищої освіти та економить час на повторення перед екзаменом.

Крім того в курсі “Історія України” є проблеми, які висвітлюються з різних, навіть протилежних точок зору. Ці питання розглядаються викладачем на лекції і якщо студент не буде вести записів, то скоріше за все він швидко забуде пояснення лектора.

Добре засвоєння студентом змісту лекції означає, що він чітко знає основні проблеми теми, уміє виділити в ній головні положення, розуміє її місце у даному курсі, уявляє можливість практичного застосування набутих знань.

Послідовність навчального процесу виражається в тому, що лекція є першою його ступінню, за якою йде самостійна робота здобувача вищої освіти, консультація викладача і завершує вивчення проблем, поставлених в лекції, семінарське заняття.

Важливою формою самостійної є опрацювання здобувачами вищої освіти навчальної й наукової літератури. Для першокурсників передусім необхідно оволодіти методикою роботи з інформаційними джерелами – обізнаністю у способах їх знаходження й добірки, продуктивною організацією процесу читання, вмінням користуватися довідковою літературою тощо.

Ефективність роботи здобувача вищої освіти з літературою значною мірою залежить від його навичок організації процесу читання. Неприпустимо механічне читання без осмислення змісту. Розібратися у прочитаному – значить продумати і зрозуміти основні

визначення автора, його аргументацію, логічний зв'язок між головними думками, важливість окремих висновків і узагальнень для формування власних поглядів.

Наступною умовою успішного опрацювання інформаційного джерела є уміння здобувача вищої освіти викласти у тезовій формі його основний зміст. У цілому конспектування – це школа розвитку логічного мислення, адже воно спонукає глибше вникати в суть положень, що викладаються автором та їх аргументацію, сприяє більш чіткому усвідомленню прочитаного, виробленню навичок формулювання своєї думки, підвищує культуру та навички письмової мови. У залежності від характеру інформаційного джерела, ступеня його складності, досвідченості здобувача вищої освіти та поставленого завдання (вивчення усього твору, або якої-небудь однієї проблеми, підготовки матеріалу до виступу на семінарі, нотатки для доповіді чи реферату) записи носять характер плану, тез, виписок, конспекту.

Конспектування потребує від здобувача вищої освіти певних навичок. Необхідно знати, що існують декілька форм запису: 1) запис за авторським текстом (текстуальний конспект), коли відповідь на питання дається словами автора або цитатами, логічно пов'язаними між собою; 2) вільний конспект – викладення думок автора своїми словами; 3) комбінований конспект – поєднання текстуального й вільного записів. Оптимальним є варіант, коли добре продуманий запис підкріплюється цитатами із визначень й висновків автора твору.

Поглиблення й закріплення знань, одержаних здобувачами вищої освіти під час лекцій та в процесі самостійної роботи відбувається на семінарських заняттях. Саме семінарське заняття є тією творчою лабораторією, де всебічно активізується та інтенсифікується мислення здобувача вищої освіти, формуються навички аналізу й культура полеміки. Семінар забезпечує необхідний оперативний зв'язок між викладачем і студентом при закріпленні програмного матеріалу, розвиває самостійність у здобувачів вищої освіти при оцінюванні окремих науково-історичних проблем, стимулює загальний інтелектуальний потенціал, підвищує відповідальність за результати своєї праці.

Готуючись до семінару, студент насамперед повинен ознайомитись з планом заняття, списком інформаційних джерел, перечитати лекційні записи й відповідний розділ підручника. Крім джерел, визначених програмою курсу, здобувачам вищої освіти рекомендується ознайомитися з публікаціями у фахових журналах, науково-популярній літературі й т.п., що допоможе зорієнтуватись у широкому колі поглядів, думок, позицій. Підсумком підготовки до семінару має бути розширений план виступу, який повинен містити тези (основні положення) по кожному з питань заняття. Готуватися до виступу слід з таким розрахунком, щоб викласти зміст одного питання за 7 – 10 хвилин.

В умовах рейтингової системи оцінювання знань здобувачів вищої освіти, головним об'єктом стають їх уміння, навички та результати творчої діяльності упродовж вивчення теми, а критеріями оцінки – ступінь оволодіння різними формами роботи.

У процесі вивчення дисципліни “Історія України” здобувачі вищої освіти мають опанувати уміннями:

- ✓ аналізувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати й пояснювати історичні факти на основі альтернативних поглядів на проблеми, спираючись на здобуті знання;
- ✓ оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі, внутрішні мотиви їх дій з позиції загальнолюдських цінностей;

- ✓ аргументовано обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, толерантно ставитися до протилежних думок, критично сприймати тенденційну інформацію;
- ✓ самостійно добувати знання, використовуючи різні джерела – документи, науково-популярну літературу, періодичну пресу тощо, володіти понятійним апаратом, правильно вживати й тлумачити історичну термінологію.
- ✓ складати конспект, тези, готувати реферат, доповідь, складати список літератури з теми, брати участь у дискусії, конференції, давати усний відгук на відповідь однокурсника, поважаючи його право на власну точку зору.

Організація навчального процесу передбачає системність і послідовність засвоєння матеріалу дисципліни. Тому на початку вивчення дисципліни до відома здобувачів вищої освіти доводиться графік проведення поточного й модульного контролю знань.

Індивідуальні особливості кожного здобувача вищої освіти, рівень його знань і здібностей та необхідна методична допомога щодо оволодіння технологіями засвоєння навчального матеріалу викладач визначає під час проведення консультацій, де він обумовлює напрямки самостійної діяльності здобувача вищої освіти.

Метою навчально-методичного посібника є надання допомоги здобувачам вищої освіти в організації навчальної роботи та підвищенні її ефективності. Він містить методичні поради до кожної теми курсу, запитання і завдання для самооцінки знань, завдання для тематичного контролю, індивідуальні завдання. контролю

Домінуючим у посібнику є принцип вибірковості, спрямований на створення ситуації успіху – студент має змогу самостійно вибирати посильні завдання з будь-якого рівня і об'єктивно оцінювати власні досягнення.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА МОДУЛЯМИ ТА ТЕМАМИ

Тема 1. Витоки українського народу та його державності. Україна княжої доби.

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

1.1. Методичні поради до вивчення теми:

Мета теми полягає в тому, щоб з'ясувати нові підходи до проблеми формування державних утворень на території сучасної України, роль Київського князівства у створенні Давньоруської держави та становлення, розвиток і причини роздробленості Київської Русі. Для її розуміння необхідно розібратися в наступних питаннях:

- ✓ Витоки української державності. Перша східнослов'янська держава – Київське князівство Аскольда.
- ✓ Основні етапи розвитку Давньоруської державності та особливості політики київських князів. Роль України княжої доби у світовій історії.
- ✓ Галицько-Волинське князівство як спадкоємець державних традицій Київської Русі.
- ✓ Проблема етнічної спадщини Київської Русі та давньоруської народності.

На думку вчених, першою державою східних слов'ян у Середньому Подніпров'ї, що стала етнокультурним, політичним і соціальним осередком, довкола якого наприкінці IX ст. почала зростати Давньоруська держава, було Київське князівство Аскольда.

Підставу для такого висновку надають арабські хроніки, що вказують на існування в Наддніпрянщині у VIII - поч. IX ст. князівства під назвою Куявія і пов'язують його з представниками династії Києвичів - Аскольдом і Діром. Одним з доказів наявності державного утворення є військовий похід Аскольда до Візантії у 860 р. Організувати такий похід могла лише влада, що мала військо і реалізовувала певні політичні інтереси. Князівство знаходилося в зоні впливу Хозарського каганату, однієї з найбільших держав тогочасного світу, про що свідчить титул Аскольда – каган. Вважається, що за Аскольда відбулась спроба християнізації Русі (хоча нову релігію сприйняли лише окремі представники знаті на чолі з князем), започатковане літописання (так зв. "Літопис Аскольда") і запроваджено нове літочислення. Отже, наведені дані у певній мірі можуть бути доказом існування державності з центром у Києві ще до утворення Давньоруської держави.

Кінець династії Києвичів пов'язується з наступом на слов'янські землі норманів і вбивством Аскольда у 882 р. представником династії Рюриковичів – Олегом. Зміна влади вважається династичним переворотом і в цьому контексті вчені не виключають ретельно спланованої змови сильної антихристиянської опозиції, яку очолила аристократична верхівка. На думку дослідників, вирішальний крок на шляху утворення Давньоруської держави зробив Олег, який об'єднавши Київське й Новгородське князівства, підкорив більшість незалежних раніше князів і оголосив Київ столицею новоствореної держави. Наведена схема дає змогу зрозуміти місце князівства Аскольда в історії Української держави.

Подальше вивчення теми вимагає розкриття теорій походження Київської Русі та її назви, визначення основних етапів розвитку держави і напрямів великокнязівської політики.

Норманська теорія, спираючись на «Повість временних літ», вважає засновниками Русі варягів (норманів), плем'я яких носило назву «Русь». Антинорманська теорія стверджує що під "варягами" літописець розумів не іноземців, а слов'ян, які проживали за межами полянської Русі і прийшли на територію Наддніпрянщини. Торговельна теорія доводить, що ідея державності занесена міжнародними торговцями та воїнами-іноземцями, які під час походів створювали опорні пункти, що стали майбутніми центрами слов'янських князівств. Теорія природно-історичного процесу походження держави визначальну роль в її становленні та назві відводить місцевим слов'янським племенам, а вирішальним чинником вважає внутрішній розвиток слов'ян, пов'язаний з утвердженням феодального ладу (необхідність централізованої влади для захисту інтересів верхівки суспільства; зростання ролі представників знаті (князя, дружинників), з яких зароджувалась правляча еліта держави; поява матеріальних коштів, що надали можливість утримувати адміністративний апарат і військо, розвиток торгівлі, забезпечити який могла лише певна політична інституція тощо).

Аргументуйте достовірність або тенденційність кожної з теорій.

Аналізуючи етапи розвитку Київської держави, зверніть увагу, що вони обумовлюються політикою, яку проводила великокнязівська влада.

Перший етап (882-980 рр.) – період об'єднання земель і формування державних структур. Політика князів носила експансіоністський характер і була спрямована на консолідацію земель Київської Русі (підкорення й приєднання навколишніх племен; придушення проявів сепаратизму місцевої племінної верхівки; поширення на всі

підпорядковані землі данини, судочинства і адміністрації; укріплення кордонів, утвердження впливу Русі на сусідні держави, передусім Візантію).

Другий етап (980-1054 рр.) – період найбільшого піднесення та розквіту держави. За Володимира в основному завершився процес складання території Русі. Його реформи передбачали укріплення державної влади на місцях, що сприяло консолідації країни. Адміністративна реформа скасувала племінні княжіння і запровадила поділ країни на удільні князівства, куди посадниками призначались члени родини Рюриковичів. Тим самим було введено династичне правління і покінчено з автономністю руських земель. Військова реформа ліквідувала племінні формування. Судова реформа (“Устав земляний”) сприяла закріпленню феодалської власності на землю. Найважливішою реформою була релігійна.

Розглядаючи процес запровадження християнства як державної релігії, простежте еволюцію поглядів князя, визначте які політичні цілі переслідувала влада введенням нової релігії, проаналізуйте її вплив на політичне життя Русі.

За Ярослава остаточно оформилася внутрішня організація держави: закріпилася федеративна форма державного управління, правові відносини регулювалися першим писаним зводом законів “Руська правда”, зроблена спроба вивести руську церкву з-під візантійської залежності. Чисельні династичні шлюби поєднували Русь з європейськими країнами та Візантією, що піднімало її міжнародний престиж.

Третій етап (1054-1240 рр.) – період феодалської роздробленості, який не слід ототожнювати із політичним занепадом Русі. Вона й надалі залишалась відносно єдиною державою зі спільними законами, територією, церквою, культурою. Змінилась лише форма державного устрою: на зміну централізованій монархії прийшла федеративна.

При вивченні причин, що зумовили феодалську роздробленість і сепаратистські тенденції, проаналізуйте вплив таких факторів, як прагнення окремих князівств до самостійності, великі територіальні розміри Русі та етнічна неоднорідність населення, відсутність сталого успадкування князівської влади, геополітичне розташування держави.

Двічі Русь була близька до об’єднання – під владою чернігівського князя Михайла Всеволодовича, або під зверхністю галицько-волинських князів Романа та його сина Данила.

Розкрийте причини які не дали їм очолити процеси політичної консолідації держави.

Вивчаючи проблему суспільно-політичних і соціально-класових відносин, розкрийте форми державного управління, з’ясуйте роль боярської думи і народного віче; проаналізуйте внутрішню структуру держави і дайте характеристику основних класів та соціальних верств Київської Русі.

Державний устрій Русі визначається неоднозначно:

- ✓ як конфедерація самостійних князівств,
- ✓ ранньофеодална монархія федеративного типу, що механічно об’єднувала князівства,
- ✓ як дружинна форма правління.

Законодавча, судова й військова влада зосереджувалися в руках князя. Найважливіші рішення (виступи у походи, укладання миру) він погоджував з Боярською думою, яка складалася з старших дружинників і феодалів-землевласників. За відсутності князя або його смерті дума вирішувала нагальні державні питання і підтверджувала владні повноваження нового князя. Про зародки самоуправління у Київській Русі свідчить наявність народного віче (загальних зборів міського населення). Компетенція віче не була точно визначеною,

найчастіше воно вирішувало питання війни і миру, покликання князя на престол тощо. В період роздробленості, коли зріс сепаратизм удільних князів, вищим органом влади стали княжі з'їзди.

Класова структура держави відповідала феодальному ладу. Клас феодалів складався з удільних князів з їх оточенням, військової та земельної знаті (дружини і бояр). Клас селян поділявся на вільних общинників - смердів, що сплачували данину, і залежних селян - закупів (смердів-боржників) та рядовичів – (селян-орендаторів). При несплаті боргу чи податків вони переходили в стан холопів (дворової челяді). Значний прошарок становили ізгої. Міське населення було особисто вільним і складалося з міської аристократії, низів (торговців, ремісників, рядового духовенства) та черні (найманців). В умовах феодалізації відбувалось подальше розшарування майнового і соціально-правового положення різних груп населення.

На завершення необхідно визначити місце України княжої доби серед провідних країн середньовічної Європи.

Розкриваючи роль Галицько-Волинського князівства, з'ясуйте основні напрямки діяльності князів Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславовича та Данила Галицького й визначте роль держави в історії України-Руси. Тут доцільно звернутися до рекомендованих робіт М.Грушевського й П.Толочка.

Аналізуючи проблему етнічної спадщини та давньоруської народності, ознайомтесь з основними концепціями і аргументуйте власний погляд на неї.

- ✓ Російська великодержавно-шовіністична концепція проголошувала спадкоємицею Київської Русі Московську державу. Намагалась довести, що українці не мають відношення до Київської Русі, оскільки до сер XIII ст. в Наддніпрянщині проживали тільки великороси, які під натиском татар емігрували на північ. Українці переселилися на ці землі з Волині і Галичини лише після татарської навали. Концепція відмовляла українцям у праві бути окремим народом (нацією), вважала їх лише етнічною групою, невід'ємною частиною російського народу.
- ✓ Радянська великодержавна концепція ґрунтується на ідеї спільного походженні трьох східнослов'янських народів. Підтримується переважно більшістю російських і частиною українських дослідників, які вважають, що у IX – на поч. XII ст. на основі 15 східнослов'янських племінних об'єднань сформувалася відносно єдина давньоруська етнічна спільність. Головною умовою її консолідації було створення Київської держави. У XII-XIII ст. феодальна роздробленість сприяла розмежуванню земель Русі й виникненню передумов для формування трьох східнослов'янських народностей – української, російської і білоруської.
- ✓ Українська національна концепція ґрунтується на тому, що етнічну основу Київської Русі складав винятково український народ. М.Грушевський вважав, що давньоруської народності не існувало взагалі: великороси сформувались переважно на фінській основі, білороси – у близькому спілкуванні з литовцями, а українці - з тюрками. Український народ на своїх історичних землях існує з IV ст. спершу під назвою антів, потім полян і згодом русів. Таким чином, на погляд вченого, Київська Русь була матір'ю однієї лише України. Проте значна кількість дослідників не погоджувалась з висновками М.Грушевського, вважаючи що вони мають скоріше політичне підґрунтя, ніж є історичними реаліями.
- ✓ Сучасні історики (М.Брайчевський, Я.Шашкевич, І.Рибалка та ін.) як альтернативу концепції етнічної спільності обстоюють тезу про те, що українська, російська і

білоруська народності почали консолідуватися задовго до утворення Київської Русі і цей процес не припинився й після її розпаду.

1.2. План семінарського заняття

1. Перше державне утворення слов'ян – Київське князівство Аскольда. Теорії походження та передумови утворення держави – Київська Русь.
2. Основні етапи розвитку та особливості політики київських князів.
3. Державно-політичний лад і соціально-класова структура Київської Русі. Причини феодальної роздробленості та її наслідки

Теми для написання рефератів:

- Прийняття християнства і його значення.
- Галицько-Волинське князівство та його місце в історії України.
- Київська Русь в контексті європейської історії.
- Проблема етнічної спадщини Київської Русі та давньоруської народності

1.3. Термінологічний словник

Автохтон – (слово грецького походження, означає - місцевий, корінний). Народ автохтон – це корінне населення певної території, країни.

Вотчина – комплекс феодальної земельної власності та пов'язане з нею право на феодально залежних селян. Існували князівські, боярські, монастирські й церковні вотчини. Вотчина переходила синам після смерті батька. Найкращою вотчиною вважалося право на володіння київським престолом.

Данина – найдавніша форма оподаткування населення, яка здійснювалась у формі прямого державного податку, феодальної ренти, військової контрибуції тощо.

Десятина – десята частина прибутків, яку сплачувало церкві залежне населення. Вперше встановлена київським князем Володимиром.

Дружина – загін воїнів, об'єднаних навколо князя. У Київській Русі дружина становила постійну військову силу й брала участь в управлінні князівством та особистим господарством князя.

Закупи – категорія феодально залежних селян. Так називали людей, які брали у феодала позичку (купу) і за це мусили відпрацювати у господарстві хазяїна. Після повернення боргу селянин знову ставав вільним.

Літопис – найдавніший вид історико-мемуарної прози, що являв собою розташовані в хронологічному порядку коротенькі замітки й докладні оповідання (“сказання”) про історичні події.

Народне віче – рада старійшин, пізніше збори вільних громадян (холопи не мали права на участь у народному вічі), форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Київської

Русі. Існувало з УІ до УІІІ ст. поряд із владою князя і було безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

Нормани – вихідці з країн Скандинавії. На Русі їх називали варягами.

Общинник – вільний селянин, який сплачував державі данину, засобом збирання якої було полюддя.

“Руська Правда” – збірник давньоруських законів, складений за часів правління князя Ярослава Мудрого в середині ХІ ст.

Смерд – селянин, який належав до селянської общини й отримував від князя землю, сплачуючи йому данину.

Удільна роздробленість – процес децентралізації на Русі, послаблення влади київського князя. Настала після смерті київського князя Мстислава Володимировича (1132 р.), коли держава розділилася на півтора десятка земель і князівств.

Усобиці – чвари, суперечки, війни між давньоруськими князями за право володіти землями, переважно за київський престол.

Холоп – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак.

Челядь – раби, полонені, які знаходилися під владою хазяїна, цілком безправні особи.

1.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

- Прийняття християнства і його значення.
- Галицько-Волинське князівство та його місце в історії України.
- Київська Русь в контексті європейської історії.
- Проблема етнічної спадщини Київської Русі та давньоруської народності

Методичні поради: Розкриваючи проблему утвердження християнства як державної релігії, назвіть причини введення його на Русі, які політичні цілі при цьому переслідувалися, чому Володимир обрав релігією Давньоруської держави саме православне християнство. Згадайте, коли була застосована перша спроба введення християнства на східнослов'янських землях і чим вона закінчилась?

При вивченні історії Галицько-Волинського князівства назвіть чинники, що сприяли його зростанню, проаналізуйте державну діяльність князя Данила Романовича Галицького, враховуючи історичні оцінки різних наукових шкіл. Покажіть зв'язок державотворчих традицій Київської Русі і Галицько-Волинського князівства.

Готуючи реферат щодо місця Давньоруської держави в контексті європейській історії, розкрийте геополітичну ситуацію того часу в Європі й покажіть роль Київської Русі та Галицько-Волинської держави у боротьбі з монголо-татарським нашествям.

Аналізуючи проблему етнічної спадщини давньоруської народності, викладіть основні концепції та аргументуйте власний погляд на неї.

Завдання для самоперевірки знань

Завдання 1. Предками українців були:

- а) південні слов'яни;
- б) північні слов'яни;
- в) західні слов'яни;
- г) східні слов'яни.

Завдання 2. Першим князем династії Рюриковичів вважається:

- а) Аскольд;
- б) Олег;
- в) Ігор;
- г) Кий.

Завдання 3. Держава східних слов'ян мала назву:

- а) Руська держава;
- б) Куявія;
- в) Київська Русь;
- г) Українська держава.

Завдання 4. Київська Русь припинила своє існування внаслідок:

- а) домовленості між князями;
- б) завоювання тевтонцями;
- в) зречення влади Рюриковичів;
- г) завоювання монголами.

Завдання 5. Як називалися вільні селяни?

- а) закупи;
- б) наймити;
- в) смерди;
- г) челядь.

Завдання 6: Заповніть таблицю:

Діяльність Данила Галицького	
Зовнішня політика	Внутрішня політика

Завдання 7. До сер. XII ст. Київська Русь за формою державного устрою була:

- а) республікою;
- б) монархією;
- в) федерацією;
- г) унітарією.

Завдання 8. Заповніть таблицю “Причини та наслідки роздробленості Київської Русі”

Причини роздробленості	Наслідки роздробленості

Питання для дискусії:

- ✓ Чи є підстави стверджувати, що за князювання Олега постала можливість розвитку Русі у напрямку створення імперії?
- ✓ Чому, на ваш погляд, адміністративна реформа, проведена князем Володимиром, не розв'язала остаточно питання управління державою?
- ✓ Чи були варіанти політичної консолідації Русі у період феодальної роздробленості? Якщо так, то чому вони не здійснилися?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Яку роль у формування державності на території України відіграло Київське князівство Аскольда?
- ✓ Розкрийте теорії походження Русі і аргументуйте їх достовірність. Назвіть причини виникнення держави у східних слов'ян.
- ✓ Проаналізуйте етапи розвитку держави та політику князів.
- ✓ Визначте форму державного управління. Яке місце у ньому займали Боярська дума і народне віче?
- ✓ Обумовте причини введення християнства як державної релігії та визначте його роль в подальшому розвитку Русі.
- ✓ Дайте характеристику соціально-класової структури держави.
- ✓ Проаналізуйте причини феодальної роздробленості та її наслідки.
- ✓ Сформулюйте основні підходи до питання давньоруської народності і аргументуйте власний погляд на проблему.
- ✓ Яку роль відіграли Київська Русь та Галицько-Волинське князівство в історії України?

1.5. Питання для самостійного вивчення:

1. Перші державні утворення на території сучасної України.
2. Особливості політичного правління та соціальної структури Галицько-Волинського князівства.
3. Місце Київської Русі серед провідних країн середньовічної Європи.

Методичні поради:

Вивчаючи перше питання, зверніть увагу на становлення й розвиток державотворчих традицій на території сучасної України, пов'язаних з неслов'янськими народами – кіммерійцями, скіфами, сарматами, античними містами-державами Північного Причорномор'я. З'ясуйте як відбувалося формування держави у східних слов'ян, покажіть схему її утворення (плем'я–князівство–держава) та передумови.

Знайомлячись з особливостями історії Галицько-Волинського князівства з'ясуйте причини виходу галицької та волинської земель із складу Київської Русі, назвіть чинники, що сприяли їх зростанню; проаналізуйте державну діяльність галицьких князів, враховуючи історичні оцінки різних наукових шкіл; висвітліть роль боярської опозиції; покажіть причини занепаду князівства.

Розгляд третього питання пов'язаний з періодом піднесенням авторитета Київської Русі в Європі після прийняття християнства та часом правління Ярослава Мудрого. Визначте внесок Русі до скарбниці духовної культури людства.

1.6. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України.- Київ.: Академія, 2002.- С. 51- 56.
2. Вілкул Т.Л. Володимир Мономах: тексти і версії // УІК. – 2004. - № 1. - С. 50-71.
3. Головка О.Б. Держава Романовичів та Золота Орда / 40-50-ті рр. XIII ст. // УІК. – 2004. - № 6. – С. 3-16.
4. Гончарук П.С. Історія України. З найдавніших часів до поч.. XX ст.- Курс лекцій.-К.: Центр навч. літератури, 2005.- С. 100- 112.
5. Історія України. Хрестоматія у двох частинах. Ч.І.- Навчальний посібник .- К.: Алтерпрес, 2004.- С. 128- 146.
6. Кириленко С.О. Причорноморсько-Азовська Русь: історіографічний нарис // УІК. – 2004. - № 3. – С. 39-47.
7. Король В.Ю. Історія України.- К.: Академія, 2005.- С. 40- 45.
8. Котляр М.Р. Війна і військова слава очима давньоруських книжників // УІК. – 2005. - № 2. – С. 3-15.
9. Ричка О. Княгиня Ольга. – К.: Альтернатива. 2004. – 336 с.
10. Світлична В.В. Історія України.- К.: Каравела, 2002.- С. 30- 39 56.
11. Черкащина М.К. Історія України.: від давніх часів до сьогодення. - К.: ВД “Професіонал”, 2005.- С. 33- 41.

Тема 2: Україна у складі Польщі. Козацька доба. (ХІУ-ХУІ ст.)

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

2.1. Методичні поради до вивчення теми:

Головною проблемою теми є відповідь на питання: *чому панівна українська верства не висунула програми політичного устрою України, а потрапила в залежність спочатку від Литви, а згодом і Польщі. Які перешкоди стояли на шляху України до створення самостійної держави? Для з'ясування цієї проблеми, необхідно розглянути наступні питання:*

- ✓ Політичне становище українських земель в умовах литовсько-польського панування. Перешкоди на шляху утворення державності.
- ✓ Виникнення українського козацтва.
- ✓ Основні риси суспільного-політичного устрою Запорізької Січі та її місце в державотворчому процесі.

Розгляд теми слід розпочати з визначення причин литовської експансії українських земель, початок якої було покладено у 1340 році. Причини стрімкого підкорення Литвою земель південної Русі досі нез'ясовані. Деякі дослідники вважають, що експансія була в значній мірі викликана зацікавленістю литовського боярства міжнародними зв'язками

українських купців, особливо важливих в умовах ізоляції язицької Литви в католицькій Європі. Це, в якійсь мірі, підтверджує й політика литовських князів, що швидко споруджували на приєднаних землях укріплені державні митниці, переважно в пониззі Дніпра та Чорноморському узбережжі.

Приєднання українських земель здійснювалось у формі кондомініуму, що зберігав за ними виплату данини Орді. На основі аналізу взаємовідносини Литви та Золотої Орди щодо українських земель уясніть, були вони політичним компромісом чи протистоянням?

Розглядаючи політичний устрій українських земель у складі Литовської держави, обумовте особливості васальної залежності та межі їх самоврядування, визначте зміст Магдебурзького права, визначить, які традиції Київської Русі зберігала і запозичувала Литовська держава.

Розуміння подальшого перебігу подій вимагає розглянути причини зближення Литви й Польщі та вплив цього факту на становище українських земель.

Занепокоєння Литви піднесенням Москви, до якої тяжіла частина українських феодалів і загроза з боку Тевтонського ордена зблизили її з Польщею. У 1385 р. була підписана Кревська унія за умовами якої литовський князь ставав польським королем в обмін на входження Литовського князівства до складу Польської держави та перехід у католицизм всіх жителів Литви. Отже, Кревська унія відкривала шлях для наступу поляків на українські землі, що знаходились у складі Литви.

Однак Литовські феодали на чолі з князем Вітовтом виступили за збереження політичної самостійності князівства, тому Кревська унія закінчилася компромісом. З'ясуйте його суть.

Після Кревської унії поділ на католиків і православних зближив польську й литовську знать і водночас поглибив розрив між знаттю литовською і українською. Поступово відбувалось перетворення автономних українських князівств на польські воєводства. Зі скасуванням у 1471 р. найбільшого в державі Київського князівства дослідники пов'язують кінець української автономії.

Розгляньте як відбувалась інкорпорація (входження до складу) українських земель Річчю Посполитою, проаналізуйте роль Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р) уній у колонізації, закріпаченні та окатоличенні населення України, розкрийте зміни, що відбулися в адміністративно-територіальному поділі та суспільному устрої українських земель.

У 1569 р. в Любліні польсько-литовський сейм прийняв рішення про об'єднання Литви й Польщі в єдину державу – Річ Посполиту, що мала єдиного виборного короля, один сейм та єдину зовнішню політику. Литва в деякій мірі зберігала місцеве самоврядування, зокрема, фінанси, податки, військо, скарбницю, суд, уряд, адміністрацію і правове законодавство. За унією до Польщі відходили українські землі, що раніше належали литовцям. На них було створено 7 воєводств, де продовжували діяти Литовські статuti.

Місцева знать, байдужа до національних інтересів, не порушила питання про надання українським землям статусу державної автономії, що могло вже тоді перетворити Річ Посполиту на федерацію трьох держав. Вимоги українських феодалів були мінімальними: збереження всіх існуючих привілеїв, свобода віросповідання, руська мова в офіційному діловодстві.

Для з'ясування історичної оцінки Люблінської унії проаналізуйте роботи сучасних істориків. В.Смолій, В. Сергійчук вказують, що Люблінська унія поставила під сумнів саме

існування українців, як самостійного етносу та посилила закріпачення українського народу. О. Субтельний вважає, що Люблінська унія в певній мірі прилучала українців до Європи. У цілому на сьогоднішній день в історичній науці немає єдиної точки зору на цю подію.

Ополячення українців відбувалось й за допомогою релігії. За Берестейською церковною унією (1596 р.) в Україні була створена уніатська (греко-католицька) церква під вердиктом Ватикану. Православна церква стала, по суті, незаконною.

Проте в історичній літературі Берестейська церковна унія, як і Люблінська, оцінюється неоднозначно і навіть протилежно. Частина сучасних істориків, переважно греко-католицького сповідання, вважають Берестейську унію позитивною подією, що стала, на їх думку, єдиним засобом порятунку українського народу і православної віри. Більшість вчених сприймають її негативно (першими були російські історики ХУІІІ-ХІХ ст.), підкреслюючи, що унія стала фактором політичної нестабільності держави. Замість двох церков після Берестейської унії в Україні діяли три християнські церкви: православна, католицька й греко-католицька (уніатська). Тим самим унія 1596 р. заклала суттєві релігійні розбіжності між українцями, які дають про себе знати і нині.

У вітчизняній історіографії існує чимало різних гіпотез щодо походження козацтва. Найбільш поширеними й досить оригінальними за змістом є так звані етимологічна та етнічна концепції. Перша намагається відшукати початки козаччини в різних словах, спільних за звучанням чи значенням з терміном “козак”. Представники другої концепції шукають родовід козацтва в певній етнічній групі людей – косогах, торках, берендеях, татарах, половцях, хозарах.

Процес формування козацтва був складним і тривалим, тому М. Грушевський виділяв щонайменше два етапи його розвитку. Перший – зародковий, “побутовий”, що з’явився в боротьбі проти монголів та степових кочівників. Другий – класичний, період формування козацтва як організованої суспільної верстви українського населення ХУ-ХУІ ст.

До представників “побутового козацтва” сучасні історики відносять маловідому людність – бродників та берладників, які ще за часів Київської Русі являли собою значну соціально-політичну силу. Перша згадка про цих людей в історичних джерелах датується 1146 роком.

Класичний період формування козацтва як суспільної верстви українського населення в кінці ХУ ст. був зумовлений впливом відповідних військово-політичних і соціально-економічних чинників. Після входження українських земель до складу Речі Посполитої значна частина колись вільних людей була закріпачена, а православна церква заборонена. Це стало причиною того, що селяни і міська біднота тікали на окраїни і ставали вільними людьми – козаками. Другою причиною появи козацтва стала турецько-татарська агресія, що являла смертельну небезпеку для слов’янських народів. Спочатку козаки являли собою прикордонну сторожу. Центром їх розташування були Черкаси і Канів, тому до ХУІІ ст. українських козаків називали “черкасами”. Згодом козацтво зайняло Чернігівську, Київську, Полтавську і південь Подільської губернії.

Складалося козацтво з селян, з незаможної шляхти, що козакуванням заробляла на прожиток, а також з представників великокнязівських родин, які шукали лицарської слави. Офіційно входячи до Великого князівства Литовського, а пізніше до Речі Посполитої козацтво відзначалося незалежністю, і жило своїм окремим життям, головний зміст якого складала боротьба з турками і татарами. В цей час були вироблені принципи організації козацтва (рівність, побратимство, демократизм), морально-етичний кодекс поведінки (мужність, честь, готовність до самопожертви, свобода), спеціальне виховання молоді (навчання, обряди посвячення юнаків у воїни), специфічне ставлення до жінки і родини,

аскетизм, релігійність (культ Покрови), колективне землеволодіння, культ шаблі, коня, червоного кольору (малиновий прапор, червона китайка), своєрідна форма зачіски (оселедець) тощо.

Організаційних форм козацтво набуло в кінці ХУІ ст., коли було поділено на городових та низових і набуло відповідного стану. Городові козаки проживали на державній території, займалися різною діяльністю в містах і селах, підпорядковувались не місцевій адміністрації, а “старшому судді” та залучалися до виконання прикордонної служби. Чисельність козаків у 70-х рр. ХУІ ст. коливалась від 300 до 500 чол. Низові козаки проживали в пониззі Дніпра за дніпровськими порогами (звідси назва “запорожці”). Вони вели степове господарство, але головним для себе вважали боротьбу з татарами.

У 1524 р. польський король Сигізмунд I запропонував створити для захисту південних кордонів держави наймане військо із запорізьких козаків. Але здійснив це його наступник – Сигізмунд II Август. У 1572 р. найманих козаків було записано в окремий реєстр, який визначав козацький статус і надавав привілеї, від чого вони дістали назву “реєстрових козаків”.

Джерелом утворення козацтва були передусім “уходники” – сезонні промисловці, які з другої пол. ХУ ст. оселялися на кордонах Дикого поля з метою його господарського освоєння. У ХУІ ст. відбуваються масові переселення, що являли своєрідну форму протесту проти зростаючого соціального та національного поневолення польської шляхти. Основний контингент переселенців складали селяни-втікачі, міщани, дрібні шляхтичі. Було також немало шукачів лицарської слави і різного роду авантюристів.

Відвойовуючи землі у Дикого поля, козаки відігравали вирішальну роль в економічному освоєнні півдня України і утвердження якісно нового типу господарства, що ґрунтувалось на засадах приватної власності та вільної праці. Цивілізація Дикого поля була заслугою козацтва, а не шляхетської Польщі, як це намагаються довести деякі польські автори. Те населення, яке йшло на захищені козацтвом землі, ставали його опорою і резервом.

Таким чином, козацтво сформувалось на рубежі ХУ-ХУІ ст. як специфічний незалежний військово-землеробський стан. Більшість сучасних дослідників вважають, що в умовах розкладу феодального стану козацтво було носієм нових прогресивних суспільних тенденцій. Козак – як приватний власник і вільний виробник – став соціальним ідеалом для переважної маси населення. Завдяки козацтву, Україна відновила на деякий час перервану державну традицію.

У соціальному відношенні козацтво було неоднорідним і поділялось на три групи: 1) Основна козацька маса – дрібні власники виробники (селяни, ремісники, промисловці), що жили з власної праці; 2) Козацька голота – злиденна маса, яка існувала, продаючи свою робочу силу; 3) Козацька верхівка – власники великих господарств, що використовували найманих робітників. Але ці суперечності не досягали рівня класового антагонізму.

Аналізуючи виникнення Запорізької Січі, розкрийте суспільний устрій, адміністративний поділ і владні відносини запорізького козацтва. Доведіть, що Січ відіграла провідну роль у становленні козацтва як вільного стану українського населення та поширення козацьких порядків на всю Україну.

Запорізька Січ розвивалась на підставі своєрідних традицій і звичаїв, що склалися протягом десятиліть. Вона мала свій військовий та адміністративно-територіальний поділ: курені і паланки, а також оригінальну систему органів управління. Вищим законодавчим, адміністративним і судовим органом Запорізької Січі була козацька рада, де розглядали

важливі питання внутрішньої та зовнішньої політики, а також обирали козацьку старшину – керівний орган Січі. Її рішення були обов'язковими до виконання.

Радянські історики особливо підкреслювали, що вибори старшини відбувалися в обстановці гострої класової боротьби між “сіромою” і заможними козаками, які застосовували підкуп і насильство, проводили на старшинські посади своїх кандидатів, намагаючись приборкати владу до своїх рук. При цьому ігнорувались цілком однозначні свідчення про те, що якраз старшина залежала від козацької маси, що остаточне рішення ухвалювалось всією козацькою громадою, а старшина мусила цьому рішенню коритися. Права і обов'язки старшини чітко регламентувалися. Козацьке звичаєве право ототожнювалось з козацькими вільностями, і козаки всіляко його захищали.

Неодноразово робилися спроби перенести принципи козацького самоуправління на всю українську територію. Козаки й покозачені селяни та міщани переставали визнавати польську владу (в особі магістрів, старост, гетьманів), самовільно виходили з-під юрисдикції своїх власників, обираючи собі своїх старшин та суддів. У середині 1620-х рр. гетьман М.Дорошенко під час складання козацького реєстру оформив 6 козацьких полків, заклавши тим самим адміністративно-територіальну основу майбутньої Української держави.

Проте в суспільно-політичному житті козацтва існували й негативні риси, які відігравали деструктивну роль у державотворчому процесі. Дослідники відзначають, що під демократичністю правління Запорізької Січі приховувалися прояви охлократії. Демократичний принцип виборності старшини із часом розвинувся у необмежене всевладдя, фактичне свавілля чорних рад. Нерідко козацькі ради перетворювались в слухняне знаряддя спритних демагогів та інтриганів. Охлократія призвела до переваги в середовищі козаків (особливо запорожців) особистої свободи над обов'язком перед владою, що згубно вплинуло на козацьку ментальність. В очах рядових козаків гетьмани й старшина були не представниками державної влади, а лише слухняними виконавцями їхньої волі, котрих легко було позбавити не лише посад, а й життя. Історики відзначають також нестабільність політичних позицій козацтва.

З кінця ХVІ ст. Запорізька Січ перетворилася не тільки в опорну базу проти турецько-татарської агресії, але й стала національно-політичним центром боротьби українського народу проти шляхетської Польщі. Запорізьке козацтво брало активну участь у всіх селянських повстаннях.

2.2. План семінарського заняття

1. Вхідження українських земель до складу Литви. Україна під владою Речі Посполитої.
2. Передумови виникнення українського козацтва: джерела та етапи його формування. Реєстрове козацьке військо.
3. Запорізька Січ – як військово-політичне об'єднання козаків. Основні риси суспільного устрою Січі і всього козацтва. Її значення у формуванні української державності.

Теми для написання рефератів:

- Процес формування української нації.
- Походження терміну „Україна”.

- Байда Вишневецький в житті й легендах.
- Національно-культурницька діяльність українського козацтва.
- Магдебурзьке право в Україні.

2.3. Термінологічний словник

Анексія – насильницьке приєднання, загарбання однією державою території (всієї або частини) іншої держави (народу).

Дике поле – історична назва незаселеної території півдня України. Виникла в ХУІ ст., коли відбувалася військово-трудова колонізація цього регіону козацтвом після монголо-татарської навали.

Експансія (поширення) – загарбання чужих територій, ринків, джерел сировини, економічне і політичне поневолення інших країн.

Греко-католицька (уніатська церква) – християнська церква, що утворилася в результаті Берестейської церковної унії 1596 р. Визнавала зверхність папи римського і основні догмати католицизму, але залишала православні свята, обряди, церковнослов'янську мову.

Дискримінація (розрізняю, розділяю) – обмеження в правах або позбавлення прав.

Козацька рада – загальні збори, орган козацького управління в ХУІ-ХУІІІ ст., де вирішувались питання внутрішньої і зовнішньої політики, обиралися гетьмани й козацька старшина.

Козацький табір – система оборони з возів на відкритій місцевості (у формі прямокутника чи кола). При наявності часу вози зверху засипали землею.

Кондомініум – сумісне володіння кількома державами однієї території.

Курінь – військово-адміністративна одиниця Запорізької Січі, що налічувала до кількох сотень козаків на чолі з курінним отаманом. На Січі налічувалось 38 куренів. Назва пішла від видовженої споруди з деревини, в якій жили козаки.

Паланка – військово-територіальна одиниця в Запорізькій Січі. Остання поділялась на 8 окремих частин-паланок, кожна з яких управлялась полковником.

Литовські статuti – кодекси середньовічного права за часів литовського правління у ХУІ ст., що базувалися на " Руській Правді" Ярослава Мудрого. Литовські статuti були основним збірником права в Україні з ХУІ до 40-х років ХІХ ст. На Лівобережній Україні в 1843 р. вони були замінені "Зводом законів Російської імперії".

Магістрат – узагальнена назва органів станового міщанського самоврядування і суду за Магдебурзьким правом.

Магдебурзьке право – міське право на самоврядування, що надавало містам податкового і судового імунітету, права власності на землю, привілеїв у сфері ремесла й торгівлі, а також звільнення мешканців міст від більшості повинностей. Склалося в Німеччині у ХІІІ ст.

Магнат – великий землевласник у країнах Західної Європи. **Менталітет** – особливість (специфіка) психології певної нації (народу).

Нація (народ) – стійка історична спільність людей, що має спільну територію, мову, економіку, побут, традиції, звичаї, менталітет.

Національна політика – система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів та розв’язання національних суперечностей.

Охлократія (походить від натовп і влада) – один із способів здійснення політичної влади, де домінують вплив натовпу, юрби. Порушує політичну стабільність суспільства і сприяє політичним кризам.

Реєстр – список, перелік, опис або книги для запису справ, документів, майна, земельних володінь тощо.

Реєстрові козаки – частина українських козаків, узятих урядом Речі Посполитої на військову службу і внесених і реєстр.

Річ Посполита – в перекладі означає Польська Республіка. Виникла у 1569 р. в результаті Люблінської унії.

Січ (засіка) – дерев’яне укріплення (фортеця) переважно з дуба, збудоване запорізькими козаками з метою захисту.

Сейм – станово-представницький орган у Польсько-Литовській державі.

Унія (від лат. єдність) – об’єднання, союз держав під владою одного монарха.

Узурпація (оволодіння) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав.

Шляхта – дрібні та середні феодали у Польщі, Литві, Україні та ін.

Яничар (нове військо) – регулярна піхота в Туреччині у XIV- XIX ст. У переносному значенні – карателі, кати, душителі свободи народу. Частину яничар склали молоді українські хлопці, захоплені ще в дитинстві у полон і змушені прийняти іслам.

Ясир – захоплені православні християни (українці та інші народи), яких турки та татари брали у полон.

2.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

- Процес формування української нації.
- Походження терміну „Україна”.
- Байда Вишневецький в житті й легендах.
- Національно-культурницька діяльність українського козацтва.
- Заняття, побут, звичаї, військово мистецтво та культура козаків.

- Магдебурзьке право в Україні.

Методичні поради:

Розкриваючи проблему формування української народності, зупинитись на наступних питаннях: 1) історична література з проблеми формування українського народу; 2) зародження та еволюція української народності; 3) походження терміну “Україна”. З’ясуйте, що означає поняття “народ” (народність) та його соціально-економічні ознаки. Які фактори сприяли формуванню української народності. Коли вперше зустрічається назва “Україна” і що вона означає?

Розглядаючи життєвий шлях Дмитра Вишневецького (Байди) покажіть чому і як представник роду Гедиміновичів пов’язав свою долю з козацтвом, розкрийте його козацьке життя, трагічну загибель у Царгороді та народну пам’ять про нього у піснях і думах. Зверніть увагу, що саме він заснував першу Січ на острові Хортиця, яка проіснувала до 1557 р., здійснивши тим самим задум О.Шашкевича, який запропонував уряду побудувати на неприступному острові серед Дніпра замок і утримувати там 2 тис. козаків.

Готуючи виступ по проблемі національно-культурницької діяльності козацтва, зупинитись на питаннях розвитку освіти, науки, книгодрукування, мистецтва. Покажіть роль братств у культурному піднесенні України й розвитку освіти. Розгляньте творчість козацьких різьбярів, скульпторів, живописців. Визначить роль козацтва у збереженні духовних цінностей народу та української самобутності.

Для вивчення козацького життя доцільно звернутися до праці Д.І. Яворницького “Історія запорізьких козаків” Особливо підкресліть, що козацтво з’явилося не лише в Україні, а й на Дону, на Уралі, Кубані Але воно ніде так не позначилося на житті цілого народу, як в Україні. На відміну від російського, українське козацтво виступало виразником і захисником національних інтересів народу, стало будівничим української держави.

Магдебурзьке право на Україні у ХУ-ХУІІ ст. отримали Кам’янець – Подільський, Брест, Київ, Крем’янець, Львів, Луцьк. На території сучасної Полтавської області Магдебурзьке право було надано Переяславу, Полтаві, Гадячу, Лубнам, Кременчуку, Миргороду, Прилукам, Ромнам.

Завдання для самоперевірки

Завдання 1. Заповніть таблицю: *Наслідки Люблінської унії для українських земель*

Економічні	Суспільно-політичні

Завдання 2. Як ви розумієте слова історика В.Смолія про те, що козацтво “*несло в собі значно вищі потенціальні можливості, пов’язані не з рудиментами минулого, а з перспективою створення нового – буржуазного ладу*”?

Завдання 3. Співвіднесіть термін (поняття) та його визначення

Вища військова і цивільна адміністрація в Україні за часів козацтва:

- а) генеральна старшина;
- б) полкова старшина;
- в) сотенна старшина.

Завдання 4. Заповніть таблицю *Причини виникнення козацтва*

причини	Їхні прояви
економічні	
соціальні	
політичні	

Завдання 5. Заповніть таблицю: *Причини виникнення Запорізької Січі*

Причини	Їхні прояви
внутрішньополітичні	
зовнішньополітичні	

Завдання 6.

Історики В.Семененко і Л.Радченко зазначають: “Демократизм у Запорізькій Січі – це класична охлократія (влада натовпу), небезпечна для укріплення ідей державності”. Чи згодні ви з таким твердженням? Які докази можна навести на підтвердження чи спростування цієї точки зору?

Завдання 7. Дайте визначення термінів і наведіть приклади, пов’язані з ними:

- а) фільваркове господарство;
- б) унія;
- в) експансія,
- г) магдебурзьке право.

Завдання 8. Заповніть таблицю: “Запорізька Січ – державно-політичне утворення українського народу”.

Ознаки державності	Їхні прояви

Завдання 9. Підготуйте план свого виступу на семінар: “Значення козацтва в українській історії”.

Питання для проведення дискусії:

- ✓ Чому панівна українська верства не висунула програми політичного устрою України, а потрапила в залежність спочатку від Литви, а згодом і Польщі. Які перешкоди стояли на шляху України до створення самостійної держави?
- ✓ Доведіть (або спростуйте), що Запорізька Січ була центром консолідації національно-патріотичних сил українства та його духовності.
- ✓ П.Куліш розглядав козачину як силу руйнівну, а не творчу. Чи погоджуєтесь ви з такою оцінкою? Обґрунтуйте власну думку про роль козацтва в українській історії.

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ За яких умов українські землі опинилися під владою Литви? Проаналізуйте їх статус у складі Великого князівства Литовського? Чому українці не виступили проти захоплення їхніх земель Литвою?

- ✓ Що спричинило утворення Речі Посполитої та якими були особливості перебування під її владою українських земель?
- ✓ Які політичні і економічні зміни відбулися на українських землях після Люблінської та Берестейської уній?
- ✓ Чому в історичній літературі Люблінська та Берестейська церковна унії оцінюються неоднозначно ?
- ✓ Завдяки чому українському народу в ХІУ- ХУІ ст. вдалося вистояти на історичній арені?
- ✓ Охарактеризуйте гіпотези походження українського козацтва, причини, джерела та етапи його формування.
- ✓ Що являв собою політико-адміністративний устрій Запорізької Січі ?

2.5 Питання для самостійного вивчення:

1. Заняття, побут, звичаї та військове мистецтво козаків.
2. Грабіжницькі напади турків і татар на Україну. Доля невільників.
3. Боротьба з турецько-татарською агресією. Петро Сагайдачний.
4. Народні виступи проти Речі Посполитої під проводом К.Косинського та С.Наливайка.
5. Козацько-селянські повстання першої половини ХУІІ ст.
6. Братські школи. Києво-Могилянська колегія.

Методичні поради:

Відповідь на перше питання ви знайдете передусім у фундаментальній роботі Д.І.Яворницького “Історія запорозьких козаків”

Вивчаючи турецько-татарську експансію, визначить роль Криму у грабіжницьких набігах на Україну, змалюйте картину невільницького ринку у Кафі, з'ясуйте трагічну долю козацького ватажка Самійла Кішки та яничар, захоплених у неволю, згадайте про Настю Лісовську з Рогатина, відому під іменем Роксолани.

Третє питання передбачає вивчення чорноморських походів козацтва та ролі П.Сагайдачного у створенні регулярної козацької армії.

Розглядаючи повстання ХУІ – на поч.. ХУІІ ст. зверніть увагу на дві хвилі народних виступів (у 1591 – 1596 та 1625 – 1638 рр.), рушійною силою яких було козацтво. Визначить причини, хід та наслідки козацько-селянських повстань.

Питання щодо братських шкіл і Києво-Могилянської академії тісно пов'язане з боротьбою проти польсько-католицької експансії в Україні. Визначить їх роль у боротьбі з наступом польської шляхти на освіту, культуру й національну гідність українського народу.

2.6. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України. - Київ.: Академія, 2002.- С. 97- 122; 129- 143.
2. Брехуненко В.А. Козацькі Січі / нариси з історії українського козацтва/ /. XVI. – XIX ст./ // УІК. – 2004. - № 1. С. 140-147.
3. Гончарук П.С. Історія України. З найдавніших часів до поч.. XX ст.- Курс лекцій.-К.: Центр навч. літератури, 2005.- С. 113- 132; С. 170- 180.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991.- С. 148- 165.
5. Історія України. Хрестоматія у двох частинах. Ч.І.- Навчальний посібник.- К.: Алтерпрес, 2004.- С. 205- 208; С. 233- 236.
6. Король В.Ю. Історія України. - К.: Академія, 2005.- С.74- 76; С. 84- 87.
7. Поліщук В.В. І. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського від початку XV ст. до реформи 1564-1566 рр. // УІК. – 2005. - № 1. – С. 108-122.
8. Смолій В. А. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань та ін. / Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернативи,- 1997.- С. 57- 76.
9. Субтельний О. Україна. Історія. - К.: Либідь, 1992- С. 79- 83.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. – Львів, 1991. С. 234 – 345.

Тема 3: Визвольна війна українського народу середини ХУІІ ст.

Формування української держави.

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

3.1 Методичні поради до вивчення теми:

Метою теми є з'ясування таких дискусійних питань, як характер боротьби, створення козацької держави та оцінка українсько-московського договору 1654 р. **При вивченні матеріалу рекомендується дотримуватися наступного плану:**

- ✓ Характер національно-визвольної боротьби середини ХУІІ ст., її причини й рушійні сили.
- ✓ Скасування шляхетського режиму на території України. Формування української державності.
- ✓ Українсько-московський договір 1654 р. та його оцінка в історичній літературі.

Для аналізу характеру визвольної війни рекомендується опрацювати роботу В.Смолія та В.Степанкова “Українська національна революція ХУІІ ст. (1648-1676 рр.)”, де визначаються причини революції, її , особливості та місце в контексті європейського революційного руху.

У історичній науці існують різні визначення боротьби, що розпочалася у 1648 р.–: повстання (польська історіографія), визвольна або національно-визвольна війна (російська та радянська історіографія), революція (сучасний погляд).

Сучасні українські дослідники вважають, що оцінка визвольної боротьби як “повстання”, не відповідає розмаху подій, а визначення “війна” – ігнорує процес державотворення та становлення нових економічних відносин. Аналіз масштабів боротьби та тих політичних і соціально-економічних змін, що відбулися, дають підстави кваліфікувати її як національну революцію.

Причини революції визрівали насамперед у соціально-економічній сфері. Фільварково-панщинна система господарства, яку застосовували польська шляхта, вела до масового покріпачення селян. В той же час козацьке господарство базувалося на засадах дрібної приватної власності на землю та найманій праці вільної людини, а тому було якісно новим. Протиріччя між козацьким, по-суті буржуазним господарством, і фільварково-панщинною системою, яка ґрунтувалась на праці закріпаченого селянина, стало однією з головних причин революції.

Гноблення селянства не обмежувалося панщиною. Термін розшуку втікачів збільшився до 20 років. Магнати користувались необмеженою владою над майном і навіть життям своїх селян: їх спалювали живцем, виколювали очі, відрубували руки. Селяни страждали не тільки від експлуатації, а й від свавілля розбещеної шляхти.

Шляхта захоплювала землі нереєстрових козаків і змушувала їх відбувати повинності, все частіше порушувала привілеї, що були надані королем реєстровому козацтву. Курс польського уряду на ліквідацію козацтва як стану, викликав з його боку збройний опір, а виступ козаків, відіграв роль суспільного детонатора.

У національному питанні проводився курс на усунення українців від участі в міському самоуправлінні і зосередження його в руках поляків. Створювались перешкоди при вступі до цехів, у заняттях ремеслами, промислами, торгівлею. Така політика таїла загрозу зсуву української нації на узбіччя нових буржуазних відносин (в яких провідну роль відігравало місто) замикання її у сфері середньовічного села, а відтак перетворення у “селянську націю”.

Дискримінація у сфері мови і освіти полягала у протидії польської влади відкриттю братських та українських шкіл, навіть з латинською мовою викладання, й поширенню мережі єзуїтських шкіл. Польська мова витіснила українську із вжитку у містах - серед шляхти, козацької старшини, інтелігенції.

Все це доповнювалось духовним рабством – визнанням православної релігії поза законом, закриттям церков і монастирів, позбавленням православних можливості відправляти релігійні обряди, виплатою десятини на користь католицької церкви. Для осіб православної віри вводились обмеження на обіймання посад у міському самоуправлінні, занять ремеслами, промислами, торгівлею, траплялись випадки насильницького обернення їх у католицизм чи уніатство.

У політичній сфері утвердженню польського панування сприяли два фактора – втрата національною елітою ідеї державності України та імперська доктрина Речі Посполитої щодо українських земель

Після Люблінської унії панівна українська верства виявилась неспроможною висунути програму окремого політичного устрою для України, що призвело до включення її земель у склад Польщі. Водночас Річ Посполита проголошувала українські землі як такі, що одвічно належали їй, були безправне відірвані, а тепер законно повернулися до її складу. Тому за українцями не визнавали жодних прав на формування власного, навіть автономного, державного утворення. Позбавлялися вони й перспектив у майбутньому, адже начебто проживали на споконвічно польських землях. Шовінізм шляхти робив неможливим розв'язання українського питання в межах Речі Посполитої. Стало очевидним, що в складі Речі Посполитої українська нація не мала шансів для повноцінного національного розвитку.

Рушійними силами (національний і соціальний склад учасників боротьби) були православні українці, хоча на бік повсталих переходили окремі поляки та євреї. Серед соціальних верств важливу роль відігравало козацтво, яке склало кістяк національної армії

та підґрунтя нової політичної еліти; селянство, яке в боролось проти закріпачення, а після 1648 р. – за збереження за собою “козацьких прав і вільностей”; міщани – міські ремісники, торговці, дрібна українська шляхта. Підтримали революцію православне духовенство, особливо його низи, та реєстрове козацтво, чимало представників якого сформувало в подальшому еліту української держави.

Мета революції: 1) Добитися ліквідації національно-релігійного гноблення з боку Речі Посполитої і не допустити його з боку Московії та Османської імперії. 2) Розбудувати національну соборну державу і відстояти її незалежність. 3) Знищити феодальне землеволодіння та фільварково-панщинне господарств і утвердити нові соціально-економічні відносини, основу яких становила дрібна приватна власність на землю й праця вільного виробника.

Війна розпочалась як повстання запорозьких козаків під проводом чигиринського сотника Б.Хмельницького, що у січні 1648 р був обраний гетьманом. Охарактеризуйте події, які цьому передували і визначте причини його звернення за допомогою до кримського хана.

На початку війни Б.Хмельницький і козацька старшина прагнули лише збільшення числа реєстрового козацтва, відновлення втрачених прав і вільностей та запровадження рівноправності православної й католицької релігій. Після перших перемог під Жовтими Водами й Корсунем повстанці розпочали переговори з поляками про надання козацькій території автономних прав і призначення українського гетьмана, але ті на поступки не пішли й влітку 1648 р. повстанням була охоплена майже вся Україна.

Восени 1648 р. Б.Хмельницький одержав перемогу у битві під Пилявцями та узяв у облогу Львів, але отримавши викуп, залишив місто і вирушив до польської фортеці Замостя. Довідавшись про вибори нового польського короля, він дав згоду на перемир'я і повернув козацьку армію назад в Україну. На думку істориків, в цей період гетьман допустив істотну помилку, на чому ґрунтується цей висновок?

23 грудня козацьке військо урочисто вступило у Київ, де відбувся перелом у поглядах Б.Хмельницького на основну ціль боротьби. Мова вже йшла не про домовленість з польською владою, а про визволення від неї всієї України. В.Смолій і В.Степанков вважають, що саме в цей період Б.Хмельницький сформулював наріжні принципи української державної ідеї: 1) право українського народу на створення держави в етнічних межах його проживання; 2) незалежність утвореної держави від влади речі Посполитої; 3) соборність Української держави; 4) спадкоємність від Київської Русі.

Поляки не змирилися з втратою українських земель і навесні 1649 р. відновили воєнні дії. У битві під Зборовим (серпень 1649 р). козаків зрадили татари, що були принциповими противниками розгрому Польщі й утворення козацької автономії.

В результаті за Зборівським договором влада українського гетьмана поширювалася лише на Брацлавське, Київське і Чернігівське воєводства; козацький реєстр обмежувався 40 тис. чол., селяни не попали в реєстрові списки і повинні були повернутися до своїх поміщиків, вирішення церковних питань відкладалось до рішення сейму. Отже, політичні наслідки воєнної кампанії 1649 р. засвідчили провал намірів Б.Хмельницького створити соборну незалежну державу і ненадійність союзу з Кримом. Гетьман змушений був задовольнитися автономією козацької України у межах Речі Посполитої.

Проаналізуйте процес становлення української державності та її ознаки, які традиції козацтва, зокрема Запорізької Січі, використав Б.Хмельницький у своїй державотворчій практиці?

Становлення козацького управління на визволених землях розпочалося в липні 1648 р. і завершилося влітку 1649 р. Хоча козацька республіка, що мала офіційну назву Військо Запорізьке, не була державою у повному розумінні слова, вона мала усі найхарактерніші її ознаки: територію, політичну владу, державний апарат, адміністративний устрій, фінансову, податкову, судову системи, соціальний устрій.

Політичну владу уособлювала старшина. Найвищим органом влади вважалась Старшинська рада. Виконавча влада зосереджувалася в руках гетьмана, що був водночас і головнокомандуючим (козацька армія налічувала 60-80 тис. і вважалась однією з найсильніших у Європі). Поряд з Литовськими статутами з'явилося нове правове джерело – гетьманські універсали – акти вищої влади, обов'язкові для всього населення. Відбувався процес формування української політичної еліти.

На площі близько 200 тис. кв. км, де проживало 1,5 млн. чол. (територія не була стабільною через військово-політичну ситуацію) були скасовані органи влади Речі Посполитої – воєводства і повіти, а замість них утворювалися полки і сотні, що становили одночасно військову і адміністративну одиницю. Запоріжжя не відіграло самостійної політичної ролі, з 1650 р. гетьман призначав туди кошового і старшину.

Змінилися соціально-економічні відносини. Були ліквідовані польське магнатське землеволодіння, фільварково-панщинна система господарства та кріпацтво, основним стало дрібне селянсько-козацьке землеволодіння. Переважна більшість селян отримала волю, право спадкоємного володіння землею, можливість належати до козацького стану. Цим самим було зроблено важливий крок на шляху до утворення в Україні селянської власності на землю.

У своїй державотворчій практиці Б. Хмельницький використовував традиції козацтва й, зокрема, досвід Запорізької Січі. Проте він не переносив його механічно. Уже влітку 1648 року гетьман відмовляється від такого органу, як Генеральна (Чорна) Рада. Її функції поступово переходять до більш вузького кола старшинської верхівки. Зосереджуючи всі найважливіші важелі політичної влади у своїх руках, Б. Хмельницький розробив у червні 1648 р. “Статті про устрій Війська Запорізького”, що виходили за межі військового статуту і поширювалися на різноманітні сфери життя козацької держави. На думку сучасних українських істориків “Статті”, по своїй суті, були першим конституційним актом молодій держави.

Гетьман все менше зважав на думку козацької старшини і поступово втілював в життя свій задум про володарювання династії Хмельницьких, для чого встановлював родинні зв'язки з представниками зарубіжних державних еліт (у 1652 р. його старший син Тиміш узяв шлюб з дочкою молдавського князя Василя Лупула). Навіть у “Березневих статтях” 1654 р. фіксувалося право на пожиттєве володіння гетьманською булавою.

Столицями держави в різні часи були: Чигирин (1648-1660), Гадяч (1663-1668), Батурин (1669-1708, 1750-1764), Глухів (1708-1722, 1727-1734).

Б.Хмельницький домігся визнання Козацької держави як суб'єкта міжнародних відносин, підтримуючи в різні часи зв'язки з Польщею, Портою, Росією, Кримом, Молдавією, Валахією, Трансильванією, Венецією, Швецією, Австрією, Бранденбургом.

Закінчуючи розгляд питання, з'ясуйте, чому Хмельницький, домігшись козацької автономії, не проголосив незалежність, а пішов під протекторат Московської держави?

Зверніть увагу, що жодна з європейських країн, включаючи найсильніші тоді Річ Посполиту, Туреччину, Кримське ханство і Московське царство, не бажали появи в цьому

регіоні нової сильної держави. Боротися з Річчю Посполитою лише власними силами Україна не могла, союз з Кримом був ненадійним, татари вважали небезпечним для себе зростання козацької самостійності., московський уряд зайняв нейтральну позицію.

Однак кожний новий наступ поляків змушував Хмельницького повертатися до українсько-татарської коаліції. Якщо у 1648 р. він домогся звільнення майже усієї території України, то 1649–1653 рр. проходили з мінливими успіхами. Програв у результаті провокації Кримського хана битву під Берестечком (червень 1651), Б.Хмельницький з великими труднощами зупинив поляків під Білою Церквою. Білоцерківський договір звів нанівець автономію козацької держави – її територія була обмежена Київським воєводством, реєстр зменшився до 20 тис., козацький гетьман мав підпорядковуватися польському коронному гетьману, шляхта поверталась до своїх маєтків, а селяни та не вписані в реєстр козаки – до своїх панів.

Поява на Лівобережжі поляків викликала новий спалах боротьби. Розпочалось масове переселення селян, повстали козаки Корсунського полку, виникла опозиція з боку І.Богуна та частини старшини, визрівав задум зміщення Хмельницького.

Після розгрому польських військ під Батогом (1652 р.), принизливий Білоцерківський договір фактично втратив силу. На визволених землях відновилися козацькі органи влади. Україна виборола фактичну незалежність.

У 1653 р. Польща розпочала новий наступ і оточених біля Жванця поляків знову врятував хан, уклавши з ними сепаратний (без участі козаків) мир. Політичні наслідки Жванецької кампанії виявилися катастрофічними. Вони не передбачали для козацької України навіть автономії у складі Речі Посполитої і водночас засвідчували безперспективність союзу з Кримом.. Перед гетьманом гостро постала проблема пошуку військово-політичної допомоги ззовні

Перевага московського варіанту зумовлювалася відсутністю в Україні антиросійських настроїв, приналежністю обох народів до православного віросповідання, близькістю мови і культури, наявністю в історичній пам'яті народу спільної долі за часів Русі та військово-політичною слабкістю Росії у порівнянні з Туреччиною, що давало надію на збереження Україною більш повної державної самостійності.

Політичне і правове становище України в складі Московської держави визначали “Березневі статті”, у чому їх суть?

Аналізуючи характер Переяславської угоди 1654 р. зверніть увагу на неоднозначність оцінок її наслідків в історіографії.

Розібратися в проблемі вам допоможе робота М.Брайчевського “Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції)”.

У 1654 р. Б. Хмельницький пішов на Переяславську угоду, обравши найбільш оптимальний варіант в конкретних обставинах. Він сподівався використати Московію як важіль, щоб вирвати українські землі зі складу Польщі й розбудувати власну незалежну державу. Москва ж була зацікавлена використати козацькі війська у тривалому суперництві з Польщею за панівне становище у Східній Європі.

У жовтні 1653 р. Земський собор, якого непокоїла можливість зближення України з Туреччиною, вирішив прийняти Україну до складу Московської держави. У січні 1654 р. на відомій козацькій раді старшин в Переяславі були узгоджені основні принципи майбутнього договору. Але вже на цьому етапі переговорів почали проглядатися розбіжності у підходах

до новоствореного союзу. Усі переяславські рішення були усними, тому кожна із сторін могла трактувати їх довільно.

Наступні переговори між гетьманом і царським урядом відбулися в березні 1654 р. у Москві. Договірні документи мали своєрідну форму: з українського боку це були петиції (прохання), з московського – резолюції (“милості” і “пожалування”). Розроблені гетьманом вимоги до царя (так звані “Просительные статьи о правах всего малороссийского народа”), що склалися з 23 пунктів, були зведені до 11 пунктів. Вони одержали назву “Березневі статті” або “Статті Богдана Хмельницького”.

Значення договору для України історики вбачають у тому, що він: 1) засвідчував відокремлення від Речі Посполитої; 2) служив юридичним визнанням суверенності Української держави і її козацького устрою; 3) підтверджував міжнародний характер довічної влади гетьмана; 4) створював умови для перемоги над Польщею і завершення об’єднання українських земель у національній державі.

На думку багатьох українських істориків, союз з Московією виявився фатальним для козацької держави.

Висловіть власну точку зору з цього приводу.

По замислу Б.Хмельницького, угода передбачала входження України до складу Московії на засадах конфедерації. До самої смерті він проводив незалежну зовнішню політику, рішуче протидіючи спробам московського уряду обмежити права України, у тому числі право на відносини з іншими країнами. Пошуки нових політичних комбінацій перервала смерть гетьмана.

У квітні 1657 р. спадкоємцем Б.Хмельницького було обрано його молодшого сина Юрія (Тиміш загинув у бою під Сучавою у вересні 1653 р.). Цим самим було зроблено вирішальний крок на шляху до утворення козацької монархії у формі спадкового гетьманування. Однак внаслідок державного перевороту, Юрія було усунуто від влади і таким чином були зруйновані підвалини монархічного устрою України.

3.2. План семінарського заняття:

1. Характер, причини та рушійні сили національно-визвольної боротьби середини ХУІІ ст.
2. Державотворча політика Б.Хмельницького. Формування Гетьманської держави – “Військо Запорізьке”
3. Союз Гетьманщини з Московією. Політична оцінка Переяславської ради та “Березневих статей” 1654 року.

Тематика рефератів:

- Творець козацької державності: історичний портрет Б.Хмельницького.
- Сподвижники Б.Хмельницького.
- Атрибути гетьманської влади.

3.3. Термінологічний словник

Автономія – форма самоуправління частини території унітарної держави, яка наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою.

Брацлавщина – історична область України в ХІУ_ХУІІІ ст., що займала територію Вінницької і частину Хмельницької областей.

Буковина – історична назва етнічних українських земель, розташованих між середньою течією Дністра і Карпатами. Нині входить до складу України (Північна Буковина – Чернівецька область) та Румунії.

Воєводство – адміністративно-територіальна одиниця у складі Речі Посполитої. Козацька держава Б. Хмельницького займала територію 3-х воєводств: Київського, Чернігівського та Брацлавського.

Війна – найбільш жорстока, найбільш організована і масова форма збройної боротьби, яка має руйнівний, характер і спрямована на знищення противника.

Возз'єднання – форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає об'єднання народів (націй).

Держава – форма організації суспільства, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління від імені народу.

Доктрина – систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Ідеологія – система ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, уявлень людей, класів, націй, суспільства, політичних партій та громадських рухів.

Інституції – форма організації та регулювання суспільного життя, сукупність соціальних норм поведінки та діяльності.

Конфедерація – союз окремих суверенних держав, створений переважно для спільних зовнішньополітичних і воєнних цілей і об'єднаний єдиними керівними органами. (У Польщі в ХУІ- ХУІІІ ст. – тимчасові військово-політичні союзи шляхти, що створювалися для досягнення певної мети (зокрема, збереження привілеїв).

Микитинська Січ – у 1648 р. тут було проголошено Б.Хмельницького гетьманом та розпочато повстання, що переросло у визвольну війну.

Повстання – форма збройного виступу, що носить локальний характер, відзначається слабкою організованістю та не ставить за мету ліквідацію існуючої соціальної структури й захоплення політичної влади.

Поділля – історико-географічна область України, що займає басейн Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеликої частини Івано-Франківської, Львівської областей.

Посполиті - узагальнююча назва некозацького населення (селян, міщан) в Україні ХУ-ХУІІІ ст. Поступово закріпилася лише за селянством. Юридично за посполитими не визнавалося право власності на землю.

Протекторат – форма залежності, за якої одна держава (протектор) бере на себе здійснення зовнішніх зносин іншої держави, захист її території і фактично ставить під свій контроль її внутрішні справи через свого резидента.

Революція – здійснення докорінних перемін у суспільному і державному ладі, що розчищають дорогу прогресу. Для революції характерна швидкість перетворень, які можна назвати соціально-політичним вибухом. Вона завжди носить насильницький характер (навіть якщо здійснюється мирним шляхом).

Слобожанщина (Слобідська Україна) – історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронежської, південь Курської, більшість Белгородської областей Росії.

Суверенітет – незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Універсал – адміністративно-політичний акт розпорядчого характеру (про виступ у похід, розподіл землі тощо), який видавали в Польщі та Гетьманщині королі, гетьмани, сейми.

Унітарна – єдина держава, поділена на адміністративно- чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Унія – об'єднання, союз держав під владою одного монарха.

3.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

- Творець козацької державності: історичний портрет Б.Хмельницького.
- Сподвижники Б.Хмельницького.
- Атрибути гетьманської влади.

Методичні поради: Реферат, присвячений Б.Хмельницькому доцільно побудувати за таким планом: а) життєвий шлях гетьмана; б) Хмельницький як організатор національно-визвольної боротьби українського народу і полководець; в) державотворча діяльність гетьмана; г) Б.Хмельницький у пам'яті українського народу.

Обираючи тему другого реферату, студент може висвітлити життєвий шлях та діяльність будь-якого сподвижника Б.Хмельницького за власним бажанням, розкривши його роль (заслуги і помилки) в історії України часів козацтва.

При висвітленні атрибутів гетьманської влади доцільно звернутися до роботи В.Г.Сергійчука “Іменем Війська Запорізького”. – К.: 1991. – С.17-47. Покажіть яка козацька атрибутика знайшла своє втілення у сьогоденному житті. Які взагалі традиції козацтва впливають на відродження національної самосвідомості українського народу. Що з них би використовували саме ви?

Завдання для самоперевірки

Завдання 1.

Заповніть таблицю “Причини національно-визвольної війни”

Причини	Їхні прояви
соціальні	
національні	
релігійні	

Завдання 2. Пізнайте особу вивченої теми за описом:

Військо-політичний діяч періоду національно-визвольної війни. З 1638 р. – полковник реєстрового козацького війська. Брав участь у битві під Пилявцями, командував кіннотою під Збаражем, де загинув у бою. Герой історичної пісні.

Завдання 3. Історик О.Єфименко про Переяславську раду: *“представники українського народу прагнули надати приєднанню характеру договору, представники Московської держави – характеру милості”*. Чи згодні ви з такою оцінкою позиції сторін на Переяславській раді? Поясніть свою думку.

Завдання 4. Історик В.Ключевський про гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного: *“Шляхтич за походженням, він і на козацтво переніс свої шляхетські поняття”*. На підставі яких фактів історик дійшов такого висновку? Чи згодні ви з ним? Якщо так, поясніть, чому.

Завдання 5. Заповніть порівняльну таблицю: “Зовнішня політика Б.Хмельницького”.

країна	відносини
Польща	
Росія	
Туреччина	
Крим	
Швеція	
Молдавія	

Завдання 6. Заповніть таблицю “Українсько-московський договір 1654 р.”

Причини укладення	
Зміст	
Значення	

Завдання 7. Назвіть подію вивченої теми, пов’язану з цією географічною назвою:

- а) Кодак;
- б) Корсунь;
- в) Зборів;
- г) Біла Церква;
- д) Переяславль.

Питання для проведення дискусії:

- ✓ Чому Б.Хмельницький, звільнивши Україну від Польщі, не проголосив незалежність, а пішов під протекторат Московської держави? 2) Чи могла в той період існувати незалежна Україна?
- ✓ Чи дійсно Б.Хмельницький намагався утворити козацьку монархію?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Назвіть причини національно-визвольної боротьби сер. ХУІІ ст. та визначить її рушійні сили. Як оцінюють характер подій 1648-1654 рр. науковці різних історичних шкіл?
- ✓ Як змінювались у ході війни погляди Б.Хмельницького на державність України?
- ✓ Які традиції козацтва використовував Б.Хмельницький у своїй державотворчій практиці?
- ✓ Що спонукало Б.Хмельницького шукати союзників у боротьбі з Польщею і чому він зупинився на Російській державі?
- ✓ Розкрийте зміст “Березневих статей” та їх наслідки для розвитку української державності, яку політичну оцінку надали їм історики різних шкіл.
- ✓ Які існують погляди на угоду України з Московською державою серед істориків?

3.5 Питання для самостійного вивчення:

1. Бойові дії проти Польщі у 1654 – 1657 рр. і створення антипольської коаліції.
2. Міжнародні зв'язки Б.Хмельницького.
3. Порухення царським урядом Переяславських угод.

Методичні поради:

Для відповіді на перше питання необхідно з'ясувати суть так званого “Вічного договору” між поляками и татарами, після укладення якого розпочався новий етап війни. Визначте позицію Москви у цьому питанні. Розгляньте хід воєнних дій на західноукраїнських землях і уясніть чому не вдалася можливість возз'єднання українських земель під гетьманською булавою, яку роль зіграв зовнішній фактор? Які країни увійшли до складу антипольської коаліції і що викликало її фактичний розпад ?

Розглядаючи міжнародні зв'язки Б.Хмельницького з'ясуйте як склалися відносини козацької держави з Польщею, Туреччиною, Кримським ханством, Швецією й Трансільванією.

Третя проблема вимагає відповіді на питання – чим було викликано загострення відносин з Москвою, у чому суть так зв. Віленського перемир'я, яку політику проводив гетьман Б.Хмельницький для збереження незалежності Української держави та об'єднання у її складі західноукраїнських земель. Зверніть увагу, що до кінця життя гетьман проводив незалежну зовнішню політику, рішуче протидіяв спробам московського уряду обмежити права України, у тому числі й право на відносини з іншими країнами.

3.6. Інформаційні джерела:

1. Горобець В.М.Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х років ХУІІ ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформаційний регіональний геополітичний прорив // 2005. - №2. – С. 16-47.
2. Жук В.Н. Сторінки з історії козацтва. – Полтава, 1992. – 54 с.
3. Матях В.М. Українсько-російські відносини другої половини ХУІІ-ХУІІІ ст. / стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії // УІК. – 2004. - № 1. – С. 81-89.

4. Мицик Ю.А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // УІК. 2004. - № 1. – С. 72-80.
5. Смолій В. А. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань та ін./ Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернативи,- 1997.- С. 77-113.
6. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // УІК. – 2004. - № 1. – С. 20-28.
7. Черкас Б.В. Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Вип. – 7. - // УІК. – 2004. - № 1. – С. 131-132.
8. Юсова Н.М. Юсов С.Л. Проблема “приєднання” України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х першої половини 40-х рр. // УІК. 2004. - № 5. – С. 96-121.

Тема 4. Велика Руїна. Гетьманщина. Ліквідація української автономної державності.

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

4.1. Методичні поради до вивчення теми:

Головною проблемою теми є відповідь на питання, чому стала можливою ліквідація української державності і як відбувався цей процес? Вона **включає розгляд наступних питань:**

- ✓ Україна після смерті Б.Хмельницького. Період “Руїни”.
- ✓ Лівобережна Україна у складі Російської держави. Наступ царизму на автономію України.
- ✓ Ліквідація Гетьманщини і знищення української державності. Зруйнування Запорізької Січі.

Вивчення теми, необхідно розпочати із з'ясування причини політичної кризи та визначення наслідків розколу України для козацької державності.

Після смерті 27 липня 1657 р. Б.Хмельницького, козацька старшина, дбаючи, насамперед, про власні інтереси, намагалась загарбати землі селян і рядових козаків та перетворити їх на своїх кріпаків. У боротьбі за владу і багатства представники різних старшинських угруповань не гребували будь-якими засобами. Особливо небезпечно для долі України було те, що вони спиралася на збройні сили інших держав. У зв'язку з цим українські гетьмани нерідко перетворювались на справжніх маріонеток Росії, Польщі, Туреччини, Кримського ханства.

Ще на початку 1657 р. смертельно хворий Б. Хмельницький, побоюючись, аби гетьманська булава не потрапила до рук Виговського, відомого своїми пропольськими симпатіями, примусив старшинську раду обрати на гетьманування свого сина Юрія. Але вже через місяць після смерті батька, обраний гетьманом 16-річний Юрій під тиском Виговського відмовився від гетьманства на його користь і повернувся до Києва продовжувати навчання в колегії.

Ставши гетьманом, І.Виговський поновив союз з Кримом і Туреччиною, розірвав стосунки з Москвою, сповістивши про це маніфестом європейські країни, та уклав договір зі Швецією, яка визнала незалежність України і обіцяла їй підтримку у боротьбі з московським урядом.

Народ вороже поставився до спроб Виговського повернутися під Польщу. Проти нього спалахнуло повстання, яке очолили полтавський полковник Мартин Пушкар і кошовий Запорізької Січі Яків Барабаш. І.Виговський потопив повстання у крові за допомогою татар, віддавши їм на пограбування територію Полтавського полку.

У 1658 р. він підписав з Польщею Гадяцьку угоду, згідно якої Україна переходила під владу Речі Посполитої як окрема держава зі своїм гетьманом під назвою Велике Князівство Руське. Сейм мав бути спільним для Польщі, Литви й України. Римо-католицька і православна церкви визнавалися рівноправними.

Ця угода з поляками була неоднозначно сприйнята різними верствами населення. Якщо старшина, яку лякав царський абсолютизм, все більше схилилася до Польщі, то козацтво і селянство, навпаки, вороже ставилися до цього союзу – їх лякали панщина, національний гніт, релігійні утиски.

Після підписання договору І.Виговський розпочав війну з Москвою і під Конотопом розгромив російські війська. Але продовжити її гетьман не зміг, бо в Україні проти нього почалося повстання, очолюване Іваном Богуном, якого підтримало Запоріжжя. Разом з російськими військами вони розбили загопи Виговського. За цих обставин він зрікся гетьманської булави і втік до Польщі.

Об'єктивної оцінки діяльності Виговського до цього часу не має. Одні історики оцінюють його негативно, як людину, що створила умови розбрату в Україні (М. Костомаров, М. Грушевський), інші – вбачають в його особі діяча-патріота (Д. Дорошенко, В. Липинський та ін.).

Після втечі Виговського, старшинська рада вдруге обрала гетьманом Юрія Хмельницького, сподіваючись таким чином повернути прихильність російського уряду.

Отримавши гетьманську булаву, Ю.Хмельницький вирішив не тільки налагодити стосунки з Москвою, а й добитися від неї поширення прав для України, зокрема, заборони воеводам втручатися у внутрішні справи країни, свободи дипломатичних стосунків, приєднання північної Чернігівщини. У 1659 р. він підписав з царським урядом так звані “Нові статті”. Проте вони не тільки не давали Україні бажаних прав, але й істотно обмежували гетьманську владу. Згідно з ним гетьман вже не міг призначити старшину і усувати її з посад без дозволу царя, самостійно вирішувати питання про військові походи, мати зносини з іншими державами. “Нові статті” 1659 р. суттєво відрізнялися від “Березневих статей”, написаних Б.Хмельницьким у 1654 р., і проводили принцип підкорення України Москві. Отже, саме з гетьманування Ю. Хмельницького російське самодержавство розпочало політику обмеження автономії України.

Розуміючи, що російський уряд не збирається рахуватися з ним, Ю.Хмельницький під впливом пропольсько настроєної старшини уклав у 1660 р. з Річчю Посполитою Слободищенський трактат, за яким вся Україна мала перейти під владу шляхетської Польщі на правах, що були оговорені раніше Виговським у Гадяцькому договорі.

Проти Слободищенської угоди виступили Лівобережні полки, які розпочали війну з поляками. Однак Польща розбила російські війська на Волині й окупувала Правобережжя. У результаті Україна була поділена на дві частини: Лівобережжя залишилося під Москвою, а Правобережжя стало автономною частиною Польщі. Ю. Хмельницький зрікся гетьманства і постригся у ченці.

Тепер обидві частини України мали своїх гетьманів, кожен з яких прагнув об'єднати їх в залежності від власної політичної орієнтації. Взаємною боротьбою старшинських угруповань скористалися турки і татари, посиливши свої напади на українські землі.

Гетьманом Правобережної України завдяки підтримці татар став Павло Тетеря. Інтереси гетьмана і польського короля щодо Московії збігалися: перший прагнув за допомогою польських військ поширити свою владу на Лівобережжя і таким чином возз'єднати Україну, другий хотів відібрати у царя Смоленщину, яка раніше входила до складу Речі Посполитої. Разом з польським військом він розпочав наступ на лівобережні українські землі, дійшов до Глухова, але був розбитий. Після провалу наступу Тетеря повернувся на Правобережжя, де зайнявся придушенням антипольських заколотів. Це викликало посилення народних виступів на Правобережній Україні. Втративши підтримку населення, Тетеря втік до Польщі.

На Лівобережжі, що перебувало під впливом Московії, постійно йшла боротьба серед старшини за владу. Найбільш яскравим представником доби Руїни був колишній кошовий Запорізької Січі Іван Брюховецький – авантюрист і демагог, що створив собі імідж переконаного захисника козацьких прав і вольностей, палкий прихильник Москви, який вважав царя за єдиного володаря України.

Він був першим з українських гетьманів, що відвідав Московію, де й підписав у 1665 р. так зв. Московські статті, які значно обмежували політичні права України, посилювали її залежність від московського уряду, і проголошували українські землі володінням російських царів. За зраду національних інтересів І.Брюховецький отримав боярство.

Занадто промосковська діяльність гетьмана викликала обурення українців. Побоюючись повстання, він змінив орієнтацію і звернувся до Туреччини з пропозицією прийняти Україну під свій протекторат на умовах васальної залежності. Султан дав згоду й на Україну посунули татари. Це викликало хвилю повстань, у ході яких в червні 1668 р. в с. Будищі на Полтавщині Брюховецького замордували власні козаки.

У середині 1660-х років Україна внаслідок між старшинських усобиць опинилася перед повною катастрофою. Її фатальний розкол на дві окремі частини дедалі поглиблювався. У цих обставинах безладу й зневіри знайшовся лідер, мета якого полягала в об'єднанні всіх українських земель у складі незалежної держави. Ним виявився Петро Дорошенко, дід якого був колись кошовим на Запоріжжі.

Обраний гетьманом після втечі П.Тетері, П.Дорошенко розпочав свою діяльність із стабілізації внутрішнього становища на Правобережній Україні, яка на той час втратила 65-70% свого населення. З цією метою він провів ряд важливих реформ: 1) відновив скликання козацьких рад; намагаючись тим самим зміцнити єдність суспільства, 2) щоб не бути заручником козацької старшини, створив регулярне 20-тисячне наймане військо з так зв. сердюків; 3) для зміцнення фінансової системи встановив на кордоні нову митну лінію і почав карбувати власну монету; 4) вживав заходи для утвердження козацького типу господарства і ліквідації шляхетського землеволодіння; 5) проводив колонізацію спустошених окраїн Правобережжя.

У зовнішній політиці П.Дорошенко спочатку демонстрував свою лояльність до Польщі і добивався від неї виведення з українських територій польських залог, повернення православній церкві захоплених храмів і майна, відновлення всіх прав і вольностей Війська Запорізького.

Однак він розумів, що примирення з Польщею є тимчасовим тактичним кроком, тому у пошуках союзників для подальшої боротьби з Московією й Польщею, гетьман розпочав

діалог з Кримським ханством про військовий союз і Туреччиною – про політичний протекторат.

Восени 1666 р. Дорошенко, отримавши звістку про зміст московсько-польських переговорів, які проходили у с. Андрусові на Смоленщині і фактично загрожували Українській державі вже міжнародним поділом, став на шлях відкритого розколу з Польщею. Він намагався звільнити все Правобережжя, щоб де-факто вивести його за рамки Андрусівських переговорів, і таким чином перетворити на базу для боротьби за об'єднання розшматованої України. Перемога П.Дорошенка у війні з Польщею була близька, але на заваді стала недолюга політика І.Сірка, який відмовився визнати його гетьманом України і разом із запорожцями напав на Крим.

Зазнавши невдач з Польщею, П.Дорошенко розпочав переговори з Московією про перехід під її протекцію за умови дотримання царським урядом певних гарантій у наступних питаннях: 1) сприяння реальному об'єднанню українських земель; 2) вивід московських воєвод з України; 3) відмова від збору податків на українських землях; 4) підтвердження прав і вольностей Війська Запорізького; 5) визнання його гетьманом обох боків Дніпра. Але Москва не ризикнула опинитися віч-на-віч з об'єднаною Україною і воліла дотримуватися Андрусівського перемир'я.

У 1668 р. склалися сприятливі обставини для реалізації політичної програми П.Дорошенка. У результаті антимосковського повстання, яке гетьман підтримав своїм виступом, більша частина Лівобережжя була звільнена від московських військ, і козацька рада обрала П.Дорошенко гетьманом возз'єднаної України.

Однак Польща не збиралася миритися з втратою українських земель і розпочала наступ. П.Дорошенко змушений був повернутися на Правобережжя, залишивши замість себе наказним гетьманом чернігівського полковника Д.Многогрішного. Але невдовзі він отримав з Лівобережжя звістку про перехід більшості старшин на чолі з Д.Многогрішним на бік Москви.

Це змусило П.Дорошенка звернутися за допомогою до Туреччини, яка оголосила Польщі війну. Потерпівши поразку, Польща відмовилась від прав на Поділля, яке стало турецькою провінцією. Окупувавши Поділля, турки грабували міста, забирали людей у полон, обертали храми на мечеті. Спустошливі війни, грабіжницька політика турецького уряду, масове переселення козаків на Лівобережжя, відштовхнули народ від Дорошенка, який зрікся булави на користь Лівобережного гетьмана Івана Самойловича.

Туреччина не допустила об'єднання України під владою Самойловича і поставила гетьманом Правобережжя Ю. Хмельницького. Але він не спромігся створити міцної влади, щоб протистояти туркам. Разом з турецькою армією Юрій був змушений брати участь у походах проти козацьких військ Лівобережжя і навіть розорити давню батьківську столицю – Чигирин. Зазнавши невдач у планах загарбання України, турецький уряд позбавив Юрія у 1681 р. гетьманства, але в 1685 р. чомусь знову призначив його на цю посаду. З невідомих історикам причин через півроку потому турки стратили його в Кам'янці-Подільському.

У 1685 р. між Росією й Польщею був підписаний *“Трактат про вічний мир”*, який став завершенням Андрусівського перемир'я. Ним остаточно було затверджено поділ України між двома державами.

Зверніть увагу, що розподіл країни був величезною політичною катастрофою для української державності.

Причинами, що сприяли занепаду української козацької держави були:

- ✓ внутрішні протиріччя серед старшинських угруповань і боротьба за владу;
- ✓ протиріччя між старшинською верхівкою і низовим козацтвом;
- ✓ зовнішній тиск з боку Росії, Польщі та Туреччини;
- ✓ відсутність у гетьманів чітко окреслених цілей, досвіду та відповідних інститутів для ефективного правління всіма верствами українського суспільства.

Розглядаючи статус Лівобережжя у складі Російської держави, знайдіть відповідь на одне з головних питань – чому стала можливою ліквідація української державності і як відбувався цей процес.

Події періоду 1687-1764 рр. пов'язані з остаточним входженням Лівобережної України до складу Росії і різким загостренням колоніальної політики російського самодержавства, спрямованої на скасування автономії України та знищення української державності

Царський уряд відразу ж після Переяславської Ради став на шлях послідовного обмеження прав гетьманської адміністрації. У 1669 р. у Глухівських статтях було скасовано права Гетьманщини на самостійну зовнішню політику. Коломацькі статті 1687р. обмежили її політичну та економічну самостійність. Всі справи, пов'язані з Україною, царизм вирішував через Малоросійський приказ, що прагнув повністю контролювати діяльність органів козацького управління. Перехід гетьмана І.Мазепи до шведів Петро I використав як привід для рішучих дій по ліквідації української автономії. До обраного в 1708 р. гетьмана І.Скоропадського був приставлений для нагляду царський міністр-резидент. Восени 1722 р. була створена Малоросійська колегія – ще одна структура, що відстоювала інтереси Росії на українській території.

Після смерті І.Скоропадського Петро I заборонив вибори нового гетьмана, а організаторів опозиції на чолі з Павлом Полуботком сурово покарав. Уся влада належала Малоросійській колегії. Лише з 1728 р. українцям дозволили обирати нового гетьмана. Ним став миргородський полковник Данило Апостол, який одразу ж взявся за відновлення втраченої автономії (призначив на полковничі посади своїх прихильників, ухвалив закони, що упорядковували старшинське землеволодіння, вжив заходів щодо вироблення бюджету Гетьманщини, впорядкував українську торгівлю, підпорядкував гетьманській владі Київ, добився повернення запорожців тощо).

Після смерті Д.Апостола імператриця Анна Іоанівна знову заборонила вибори гетьмана, а відання українськими справами було передано “Правлінню гетьманського уряду”. Тільки в 1750 р. в часи правління Єлизавети Петрівни, фаворитом якої був українець Олексій Розумовський, Україні дозволили обрати нового гетьмана. Ним став брат Олексія – Кирило Розумовський. Він домігся права здійснювати самостійну зовнішню й фінансову політику (скасував внутрішні митні кордони та кордон між Україною й Росією), провів судову реформу, відновив з'їзди старшин, намагався реформувати козацьке військо, виношував плани виношував плани відкриття університету та шкіл з військовою наукою для козацьких дітей.

З приходом до влади Катерини II було остаточно ліквідовано автономію Гетьманщини (1764 р.), а її управління передано до Малоросійської колегії.

Розгляньте причини союзу І.Мазепи зі шведами та визначити чим була викликана невдача його планів.

Розпочата Росією в 1700 р. війна зі Швецією не відповідала інтересам українського народу. Окрім того, Петро I виношував плани ліквідації гетьманства та козацького устрою

України: централізація управління і автономія були несумісні. У своїх планах І.Мазепа виходив з того, що незалежно від наслідків російсько-шведської війни Україна втратить свою автономію. Якщо перемогу одержать Петро I та польський король Август II, то Україна знову буде поділена по Дніпру. А якщо перемогу одержать Карл XII і його союзник С.Лещинський, - то вся Україна буде віддана Польщі і про автономію можна буде забути. Тому гетьман розраховував ще до закінчення війни підписати договір з Швецією, який врятує Україну. Невдача планів І.Мазепа була пов'язана з відсутністю єдності серед козацької старшини, настороженістю українців щодо шведів-протестантів, невдоволенням народу політикою гетьмана. Мазепа не міг своєчасно підготувати громадську думку, знаючи про доноси на нього царю, він не довіряв навіть найближчому оточенню. Народ же сприймав шведів як ще одного з численних загарбників. Закінчуючи вивчення теми, дайте оцінку наслідків Полтавської битви для України.

4.2. План семінарського заняття

1. Україна після смерті Б.Хмельницького. Період "Руїни".
2. Лівобережна Україна у складі Російської держави. Наступ царизму на автономію України.
3. Ліквідація козацької автономії та знищення української державності. Зруйнування Запорізької Січі.

Теми для написання рефератів:

- Українські гетьмани в часи Руїни.
- Полтавська битва та її наслідки для України.
- Тріумф і драма Івана Мазепа

Навчальна конференція „ Історичні постаті козацької доби”

Теми виступів:

1. Д.І.Вишнівецький- засновник Запорізької Січі.
2. Постать І.С.Мазепа в історичній літературі.
3. Кирило Розумовський – останній гетьман України.
4. П.І.Калнишевський - останній кошовий отаман Запорізької Січі.
5. Конституція Пилипа Орлика.
6. Справа В. Кочубея та І. Іскри

Практичні творчі завдання:

- підготовка історичної вікторини
- виготовлення унаочнення „ Козацька символіка”

- підготовка стінної газети з історії козацтва на Полтавщині

Методичні поради: Готуючи виступ, доцільно звернути увагу на розбіжності в оцінці історичних подій, ролі історичних українських осіб польськими та українськими істориками.

4.3. Термінологічний словник

Абсолютизм (необмежений). – форма державного правління, за якої верховна влада повністю належить монархові та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Андрусівське перемир'я – угода між Росією і Польщею за спиною України, підписана 1667 р. Згідно цієї угоди Українська козацька держава поділялась на дві частини по Дніпру: Лівобережна залишалася у складі Росії, Правобережна, крім Києва, а також Білорусь переходили під владу Польщі. Запорізька Січ була під владою обох держав. Тим самим було санкціоновано роз'єднання української держави.

“ Вічний мир ” – договір 1686 р. між Російською державою й Річчю Посполитою, який остаточно поділив Українську державу на 2 частини: Правобережна Україна залишалася під владою польського короля, Лівобережна Україна і Запорізька Січ - під владою російського царя.

Гетьман (від польського - командир). – в Україні виборний голова козацького війська, наділений вищою цивільною і військовою владою.

Гетьманщина – назва козацької держави на Лівобережній Україні від середини ХУП- до кінця ХУІІІ ст.

Коаліція – союз, об'єднання на добровільних засадах для досягнення спільної мети. Тимчасовий воєнно-політичний союз двох або кількох держав, укладений для спільних дій.

Малоросійська колегія – орган Російської імперії, заснований указом Петра І в травні 1722 р. для управління Гетьманщиною. Припинила свою діяльність у 1727 р. Друга Малоросійська колегія, створена за наказом Катерини ІІ, існувала в період з 1764 до 1796 рр.

Наказний гетьман – титул заступника гетьмана козацької України, якого він призначав з-поміж досвідченої старшини.

Опозиція – протидія, опір певній політиці; організація, партія чи особа, що виступають проти панівної думки системи влади.

Політична орієнтація (від франц. - звернений на схід) – певні уявлення про цілі, завдання діяльності політичних партій, політичного режиму,

суспільства в цілому.

Руїна – історіографічна назва трагічного занепаду української козацької держави у другій половині ХУІІІ ст. та страхітливого спустошення й знелюднення Правобережної України. В історіографічну науку це поняття було введено українським істориком М.Костомаровим.

4.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

- Українські гетьмани в часи Руїни.
- Полтавська битва та її наслідки для України.
- Тріумф і драма Івана Мазепи.

Методичні поради:

Обираючи тему реферату “Українські гетьмани в часи Руїни”, студент може розкрити життєвий шлях, дати оцінку діяльності та визначити роль в історії України І.Виговського, Ю.Хмельницького, П.Дорошенка, або будь-якого гетьмана за власним бажанням.

Присвячена Полтавській битві величезна література по-різному оцінює її значення. Одні дослідники вважають битву під Полтавою національною катастрофою, яка за словами М. Грушевського, дала Російській державі не тільки рішучу перемогу в Східній Європі, а й підштовхнула її на шлях нових завоювань. На думку І. Крип'якевича, битва стала початком колоніальної залежної України, саме під Полтавою полягла її самостійність. Інші історики, зокрема російські, вважають Полтавську баталію блискучою перемогою Росії, внаслідок якої держава здобула вихід до Балтійського моря і підняла свій міжнародний престиж.

В останній час з'явилося чимало літератури, в якій автори намагаються визначити ким був І.Мазепа – патріотом чи зрадником. Готуючи реферат, висловіть власну точку зору. Покажіть, що Мазепа прагнув створити з України незалежну державу західноєвропейського типу, з абсолютною владою правителя гетьмана чи князя. З чим була пов'язана невдача планів Мазепи щодо союзу з Карлом XII.? Розкрийте політику гетьмана і його місце в державотворчому процесі.

Завдання для самоперевірки

Завдання 1. Співвіднесіть особу та факт її біографії

1) І.Виговський;	а) Гетьман Правобережної України;
2) І.Самойлович;	б) гетьман Лівобережної України;
3) І.Брюховецький	в) уклав Гадяцький договір;
4) Тетеря;	г) був проголошений гетьманом усієї України.

Завдання 2. Установіть причинно-наслідковий зв'язок:

Зборівський мирний договір — “Березневі статті”;

Руїна — “Вічний мир”;

Смерть Б.Хмельницького — Гадяцький договір

Гетьманство І.Мазепи — зруйнування Запорізької Січі.

Завдання 3. Заповніть порівняльну таблицю: “Внутрішні і зовнішні причини Руїни”

Внутрішні причини	Зовнішні причини

Завдання 4. Заповніть таблицю: Міжнародні угоди щодо України. Території, що відійшли до інших держав.

угоди	Росія	Польща	Туреччина
Андрусівське перемир'я			
Бахчисарайське перемир'я			
“Вічний мир”			

Завдання 5. Заповніть таблицю: Запорізька Січ у другій половині ХУІІ ст.

Країна	Сутність відносин
Польща	
Туреччина і Крим	
Росія	

Завдання 6. На думку деяких істориків, Гадяцькій договір спізнився мінімум на 60-70 років. Чи згодні ви з такою точкою зору? Доведіть її слушність чи спростуйте.

Завдання 7. Складіть розгорнутий план відповіді на тему: “Останній гетьман України”.

Завдання 8. Із запропонованої групи питань оберіть одне і дайте відповідь:

– Дайте оцінку політики Катерини ІІ щодо українських земель. Поясніть, чому переважна більшість козацької старшини майже не чинила опору ліквідації автономного устрою Гетьманщини?

– Чому, на вашу думку, Катерина ІІ почала ліквідацію української автономії саме з ліквідації гетьманства? Чи сприяло ліквідації гетьманства прохання козацької старшини щодо спадковості титулу гетьмана?

Завдання 9. Назвіть подію вивченої теми, пов’язану з цією географічною назвою:

- а) Конотоп;
- б) Полтава;
- г) Андрусове;
- д) Гадяч.

Завдання 10. Дайте визначення поняття:

- а) Андрусівське перемир'я;
- б) “Вічний мир”;
- в) Гетьманщина.

Питання для дискусії:

- ✓ Чи змінилося б становище України, якби гетьману І.Мазепі вдалося утілити свої плани? Змодельуйте ситуацію періоду Північної війни і спробуйте знайти альтернативні варіанти діям Івана Мазепи.
- ✓ Чи можна вважати зрадою українського народу позицію переважної більшості козацької старшини, що пішла на службу до Російської імперії і одержала всі привілеї російських дворян?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Які фактори спричинили загострення економічного і політичного становища на українських землях у сер. XVII ст.?
- ✓ Визначте мету, характер, рушійні сили і результати Визвольної війни 1648-1654 рр.
- ✓ Охарактеризуйте особливості зародження та основні ознаки Української козацької держави.
- ✓ Проаналізуйте причини кризи козацької державності у період Руїни та її наслідки.
- ✓ Охарактеризуйте особливості внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманщини за правління І.Мазепи.
- ✓ За допомогою яких методів царський уряд добився ліквідації автономії Козацької України.
- ✓ Яку політичну оцінку Полтавській битві дають історики?

4.5. Питання для самостійного вивчення:

1. Андрусівська угода 1667 р. та її наслідки.
2. Боротьба гетьмана П.Дорошенка за незалежність і територіальну цілісність Української держави.
3. Північна війна і Україна. Боротьба за відновлення державного суверенітету.
4. Подальша доля козацтва після зруйнування Запорізької Січі.

Методичні поради:

Розглядаючи перше питання, зверніть увагу, що угода між Росією і Польщею була підписана без відома України, поясніть чим це було викликано. Розкрийте суть Андрусівського перемир'я, покажіть його роль у роз'єднанні української держави.

Вивчаючи роль П.Дорошенка у боротьбі з Польщею і Росією за незалежність України, розгляньте реформи, проведені ним для укріплення держави – урядову, військову, фінансову тощо, заходи по стабілізації внутрішнього становища на Правобережжі, уясніть суть зовнішньополітичної діяльності, розкрийте причини, що не дали можливість виконати задумані плани.

Готуючи третє питання, визначте як вплинула Північна війна на загострення українсько-московських протиріч, чим був викликаний українсько-шведський союз, які фактори викликали його невдачу. Покажіть роль І.Мазепи та П.Орлика у пошуку нових союзників для визволення України з під влади Російської імперії.

Закінчуючи розгляд теми, назвіть причини знищення Запорізької Січі, розкрийте як відбувалося її зруйнування, подальшу долю козацтва покажіть у двох аспектах: а) козацтво в еміграції та б) козацтво на службі російського уряду.

4.6. Інформаційні джерела:

1. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманства Івана Виговського / серпень 1657 – серпень 1659 рр. // УІК. – 2005. № 1. – С. 125-138.
2. Бойко А. Історія України. - Київ.: Академія, 2002.- С. 157- 185.
3. Гончарук П.С. Історія України. З найдавніших часів до поч.. ХХ ст.- Курс лекцій. - К.: Центр навч. літератури, 2005.- С. 181 – 186; 234- 240.
4. Грибовський В. Кошовий отаман Петро Калнишевський. – Дніпропетровськ; Пороги, 2004. – 128 с.
5. Запорізька старовина (про П. Калнишевського)/. – К., Ін-т історії України НАН України, 2003. – 435 с. № 19-20. – С. 1-6.
6. Король В.Ю. Історія України. - К.: Академія, 2005.- С. 118- 132.
7. Смолій В. А. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань та ін. / Під ред. В.А.Смолія.- К.: Альтернативи,- 1997.- С. 114-125.
8. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи // УІК. – 2005 № 1. – С. 138-148.
9. Чухліб Т.В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблеми міжнародного становища Українського гетьманату в 1672-1686 рр. // УІК. – 2005. - № 2. – С. 48-67.

Тема 5: Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій (д. п. ХУІІІ – ХІХ ст.)

Кількість годин: аудиторні заняття – 1, самостійна робота – 8

5.1. Методичні поради до вивчення теми:

Тема виносить на самостійне вивчення. Мета теми полягає в тому, щоб з'ясувати суспільно-політичне та економічне становище українських земель під владою Російської імперії та розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини в кінці ХУІІІ – ХІХ ст. Для цього **рекомендується розглянути наступні питання:**

- ✓ Поділ українських земель між Російською та Австро-Угорською імперіями.
- ✓ Декабристський рух в Україні.
- ✓ Програма та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
- ✓ Вплив на національне відродження громадського руху.
- ✓ Національно-визвольний рух в західноукраїнських землях. “Руська трійця”.

Розгляд першого питання доцільно розпочати з розуміння соціально-політичного та економічного становища українських земель у складі Російської імперії після остаточної втрати ними автономії. *З'ясуйте які зміни відбулися в адміністративному устрою України, розкрийте суть національної політики самодержавства по відношенню до українських земель, визначте особливості економічного розвитку .*

У кінці ХУІІІ ст. переважна більшість українських земель опинилась під владою імперії Романових. У 1796 р. було проведено зміни в адміністративному устрою України: Лівобережжя перетворене в Малоросійську губернію, а Слобожанщина – в Слобідську Україну (у 1835 р.) перейменована в Харківську губернію). Правобережна Україна була поділена на три губернії – Київську, Волинську й Подільську. На початку ХІХ ст.. Малоросійська губернія стала Малоросійським генерал-губернаторством з губерніями Чернігівською і Полтавською. Південна Україна і Крим увійшли до Новоросійської губернії. Скасування Магдебурзького права в 1831 р. та “Литовського Статуту” в 1840 р. перевело

українські землі на російське судочинство і поклато край виборам урядовців та місцевій автономії.

Практично перестали вживати навіть назву “Україна”. Лівобережжя називали Малоросією, Правобережжя – Південно-Західним краєм, а Південну Україну – Новоросією. Серед української еліти, нащадків козацької старшини, все більше поширювалась “малоросійська ментальність”. Царський уряд розглядав Україну як органічну частину Російської імперії.

Самодержавство у своїй національній політиці керувалось загальним принципом багатонаціональних держав – встановлення матеріальної і духовної зверхності панівної нації над підкореною. Ідеї панрусизму в державній політиці почали визрівати ще за часів Катерини II. Будучи німкенєю за походженням, що займала російський престол, Катерина II насаджувала ідею абсолютності російського народного духу в усій імперії. В життя втілювалась так звана теорія офіційної народності, заснована на тріаді “православ’я, самодержавство, народність”, що стала символом реакційного напрямку внутрішньої політики царату щодо розвитку української культури.

Русифікаторська політика, особливо в галузі освіти, посилилась після придушення польського визвольного повстання 1830–1831 рр.. Вона проводилась з метою обмеження впливу польського дворянства на Правобережній Україні.

Подальше вивчення теми вимагає розглянути зміни, що відбулися в економіці українських земель, зокрема, у сільському господарстві й промисловості.

Спираючись на російських поміщиків, яким було роздано в Україні великі земельні володіння, царизм охороняв також станове привілеї українських і польських поміщиків, зміцнюючи при цьому самодержавно-кріпосницький лад.

Сільськогосподарське виробництво в цілому було відсталим, екстенсивним. Лише частина поміщиків, переважно на Півдні України, намагалась впровадити в своїх маєтках поліпшені способи обробки землі, застосовували машини та новітній інвентар. Це насамперед стосувалось маєтків, де сіяли цукрові буряки. Водночас поміщицькі господарства збільшували посіви технічних культур, які надходили на внутрішній та зовнішній ринки. У Полтавській та Чернігівській губерніях такими культурами були коноплі і тютюн, в Катеринославській та Херсонській – льон.

Поряд з товарним землеробством розвивалось й торгове тваринництво. Україна забезпечувала вовною місцеві та російські фабрики, значні партії вивозила на Захід.

Селяни України різнились між собою ступенем особистої залежності, розміром і характером винностей, площею наділу тощо. Основними групами були поміщицькі та державну селяни, численну категорію становили козаки й селяни, перетворені у військових поселенців. В середині XIX ст.. у володінні поміщиків перебувало 5,4 млн. Селян-кріпаків – бл. 40% українського населення. Панщину відбувало 99% загальної кількості поміщицьких селян.

Одним з показників розкладу феодально-кріпосницької системи був промисловий переворот. Засновувались машинобудівні заводи, суконні фабрики капіталістичного типу, розвивалась металургійна й кам’яновугільна промисловість, зароджувалось робітництво. Розширення внутрішнього ринку сприяла розвитку внутрішньої й зовнішньої торгівлі.

Наступним питанням теми є розгляд причин національного

відродження та зародження перших політичних організацій в Україні. *Визначить передумови відродження національної свідомості, причини появи, суть і значення масонства й декабристського руху, розгляньте діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та його програмні ідеї.*

Туга за козацькою славою й Гетьманщиною та невдоволення політикою самодержавства сприяло відродженню національної свідомості. Одним з виявів волелюбних прагнень стала поява в Україні таємних політичних організацій. Їх різновидом було масонство. Найбільша масонська ложа була заснована у Полтаві під назвою “Любов до істини”, членом якої був І.П.Котляревський. Масони цікавились суспільно-політичними та національними питаннями, висловлювали ліберальні ідеї щодо державного розвитку.

Невдоволення самодержавно-кріпосницьким режимом серед частини офіцерів-дворян, які ставили за мету змінити існуючий лад, виявилось у декабристському русі, тісно пов’язаному з Україною. Зокрема, у Тульчині існувала філія московського “Союзу благоденства”, що стала основою Південного товариства, яким керував теоретик декабристського руху П.Пестель. Проте декабристи не надавали належного значення національному питанню.

Вільнодумство поширювалось серед здобувачів вищої освіти і професорів, зокрема, в Ніжинській гімназії протягом трьох років існував Гурток прогресивних професорів.

У 40-х рр. До боротьби проти існуючого ладу підключається різночинна інтелігенція – М.Костомаров, П.Куліш, М.Гулак, О.Маркевич і В.Білогірський, Т.Шевченко, які були членами Кирило-Мефодіївського товариства.

На Західноукраїнських землях поряд із усвідомленням необхідності боротьби за соціальні та економічні права теж формується національний рух. *З’ясуйте передумови, що сприяли національному відродженню в Західній Україні, назвіть діячів національного руху, розгляньте головне завдання гуртка “Руська трійця”.*

Західноукраїнські землі з кінця ХУІІІ ст. знаходились під владою Австро-Угорської імперії. Австрійські правителі перед усім бачили в них джерело для поповнення державної казни та армії. Але модна на той час серед європейських монархів політика просвітництва, яку проводила імператриця Марія-Тереза, торкнулась, в деякій мірі торкнулась й їх. Перетворення зачепили насамперед аграрні відносини, церкву і освіту. *З’ясуйте у чому вони виражались?*

Під впливом політики “освіченого абсолютизму” з’явилося перше покоління так. зв. “будителів”, що належало виключно до середовища греко-католицького духовенства – І.Могильницький, М.Левицький, І Снігурський та ін. Вони виявляли великий інтерес до вітчизняної історії, життя народу, його мови й усної творчості, чимало зробили для піднесення українського шкільництва.

Але справжнє українське відродження в Галичині почалося з появою гуртка “Руська трійця”, створеного вихованцями Львівської духової семінарії. Головне завдання гурток вбачав у тому, щоб за допомогою друкованого слова та літературної творчості рідною мовою “підняти дух народний, просвітити народ”. Що вдалося зробити членам гуртка і в чому ви бачите його заслуги?

Закінчуючи вивчення теми, уясніть вплив на розвиток краю революційних подій 1848–1849 рр., які зміни відбулися в соціально-політичному та національному становищі Західної України?

5.2. Термінологічний словник:

Абсолютизм – необмежена форма державного правління, за якої верховна влада повністю належить верховному правителю.

Громади – напівлегальні організації української інтелігенції культурницького і суспільно-політичного спрямування, що діяли у другій половині XIX - на початку XX ст.

Імперія (влада, панування) – назва великої держави, що складається з

метрополії та підпорядкованих їй примусово приєднаних народів (держав); країна, для якої характерна імперська політика.

Консерватизм (зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика, зорієнтовані на збереження існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Лібералізм (походить від латинського - вільний, у первісному розумінні вільнодумство) – ідеологічна та громадсько-політична течія, яка об'єднує прихильників демократичних свобод і вільного підприємництва. У переносному значенні — терпимість, потурання комусь чи чомусь.

Національно-визвольний рух – боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, створення національної держави.

Панславізм – політико-ідеологічна доктрина, в основу якої покладена ідея політичного об'єднання усіх слов'ян у формі федерації. Уперше термін було вжито у 1826 р.

“Просвіти” – самодіяльні національно-культурні, економічні та освітні українські товариства, які існували як у Східній, так і в Західній Україні у 1868- 1939рр.

Сенат (слово латинського походження, означає - старий) – один з найвищих державних органів в Росії, що здійснював нагляд за більшістю судів, окремими урядовими установами у 1711–1917 рр.

5.3. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання:

Реферативні виступи:

- Декабристський рух в Україні. “Руська правда” П.І. Пестеля.
- Програма та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
- Війна 1812 р. і Україна.
- Роль Тараса Шевченка в духовному відродженні нації.
- Іван Франко в суспільно-політичному житті Галичини.
- Культурно-освітнє товариство “Просвіта”: створення та діяльність.

Методичні поради:

Починаючи підготовку будь-якого виступу, передусім розкрийте суспільно-політичне та економічне становище, в якому відбувалася та чи інша подія. Зверніть увагу на колонізаторську політику російського царизму, скасування залишків самоуправління на території України, національне гноблення, посилення кріпацтва, тобто визначить причини, які викликали відродження національної свідомості українців. З'ясуйте появу та напрями діяльності суспільних рухів, покажіть їх вплив на подальше національно-політичне життя України. Для більш повного висвітлення питань, використовуйте краєзнавчі матеріали.

Завдання для самоперевірки знань

Завдання 1. У сер. ХУІІІ ст. більшість українських земель входили до складу:

- а) Росії та Речі Посполитої;
- б) Росії та Прусії;
- в) Речі Посполитої та Австрії.

Завдання 2. Встановіть відповідність між подією та датою:

Остаточна ліквідація гетьманства	1793 р.
Другий поділ Речі Посполитої	1783 р.
Впровадження кріпацтва на Лівобережжі	1750 р.
Обрання К.Розумовського гетьманом	1764 р.

Завдання 3. Викресліть два зайвих прізвища із прізвищ декабристів – членів Південного товариства:

П.Куліш, М.Бестужев-Рюмін, М.Костомаров, С.Муравйов-Апостол, П.Пестель.

Завдання 4. Складіть відповідь про Кирило-Мефодіївське товариство за наступним планом:

- а) назвіть прізвища членів організації;
- б) назвіть основний програмний документ товариства;
- в) розкажіть про діяльність організації.

Завдання 5. Порівняйте основні плани перетворення суспільства:

Декабристські організації	Кирило-Мефодіївське товариство

Завдання 6. Порівняйте програми наступних організацій:

Кирило-Мефодіївське товариство	“Руська трійця”

Завдання 7. Назвіть подію вивченої теми, пов'язану з цією назвою:

- а) “Руська правда”;
- б) “Руська трійця”
- в) “Русалка Дністрова”

Завдання 9. Дайте визначення терміна (поняття) і наведіть з ним один приклад, пов'язаний з вивченою темою:

- а) декабристи;
- б) масони;
- в)хлопомани.

Питання для дискусії:

- ✓ Чи погоджуєтесь ви з тим, що більшість декабристських організацій, запропонувавши прогресивні проекти перетворення суспільства, не приділяли суттєвої уваги національному питанню. Обґрунтуйте свою точку зору.

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Порівняйте становище українців під владою Російської та Австрійської імперій.
- ✓ Яке значення для українського народу мали поділи Речі Посполитої?
- ✓ Які політичні організації виникли в Галичині під час революції 1848-1849 рр.? Яка з них захищала інтереси українського народу.
- ✓ Охарактеризуйте реформи Марії-Терезії та Йосифа II та розкрийте їх значення для населення Західної України.
- ✓ Визначте місце Т.Шевченка в українському національному відродженні.
- ✓ Яке значення для українського національно-визвольного руху мала пропаганда волелюбних ідей у навчальних закладах?
- ✓ Дайте визначення поняттям та термінам: національно-визвольний рух, національне відродження, опозиція, масони, декабристи.

5.4.Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України. - Київ.: Академія, 2002.- С. 186-191; 218-229.
2. Гончарук П.С. Історія України. З найдавніших часів до поч.. ХХ ст.- Курс лекцій.-К.: Центр навч. літератури, 2005.- Кирило-Мефодіївці. - С. 403-406; громади і народники – С. 470-480.
3. Історія України. Хрестоматія у двох частинах. Ч.І.- Навчальний посібник. - К.: Алтерпрес, 2004.- С. 489-492; С.479-489; С. 512-519; С. 567-568; С. 572.
4. Історія України: посібник / За ред. Г.Д.Темка/. - К.: Академія, 2002.- суспільні рухи в ХІХ ст. - С. 171-176.
5. Король В.Ю. Історія України. - К.: Академія, 2005.- С.191-195.
6. Скрипник М.О., Домбровська Л.Ф. Історія України. - К.: Центр навч. літератури. - С. 144-158.
7. Черкашина М.К. Історія України.: від давніх часів до сьогодення. - К.: ВД “Професіонал”, 2005.- С. 100-117.

Тема 6. Україна в умовах капіталістичної модернізації економіки (д. п. ХІХ – п. ХХ ст.)

Кількість годин: аудиторні заняття – 1, самостійна робота – 8

6.1. Методичні поради до вивчення теми:

Тема виносить на самостійне вивчення. Мета її полягає в тому, щоб з'ясувати чому скасування кріпацтва не дало очікуваних результатів, визначити місце України в

революції 1905-1907 рр. та її боротьбу за автономію, розкрити наслідки столипінської аграрної реформи. **Темою охоплюються наступні питання:**

- ✓ Криза феодално-кріпосницьких відносин. Проведення буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст.
- ✓ Український національний рух у 1860–1890-ті роки.
- ✓ Україна в період революції 1905 – 1907 рр. Боротьба в Державній Думі за автономію України.
- ✓ Столипінська аграрна реформа та її наслідки для України.
- ✓ Україна в роки Першої світової війни.

Розглядаючи питання щодо скасування кріпацтва, зверніть увагу, що це було найбільш важке питання внутріполітичного життя країни. 19 лютого 1861 р. цар Олександр II підписав маніфест про селянську реформу, яка надавала селянам і дворовим людям права “вільних сільських обивателів, як особисті, так і майнові”. Одночасно з маніфестом було затверджено низку положень і додаткових правил.

Серйозні зміни в економічному житті викликали необхідність перетворень в усій державній системі. Тому протягом 60-70-х років було проведено низку реформ, що охопили основні сторони життя країни: земську, судову, військову, освітню, цензурну та ін. *Ознайомтесь з основними положеннями реформ.*

Реформи царського уряду викликали зростання хвилі громадської активності. Продовжили пропагандистську національно-визвольну діяльність через український часопис “Основа” провідники Кирило-Мефодіївського братства Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Белозерський, що повернулися із заслання. Під його впливом українська інтелігенція почала гуртуватися в громади – самодіяльні напів- чи цілком нелегальні організації, що вели культурно-освітню діяльність серед широких народних мас проти антиукраїнської політики самодержавства, організовували недільні школи, видавали підручники та популярні брошури українською мовою.

Діяльність громад непокоїла правлячий режим (*визначить чому*) і в липні 1863 р. міністр внутрішніх справ П.Валуєв видав таємний циркуляр про заборону українських наукових релігійних і особливо педагогічних публікацій. Навчання українською мовою визначалося ним як політична пропаганда.

Початок 70-х р. відзначався послабленням реакції і громадівський рух відновив свою діяльність. Колишні досвідчені громадівці таємно утворили в Києві “Стару громаду” (щоб відрізнитися від нових членів, переважно здобувачів вищої освіти) і створили керівний орган федеративного об'єднання громад усієї України.

У відповідь на зростання громадсько-політичної та революційної активності суспільства, Олександр II підписав ганебний Емський указ, який забороняв використання української мови. З рішучим протестом проти ганебної антиукраїнської політики виступив з трибуни Всесвітнього літературного конгресу, що відбувся в Парижі 1878 р. Михайло Драгоманов.

У кінці 80-х – на поч.. 90-х рр. в Україні виникли марксистські гуртки, з 1891 р. почала діяти Російська соціал-демократична група. Проте вони не допускали й думки про національну незалежність України . Зверніть увагу, що першою українською політичною

організацією, яка стояла на засадах самостійності України, було “Братство тарасівців”, яке нелегально виникло в Полтаві 1891 р.

Активізація громадсько-політичного життя в Україні на початку ХХ ст. створила ґрунт для переростання культурно-освітнього громадського руху в національно-визвольний. Значну роль в цьому відіграло створення українських політичних партій. Серед них слід відзначити Революційну українську партію (РУП), Українську соціал-демократичну спілку (автономна частина Російської СДРП), Українську соціал-демократичну партію (УСДРП), Українську демократичну партію (УДП), Українську радикальну партію (УРП). *Ознайомтесь з програмами названих партій.*

6.2. Термінологічний словник:

Валуєвський циркуляр – таємне розпорядження, видане в липні 1863 р. міністром внутрішніх справ Росії П.Валуєвим, яке забороняло

використання української мови у літературній та видавничій діяльності.

Громади – напівлегальні організації української інтелігенції культурницького і суспільно-політичного спрямування, що діяли у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. Виникли в умовах пожвавлення національного руху як вияв прагнень інтелектуальної еліти. Не мали усталених програм і не були чіткими організованими структурами, а лише представляли найбільш активну частину національної інтелігенції та студентства. У зв'язку з громадським рухом з'явився термін “українофіли”, який спочатку носив негативний відтінок, а згодом стали так називати себе й самі представники культурно-національного руху.

Ємський указ — таємний законодавчий документ про повну заборону українського письменства. Він забороняв ввозити з-за кордону українські книги, українською мовою видавати оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов, влаштовувати театральні вистави і публічні читання. Було заборонено викладання українською мовою, а з бібліотек вилучались українські книжки. З російськомовних текстів цензори викреслювали слово “Україна”, замінюючи його на – “Малоросія”.

Земства – органи місцевого (земського) самоврядування, створені згідно з земською реформою 1864 р. Земства займалися питаннями місцевого господарства (розвиток хліборобства, торгівлі, промисловості, утримання й будівництво місцевих льохів, медицини, народної освіти, зв'язку, статистики тощо). Скасовані у 1918 р.

Малоросійство – комплекс провінціалізму серед частини населення України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської держави. Виявляється у байдужому ставленні до українських національно-державницьких традицій і прагнень, або в активній підтримці російської культури, великодержавної політики.

Народники – діячі революційно-визвольного руху, носії народницької ідеології, що склалися з різночинної інтелігенції Росії та України. Діяли у 60-90-х роках ХІХ ст. В центрі уваги вони ставили народ, який хотіли загітувати на здійснення селянської революції.

“Основа” – перший український громадсько-політичний і літературно-мистецький щомісячний журнал, що виходив з січня 1861 р. до жовтня 1862 р. в Петербурзі українською й частково російською мовами.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класів, соціальних верств і намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Реформа (від фран. - перетворюю, поліпшую) – перетворення, зміна, або нововведення, яке не знищує основ існуючої структури.

6.3. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання:

Підготовка реферативних виступів:

- Реформи 60-70-х років та їх значення для суспільно-політичного розвитку України.
- “Культурно-освітнє товариство “Просвіта”.
- Валуєвський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.) – два штрихи російського шовінізму в Україні.
- Діяльність і громадсько-політичні погляди Михайла Драгоманова.
- Революційне народництво в Україні.
- Українська політична думка на початку ХХ ст. Створення політичних партій.
- Україна в революції 1905-1907 рр. Піднесення українського національного руху.
- Столипінський політичний режим. Розгул російського шовінізму.
- Україна в роки Першої світової війни. Воєнні дії на українських землях.
- Українські січові стрільці.

Методичні поради:

Вивчаючи тему, ви повинні зрозуміти причини та наслідки аграрної реформи 1861 р.; вміти розкрити суть та результати подальших буржуазних реформ 60-70-х рр. ХІХ ст. (судову, військову, земську, освітню, поліцейську, фінансову, міську та ін.). З'ясувати різницю між пруським та американським шляхами капіталізації українського села.

Розберіться в суспільно-політичних течіях, що існували в Україні у другій пол. ХІХ ст. (народництві, громадах, марксизмі тощо), визначить їх програмні засади та практичні кроки.

Уясніть соціально-економічне й національне положення України напередодні та в період буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр., причини виникнення політичних партій та суть їх програм. Проаналізуйте мету та основні напрямки столипінської аграрної реформи на Україні, виявіть регіональні відмінності диференціації українського села.

На закінчення оберіть собі один з виступів, що пропонується і складіть розширений план.

Завдання для самоперевірки знань

Завдання 1. Складіть таблицю “Реформи 60-70-х рр.. XIX ст..”, самостійно обравши назви колонок.

Завдання 2. Порівняйте Валуєвський циркуляр та Емський указ

Валуєвський циркуляр 1863 р.	Емський указ 1876 р.

Завдання 3. Із запропонованих тез оберіть погляди народовольців:

- а) орієнтувались на Росію, як найбільшу слов'янську державу;
- б) вважали, що українці – окремий народ, який потребує захисту своїх національних і політичних прав;
- в) виступали за об'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянщиною у складі Російської імперії;
- г) намагалися захищати та розвивати українську мову та літературу;
- д) мали багато спільного з українофільством Наддніпрянщини.

Завдання 4. Складіть таблицю “Українські політичні партії на початку XX ст.”

Партії	Виникнення	Засновник	Програма
РУП			
УРП			
УНДП			

Завдання 5. Складіть хронологічну таблицю “Події революції 1905–1907 рр. в Україні”.

Завдання 6. Сформулюйте основні вимоги української думської громади у I та II Державних думах.

Чому депутатам-українцям не вдалося вирішити українські проблеми?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Чому переважна більшість селян не змогла відразу сплатити викуп за землю згідно реформи 1861 р.?
- ✓ Порівняйте умови, на яких було скасоване кріпацтво у Наддніпрянській Україні та в Галичині.
- ✓ Розкрийте політичні програми українських партій РУП, УРП, УНДП, УСДП.
- ✓ Як загальноросійські політичні партії відносилися до національного питання?
- ✓ Яку роль відігравав у науковому та громадсько-політичному житті Галичини наприкінці XIX ст. М.Грушевський?
- ✓ Розкрийте погляди М.Міхновського, Д.Донцова, В.Липинського в національному питанні.
- ✓ Доведіть, що політика П.Столипіна в національному питанні була реакційною.

6.4. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України.- Київ.: Академія, 2002.- С. 249-263.
2. Гончарук П.С. Історія України. З найдавніших часів до поч.. ХХ ст.- Курс лекцій.-К.: Центр навч. літератури, 2005.- С. 453- 462.
3. Донік О. Родина Терещенків в історії доброчинності. – К.: ін-т історії України НАН України. 2004. – 314
4. Історія України: посібник / За ред. Г.Д.Темка/.- К.: Академія, 2002.- С. 160- 165.
5. Король В.Ю. Історія України.- К.: Академія, 2005.- С.217- 220.
6. Світлична В.В. Історія України.- К.: Каравела, 2002.- С. 125- 127; 142.

Змістовний модуль II

Україна в ХХ – ХХІ ст. Розбудова незалежної держави

Тема 7. Українська національна революція 1917-1920 рр.

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

7.1. Методичні поради до вивчення теми:

Приступаючи до вивчення теми, доцільно уявити, що проблеми державотворення в Україні у 1917-1920 рр. були пов'язані з функціонуванням трьох українських урядів: Центральної Ради, гетьманщини, Директорії, а також створенням і діяльністю на західноукраїнських землях Західноукраїнської Народної Республіки. При вивченні теми **доцільно розглянути наступні питання:**

- ✓ Створення Центральної Ради. Проголошення автономії України та відродження її державності.
- ✓ Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського.
- ✓ Діяльність Директорії в Україні.
- ✓ Встановлення радянської влади. Початок формування тоталітарного режиму.

Розгляд першого питання слід починати з впливу подій Лютневої демократичної революції в Росії на піднесення національно-визвольної боротьби в Україні та передумов створення Центральної Ради як органа державного самоврядування українського народу.

Зверніть увагу, що на відміну від Росії, де після Лютневої революції боротьбу за владу вели дві протилежні політичні сили, в Україні виникла третя сила – національна, що виражала інтереси всього українського народу. Представником Тимчасового уряду в Києві став Виконавчий комітет, який утворили члени міської думи, банкіри, великі підприємці. Водночас соціалістичні партії, здебільшого російські, формували паралельні органи влади - Ради робітничих і селянських депутатів. Доцільно розглянути їх ставлення до державного самовизначення українського народу. Для об'єднання українських політичних сили, що були на той час роздроблені, постала необхідність утворення національного центру. 3-4 березня 1917 р. на зборах Товариства українських поступовців та українських соціал-демократів була створена Українська Центральна Рада (УЦР), яка очолила національно-демократичну революцію в Україні. *Покажіть її взаємодію з існуючими владними структурами (Тимчасовим*

урядом і Радами) та охарактеризуйте перші кроки діяльності (проведення з'їздів, Всеукраїнського національного конгресу, створення Генерального секретаріату).

Основними напрямками політичної програми Центральної Ради були: 1) боротьба за національно-територіальну автономію; 2) підготовка до виборів в Установчі збори з метою розв'язання питання про автономію України у складі Росії; 3) надання національним меншинам рівних політичних прав. Однак в УЦР не було єдиної думки про майбутній статус України. “Самостійники” виступали за негайне проголошення незалежності. “Автономісти” (М.Грушевський, В.Винниченко) бачили Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією.

Визнання Національним конгресом Центральної Ради представницьким, законодавчим органом України стало першим кроком у відродженні нації на шляху державотворення.

З'ясуйте суть перших Універсалів Центральної Ради та причини її компромісу з Тимчасовим урядом.

Ставши провідною силою українського народу, Центральна Рада запропонувала Тимчасовому уряду співробітництво й висунула пропозицію утворити при ньому посаду комісара з українських справ, надати Україні автономію в межах федеративної Росії та погодитись на українізацію армії, навчальних закладів, адміністративних установ на українській території. Однак домагання української делегації були відхилені. З огляду на підйом національного руху, Центральна Рада 10 червня 1917 р. видала Перший Універсал “До українського народу...”, який проголошував автономію України. Вслід за цим 15 червня 1917 р. було утворено Генеральний секретаріат – уряд автономної України, який очолив В.Винниченко. Прийняття I Універсалу сприяло консолідації (єднанню) українського суспільства.

Проголошення Універсалу занепокоїло Тимчасовий уряд і до Києва прибула делегація з його міністрів. Вона визнала право України на автономію і погодилася, щоб Центральна Рада представляла крайовий орган влади в Україні. В свою чергу УЦР пішла на політичний компроміс, давши згоду не здійснювати заходів щодо встановлення автономії до скликання Всеросійських установчих зборів. Ці положення лягли в основу Другого Універсалу (липень 1917 р).

Подальші події характеризуються наростанням політичної кризи. Більшовики, після невдалої спроби на початку липня підняти повстання в Петрограді, взяли курс на збройну боротьбу і встановлення диктатури пролетаріату. 25 жовтня Тимчасовий уряд було повалено. *Визначте ставлення Центральної Ради до збройного перевороту більшовиків у Петрограді і причини проголошення Української Народної Республіки, проаналізуйте програму розбудови УНР.*

У Києві більшовикам захопити владу не вдалося. За допомогою військових частин Центральна Рада встановила контроль над містом і вжила заходи для запобігання анархії та громадянської війни. Щоб захистити державні права українського народу, УЦР 7 листопада 1917 р. видала Третій Універсал, який проголошував створення Української Народної Республіки. В Універсалі містилася також програма основних напрямків діяльності УНР: 1) зберігався федеративний зв'язок з небільшовицькою Росією, 2) до скликання Всеукраїнських Установчих зборів влада належала Центральній Раді і Генеральному Секретаріатові, 3) приватна власність на землю ліквідовувалась і земля передавалась трудовому народу без викупу, 4) передбачалося підписання миру з Німеччиною та її союзниками, 5) підтверджувалися демократичні свободи (слова, зборів, преси), 6) запроваджувався 8-годинний робочий день, гарантувалися виплата заробітної плати і

вирішення трудових конфліктів через профспілки, 7) гарантувалися права національних меншин. Однак програма соціально-економічних перетворень не була реалізована.

Історичне значення Третього Універсалу полягає в проголошенні української державності у формі УНР, що стало головним підсумком державної розбудови в 1917р. Проте, задекларувавши створення УНР, Центральна Рада не проголосила її повної незалежності, чим втратила сприятливий для державотворення політичний момент.

Розгляньте дії більшовиків щодо проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки, *проаналізуйте причини загострення боротьби між Центральною Радою та Раднаркомом Росії, уясніть причини проголошення незалежності УНР.*

Центральна Рада не визнала Раднарком на чолі з В.Леніним новою владою в Росії. Вона підтримувала уряди Кубані, Дону, Криму, Молдови, що вели боротьбу з більшовиками, дозволила пересування через територію України козачих військ, які направлялися на Дон до отамана Каледіна, роззброювала червоногвардійські загони.

4 грудня 1917 р. Раднарком Росії направив Центральній Раді ультиматум під назвою “Маніфест українського народу з ультимативними вимогами до Української Центральної Ради”, в якому заявив про визнання УНР та її права на відокремлення, але невизнання УЦР і поставив вимогу припинити зазначені дії.

Активізували свою діяльність Ради робітничих і солдатських депутатів. 25 грудня 1917 р. на першому з'їзді Рад вони проголосили Українську Соціалістичну Радянську Республіку, сформувавши вищий орган влади – Центральний Виконавчий Комітет, а згодом і перший радянський уряд – Народний Секретаріат. Центральна Рада оголошувалася поза законом, а всі постанови і розпорядження її уряду – недійсними. Отже, в кінці 1917 – на поч. 1918 рр. в Україні існувало дві влади й два уряди, один з яких перебував у Києві, а другий – у Харкові.

Відмова Центральної Ради виконувати вимоги Раднаркому привела до війни з більшовицькою Росією. Проти УНР було кинуте 30-тис. угруповання Червоної Армії на чолі з Антоновим-Овсієнком. Оголошення Раднаркомом відкритої війни змусило Центральну Раду піти на радикальні кроки. 9 січня (22 січня за нов. ст.) 1918 р. прийняла Четвертий Універсал, який проголошував УНР незалежною, суверенною державою українського народу. Генеральний Секретаріат був перейменований в Раду Народних Міністрів. Універсал передбачав встановлення дипломатичних відносин УНР з Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та підписання мирного договору з Німеччиною та її союзниками. З'ясуйте умови підписання Брестського мирного договору і наслідки окупації України німецько-австрійськими військами. Проаналізуйте діяльність Центральної Ради в березні-квітні 1918 р. та причини її поразки.

Розглядаючи правління гетьмана П.Скоропадського, з'ясуйте як змінився державний устрій країни, *порівняйте політичну діяльність Центральної Ради й Гетьманату. Розкрийте соціально-економічні перетворення гетьманського уряду, їх позитивні й негативні наслідки. Визначте основні підсумки правління П.Скоропадського та причини падіння гетьманської влади.*

Загострення політичної ситуації та присутність окупаційних австро-німецьких військ призвели до кризи влади і падіння Центральної Ради. Його причинами були втрата УЦР довіри серед робітників і селян; невдоволення німецької адміністрації невиконанням умов Брест-Литовського мирного договору, а великих промисловців і землевласників - декларованою соціалістичною орієнтацією.

29 квітні 1918 р. у Києві відбувся державний переворот, який санкціонувала німецька окупаційна влада. Центральна Рада була розпущена, УНР дістала офіційну назву Українська держава. Державний політичний устрій, що становив військову диктатуру у вигляді монархії, або гетьманату повинен був затвердити новий парламент – сейм. Гетьману належала законодавча (видавав універсали) і виконавча (формував і контролював уряд – Раду міністрів) влада. Він же був головнокомандуючим і призначав Генерального суддю. Була організована гетьманська варта (поліція). Фактична влада в Україну належала окупантам.

Серед досягнень гетьманату слід відзначити створення дієвої адміністрації, боєздатних військових формувань, впровадження твердої валюти та здобутки в галузі освіти й культури. Законопроект з аграрного питання передбачав примусовий викуп земельних маєтків і розподіл землі між селянами з розрахунку до 25 десятин на особу. У зовнішній політиці гетьман прагнув домогтися визнання України на міжнародній арені. Особливе місце займали відносини з радянською Росією. В червні 1918 р. була укладена українсько-російська угода про перемир'я. На правах автономії до складу України повинні були увійти Крим і Кубань.

Водночас уряд П.Скоропадського припустив ряд фатальних політичних прорахунків, що посилили український опозиційний рух. До них належали явна залежність від німців, повернення земель великим землевласникам, введення каральних експедицій, надання притулку представникам колишньої російської верхівки, формування військового командування переважно з росіян.

При вивченні третього питання з'ясуйте, які опозиційні сили виступили проти гетьманського режиму, *що являла собою Директорія, розкрийте її дії по відновленню УНР*. Розгляньте як склалися відносини між Директорією і Раднаркомом Росії, чим була викликана передача Західної України Польщі? *Уясніть суть і значення Акту Соборності України, поясніть причини поразки Директорії*.

Директорія стала надзвичайним органом влади в Україні, створеним у листопаді 1918 р. для керівництва антигетьманським повстанням і відновлення УНР. Вона складалася з 5 чоловік (В.Винниченка, А.Макаренка, С.Петлюри, А.Андріївського, Ф.Швеця) і після повалення влади П.Скоропадського виконувала диктаторські функції.

У внутрішній політиці Директорія проголосила відновлення УНР, але без влади Центральної Ради; проведення аграрної реформи і ліквідацію приватної власності на землю; введення державного контролю за виробництвом та розподілом продукції; відновлення 8-годинного робочого дня, право на діяльність профспілок і проведення страйків. Вища законодавча влада передавалася Трудовому Конгресу – парламенту, який не мав спільної думки щодо майбутнього устрою України. Тому він самоліквідувався і 23 січня 1919 р. передав усю повноту влади Директорії.

22 січня УНР об'єдналася в соборну державу з Західноукраїнською Народною Республікою. Розкрийте обставини проголошення “Акту злуки українських земель” та його історичне значення. Чому спроба об'єднання залишилась тільки декларацією?

У зовнішній політиці Директорія орієнтувалась на країни Антанти (Англію й Францію), але ті відмовились визнати її і розпочали інтервенцію на півдні України. За допомогу у боротьбі з більшовиками вимагали реорганізації Директорії і виводу з її складу українських соціалістів.

Серед керівництва Директорії не було єдності у поглядах на перспективу державного будівництва. Глава уряду В.Чеховський виступав за введення радянської системи влади, але

без диктаторських методів більшовиків. В.Винниченко відстоював парламентську систему. Пошук компромісів викликав постійні конфлікти (В.Винниченко – С.Петлюра). Директорія не змогла запропонувати програму реформ, яка влаштувала б основну частину населення та не врахувала прорахунків Центральної влади.

Закінчуючи вивчення теми, дайте аналіз причин встановлення влади Рад в Україні у 1919-1920 рр., *охарактеризуйте шляхи утворення партійно-державних структур влади, розкрийте політику “воєнного комунізму” та її наслідки.*

Необхідно зазначити, що радянська влада впродовж 1917-1920 рр. встановлювалась тричі: перший раз – січень-квітень 1918 р.; другий – січень-липень 1919 р., третій – з грудня 1919 р.

Характеризуючи радянську систему державного устрою, слід підкреслити, що її стрижнем була більшовицька партія, яка мала значний вплив серед робітників і частини селянства, і яка у своїх стосунках з іншими політичними силами поступово перейшла від революційної демократії до усунення своїх опонентів і навіть союзників, до однопартійності й перетворення КП(б)У в державну монопольну керівну силу. Для зміцнення влади на місцях були створені надзвичайні органи – ревкоми (революційні комітети) та комбіді (комітети бідноти). Урядом України стала Рада Народних Комісарів України на чолі з Х.Раковським. У березні 1919 р. була прийнята перша радянська Конституція України.

Стосовно національно-державного будівництва, то більшовики спочатку задекларували суверенітет України, але згодом, спираючись на принцип інтернаціоналізму, пішли на поступове його згортання.

Торкаючись проблем економічної політики радянської влади, зверніть увагу на те, що вона скасувала поміщицьке землеволодіння й передала землю селянам. Після націоналізації промисловості робітники отримали право управляти підприємствами, 8-годинний робочий день і т.п. Але її реалізація здійснювалась жорстокими воєнними методами та репресіями. Механічне перенесення на український ґрунт російського досвіду “політики воєнного комунізму (введення на селі продрозкладки, державний контроль над виробництвом, скасування товарно-грошових відносин, введення карткової системи розподілу, мілітаризація праці) призвело до гострого протесту проти такого курсу більшовиків більшості українського населення. Внаслідок цього проти більшовицької влади в Україні виникли чисельні селянські повстання (Махна, Григор’єва, Тютюнника та ін.) В цілому політика більшовиків була спрямована на зміцнення влади методами позаконотриманого примусу і терору.

7.2 .План семінарського заняття

(ситуаційно-рольова гра)

1. Державотворча діяльність Центральної Ради: від національно-територіальної автономії до незалежності УНР.
2. Політика уряду гетьмана П.Скоропадського по розбудові “Української Держави”
3. Внутрішня і зовнішня політика Директорії.
4. Основні напрями діяльності радянської влади.

Варіанти повідомлень:

- Державотворча діяльність М.С.Грушевського.
- Симон Петлюра: штрихи до політичного портрету.
- Політичний портрет П.Скоропадського.
- Визвольний рух на західноукраїнських землях.
- Павло Скоропадський: політичний портрет

7.3 Термінологічний словник

Брестський мирний договір УНР з державами Четверного Союзу 1918 р.– підписаний у Брест-Литовську 9 лютого 1918 р. між Українською Народною Республікою, з одного боку, та державами Четверного Союзу -Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною - з другого. Країни Четверного Союзу обіцяли надати УНР матеріальну, військову та моральну допомогу в боротьбі з радянською владою. Згідно цієї угоди в Україну мали ввійти німецькі та австро-угорські війська.

" Воєнний комунізм " – політика радянської влади, яка охоплювала 1918- 1920 рр. і полягала у суворій централізації політичного й економічного життя країни. Політика " воєнного комунізму " була проголошена в Україні у квітні 1919 р. і розпочалась із застосування продрозкладки, тобто примусових методів заготівлі хліба.

Генеральний Секретаріат – уряд Центральної Ради, створений 15 червня 1917 р. на чолі з В.К.Винниченком.

Демократія (народовладдя) – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Директорія (управління, керівництво) – тимчасовий революційний орган, створений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на засіданні Українського Національного Союзу для усунення від влади гетьмана П.Скоропадського.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) — назва держави, створеної на початку листопада 1918 р. на території Галичини.

Суверенітет (незалежність) – незалежність держави, що полягає в її праві за власним розсудом розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави.

7.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка повідомлення:

- Державотворча діяльність М.С.Грушевського.
- Симон Петлюра: штрихи до політичного портрету.
- Політичний портрет П.Скоропадського.

- Визвольний рух на західноукраїнських землях.
- Павло Скоропадський: політичний портрет

Методичні поради:

Готуючись до рольової гри, студент може обрати один з п'яти сценаріїв, що моделюють діяльність Центральної Ради, уряду ЗУНР, Гетьманату, Директорії та радянської влади, або виступити опонентом чи рецензентом. Наприклад, ті хто виступають від імені Центральної Ради, обирають яку галузь її діяльності (соціально-економічну, військову, національну чи релігійну) вони будуть розкривати. Вам необхідно заздалегідь визначити проблеми, на які слід звернути увагу, підібрати відповідний матеріал, факти, питання. Ви можете також поставити запитання, заперечити або доповнити відповідь однокурсника.

Завдання для самоперевірки знань

Завдання 1. Встановіть відповідність:

1) М.Грушевський;	а) Голова Тимчасового уряду;
2) В.Винниченко;	б) Голова УЦР;
3) О.Керенський;	в) Голова Генерального секретаріату.
4) Л.Корнілов;	г) Верховний головнокомандуючий російської армії..

Завдання 2. У Другому універсалі УЦР...

- самочинно проголошувала автономію України;
- зобов'язувалася не проголошувати автономного устрою України до скликання Всеросійських Установчих зборів;
- питання про автономію взагалі не ставила.

Завдання 3. УЦР вважала непотрібним створення регулярної армії, тому що...

- була в полоні соціалістичних доктрин;
- була переконана, що Україна не має ворогів;
- не було коштів на створення армії.

Завдання 4. Складіть порівняльну таблицю Універсали УЦР за схемою:

	Причини прийняття	Наслідки
I універсал		
II універсал		
III універсал		
IV універсал		

Завдання 5. Складіть порівняльну таблицю "Політика українських урядів"

Питання	УЦР	Скоропадський	Директорія
державне			
національне			
аграрне			
військове			
Міжнародні зв'язки			

Питання для дискусії:

- ✓ Чому українські уряди постійно намагалися залучити зовнішні сили для утвердження своєї влади, а не прагнули знайти підтримку серед населення власної країни?
- ✓ Чому, на ваш погляд, професійний військовий П.Скоропадський у жорстоких умовах збройного протистояння приділяв таку велику увагу проблемам культури?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Роз'ясніть обставини та мету створення Центральної Ради.
- ✓ Розкрийте зміст двох перших Універсалів Центральної Ради, чим був викликаний її політичний компроміс з Тимчасовим урядом.
- ✓ Визначить причини проголошення УНР і проаналізуйте програму її розбудови.
- ✓ Чим був викликаний перехід Центральної Ради від національно-територіальної автономії до незалежності? Історичне значення Четвертого Універсалу.
- ✓ Проаналізуйте причини падіння Центральної Ради.
- ✓ Чому прихід до влади П.Скоропадського вважається державним переворотом? Дайте оцінку заходам, проведеним урядом П.Скоропадського
- ✓ Яку політику проводила Директорія?
- ✓ Охарактеризуйте особливості національно-визвольного руху в західноукраїнських землях і 1917-1919 рр. та визначте історичне значення Акту Соборності України?
- ✓ Проаналізуйте причини і шляхи встановлення радянської влади. Які гасла використовували більшовики для завоювання прихильності населення?

7.5 Питання для самостійного вивчення:

1. Лютнева (1917 р.) революція в Петрограді та її вплив на розкладку політичних сил в Україні.
2. Жовтневе (1917 р.) збройне повстання робітників в Києві .
3. Брестський мирний договір 1918 р. і українське питання.
4. Похід армії Денікіна на Україну влітку 1919 р.
5. Проголошення радянської влади на Полтавщині.

Методичні поради:

Події, які ви маєте розглянути, відбувалися на території України під безпосереднім впливом російських. Зверніть увагу, що саме Лютнева (1917 р.) демократична революція спричинила підйом національно-визвольного руху в Україні й привела до створення

Центральної ради. Жовтневе збройне повстання більшовиків у Петрограді викликало аналогічні події в Києві. Проте вони мали свої відмінності, які ви повинні визначити.

Розкрийте причини вступу Денікіна на територію України, яку мету він переслідував, його відносини з українськими урядами. Порівняйте білий і червоний терор у роки громадянської війни (мета, проти кого спрямований, масштаби, результати).

Закінчуючи розгляд теми, зверніться до краєзнавчої літератури та покажіть як розгорталися революційні події на Полтавщині.

7.6. Інформаційні джерела:

1. Буравченев А.С. Український національно-визвольний рух / березень – листопад 1917 р./ // УІК. – 2004. - № 3. – С. 130-137.
2. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради //Український історичний журнал. – 1995. № 2. – С.32-48.
3. Верстюк В.Ф. Симон Петлюра: політичний портрет // УІК. – 2004. - № 3. – С. 112-126
4. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // УІК. – 2004. - № 4. – С. 38-56.
5. Гошуляк І.Л. Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції // УІК. – 2004. - № 2. – С. 15-31.
6. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920-1921 рр. // УІК. – 2005. - № 1. – С. 97-108.
7. Ралдугіна Т.П. Штрихи до портрета спадкоємця останнього гетьмана України Данила Скоропадського / 1904-1957 рр./ /до 100-річчя від дня народження / // УІК. – 2004. - № 6. – С. 94-112.
8. Савченко В.А. Симон Петлюра. – Харків, 2004. – 415 с.
9. Хміль І.В. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України // УІК. – 2004. – №2. – С. 3-15.
10. Янковська О.В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції / 1919-1920 рр./ // УІК. – 2005. - № 2. – С. 105-117.

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

8.1. Методичні поради до вивчення теми:

Приставаючи до вивчення теми, слід усвідомити, що історія України 20-30-х рр. виразно поділяється на два етапи, умовною межею яких можна вважати 1929 р. Якщо на першому етапі відбувались певні позитивні перетворення (неп, українізація, піднесення української культури), то другий етап став часом посилення імперських тенденцій в ідеології та політиці, часом утвердження сталінського тоталітаризму, в результаті чого Україна стала фактично безправною провінцією. Вивчаючи тему, **необхідно розглянути наступні проблеми:**

- ✓ Україна у період економічних реформ 1921-1925 рр.
- ✓ Входження України до складу СРСР: політична оцінка цього акту.
- ✓ Українізація. Українське національно-культурне відродження 20-х років.
- ✓ Політика індустріалізації та її наслідки.
- ✓ Запровадження колгоспного ладу в Україні. Голодомор 1932-33 рр.

✓ Основні риси радянського тоталітарного режиму влади.

На початку 20-х рр. економіка України знаходилась у надзвичайно складному стані через цілу низку причин, які вам необхідно визначити. Розкрийте зміст основних напрямків нової економічної політики, методи їх реалізації. *Проаналізуйте наслідки запровадження непу та причини його згорання*

Неп – нова економічна політика, заснована на ринкових відносинах, різних формах власності та економічних методах керування народним господарством, рішення про проведення якої прийнято X з'їздом РКП(б) у березні 1921 р.

Аналізуючи причини, що призвели до її запровадження (економічну, політичну та внутріпартійну кризу), слід мати на увазі, що це була політика компромісів, вимушеного відступу від негайної побудови комунізму.

Введення непу передбачало: у сільському господарстві – заміну продрозкладки продподатком, отримання селянами можливості продавати надлишки продукції; у промисловості – денационалізацію дрібних та середніх промислових підприємств і здавання їх в оренду, децентралізацію керування промисловістю, переведення більшості підприємств на госпрозрахунок, залучення іноземного капіталу в формі концесій, перехід від зрівняльної до відрядної заробітної плати; у галузі торгівлі і фінансів – заміну прямого продуктообміну відновленням торгівлі, відкриття торговельних бірж, випуск конвертованого червінця, введення різних податків як джерела поповнення держбюджету.

Дайте відповідь на питання чому неп починався з сільського господарства, назвіть які заходи вживалися щодо практичного здійснення реформ і визначить специфіку їх проведення в Україні.

Зверніть увагу, що в Україні проти введення непу різко виступали комітети незаможних селян (комнезами). Недовговічність нової економічної політики була викликана також несумісністю ринкових відносин в економіці та адміністративно-командною системою в політиці. Тому на початку 1928 р. під час кризи заготівель, сталінське керівництво відмовляється від непу.

У 1922 р. відбулась подія, що серйозно вплинула на подальшу долю України, як суверенної держави, – це її вступ до складу Союзу РСР. *З'ясуйте сутність курсу більшовиків на утворення єдиної союзної держави, розкрийте позицію України цьому питанні та основні періоди у формуванні і юридичному оформленні СРСР.*

Процес створення єдиної союзної держави, який був обумовлений рядом факторів і розпочався у ході громадянської війни, пройшов декілька етапів: восени 1918 р. відбулося об'єднання воєнних сил республік; в грудні 1920 р. був підписаний договір про воєнний і господарський союз який підкреслював незалежність і суверенність України. Необхідність економічних зв'язків з Радянською Росією визначалась історичними передумовами складання спільного ринку ще за часів колишньої Російської імперії.

Аналізуючи процес утворення СРСР, розгляньте суть дискусії, що розгорнулась у 1922 р. щодо об'єднання суверенних республік (висувалося три програми об'єднання – федерації, автономізації, конфедерації). *Визначте які точки зору на принципи національно-державного будівництва існували серед керівництва України.*

Незважаючи на те, що Декларація про утворення Союзу та Союзний договір (30 грудня 1922 р.), а згодом і Конституція СРСР (січень 1924 р.) базувались на федеративних засадах, навіть з правом вільного виходу з Союзу, реальна влада в республіках належала ВКП(б), яка

ліквідувала легальну опозицію. Незабаром Українська республіка перетворилася у звичайну адміністративну одиницю унітарної держави. Після утворення СРСР Україна втратила право на самостійні державні зносини

Які наслідки мав вступ мав вступ України до складу Радянського Союзу? Як ви розумієте глибинні причини втрати державності радянськими республіками?

Закінчуючи вивчення періоду 20-х років, уясніть зміст, методи проведення та наслідки українізації. Визначте як позначився на розвитку національної культури перехід до адміністративно-командної системи.

У 1923 р. партійне керівництво країни запровадило політику коренізації, яка мала посилити контроль за національними процесами, що відбувалися в республіках. Її складовою частиною став процес українізації, спрямований на підготовку партійно-державних кадрів української національності, українізацію освіти, закладів культури, преси, відродження й розвиток національних традицій та культури.

Від самого початку політика наштовхувалась на опір з боку русифікованої верхівки партійного керівництва республіки, яка відстоювала теорію “боротьби двох культур” (Д.Лебідь). Відповідно до неї українська культура визнавалася селянською і відсталою, а тому мусила відійти в небуття.

Русійною силою українізації стали наркомат освіти (О.Шумський, М.Скрипник) та українська інтелігенція (М.Грушевський, Д.Багалій, М.Куліш, М.Хвильовий та ін.)

Розкрийте суперечливий характер українського національного відродження 20-х рр. та доведіть, що культура нації тісно пов'язана з відношенням до неї держави, що її повноцінний розвиток неможливий при політичному безправ'ї.

Приступаючи до розгляду економічної політики у 30-ті рр., з'ясуйте причини, сутність, шляхи проведення індустріалізації в Україні та її наслідки.

Під індустріалізацією розуміють систему заходів, спрямованих на прискорений розвиток промисловості з метою технічного переозброєння економіки і зміцнення країни. Проведення індустріалізації було викликано необхідністю технічного переозброєння економіки країни та створення матеріально-технічної бази для її економічної самостійності. На підвищення темпів індустріалізації вплинула мілітаризація економіки.

Проведення індустріалізації було пов'язане з певними труднощами: розрахунком лише на внутрішні джерела фінансування, браком кваліфікованих робітничих кадрів. Головними недоліками було те, що вона почалася не з легкої, а з важкої промисловості і мала різко завищені темпи.

Головними джерелами індустріалізації були: інвестування важкої промисловості за рахунок легкої та харчової, примусові державні позики, збільшення випуску спиртних напоїв, продаж за кордон нафти, газу, хутра, творів мистецтва (за низькими цінами), використання безкоштовної праці у вихідні (суботники, недільники), широке використання праці ув'язнених.

Форсована індустріалізація здійснювалось за рахунок так званих “ножиць цін”, що викликало кризу збуту у промисловості та хлібозаготівельну кризу в аграрному секторі. Чи існували інші шляхи індустріалізації? Якщо співставити результати сталінської індустріальної гонки із затвердженими завданнями, доводиться констатувати провал п'ятирічних планів, чим це було викликано?

Характеризуючи проведення колективізації, визначте її причини, шляхи впровадження та трагічні наслідки для народу України.

Перехід до колективізації (об'єднання дрібних, одноосібних селянських господарств у великі соціалістичні господарства – колгоспи та радгоспи) підштовхнула криза хлібозаготівель 1927-1928 рр., яка викликала зниження хлібного експорту і, як наслідок, нестачу валюти для проведення форсованої індустріалізації. Потрібен був механізм для безперервного постачання держави хлібом. В умовах становлення тоталітарної системи влади колгоспами було легше керувати, ніж мільйонами розрізнених селянських господарств.

Націоналізація землі в 1917 р. позбавила державу необхідності виплачувати селянам компенсацію за землю при вступі в колгосп. Успіхи непу підняли сільське господарство на рівень 1913 р. Большевики мали досвід організації колективних господарств з 1918 р (радгоспи і комуни). Щоб запобігти опору села були прийняті гуманні принципи кооперування селян: добровільність, поступовість, різноманітність форм кооперації, облік місцевих умов, фінансова допомога міста селу. Проте у 1929 р. Й.Сталін висунув лозунг суцільної колективізації. *Що являла собою політика суцільної колективізації, якими були її наслідки?*

Суцільна колективізації вела до насильницького втягнення селян у колгоспи. По відношенню до заможного селянства проводилась політика розселяннювання (посилення оподаткування, обмеження оренди землі, заборонена використовувати найману працю, купувати машини, інвентар тощо) та розкуркулювання (від обмеження куркульства до ліквідації його як класу). Ліквідація заможних господарств супроводжувалась конфіскацією майна і висилкою на Північ та в Сибір селян, які не бажали вступати в колгоспи. Усього в Україні було колективізовано біля 200 тис. селянських господарств і зазнало репресій 1,2-1,4 млн чол. Поневолення селянства, останнього, порівняно незалежного класу, сприяло остаточному утвердженню тоталітарного режиму та встановленню всеохоплюючого контролю держави. Страшним наслідком колективізації в Україні став голодомор 1932-1933 рр.

Проблему тоталітаризму в Україні, його сутності та механізму реалізації слід ув'язати з аналогічними процесами в усьому Радянському Союзі. Знайдіть відповіді на наступні питання: 1) У чому проявилось утвердження сталінізму в Україні? 2) Як відбувалися згортання і деформація політичного життя? 3) Які наслідки для українського народу мала репресивна політика влади?

Передусім *дайте характеристику сталінізму як складової політики тоталітаризму* (відмова від ринкових відносин і створення централізованої командно-адміністративної системи, репресивного апарату, мілітаризація економіки, русифікація, проведення так зв. “культурної революції”, форсованої індустріалізації, колективізації, агресивна зовнішня політика).

Характерною ознакою сталінського режиму був терор, який по Україні прокотився трьома хвилями: перша – 1929-1931 рр. (примусова колективізація, розкуркулення, процес над СБУ та ін.); друга – 1932-1934 рр. (голодомор, постишевський терор, “кіровська хвиля”); третя – 1936-1938 рр. (так зв. Великий терор, у тому числі – “розстріляне відродження”). За своїм розмахом сталінський терор не знав собі рівних в історії.

8.2. План семінарського заняття (круглий стіл)

Питання для обговорення:

1. Україна в період економічних реформ 1921-1925 років: основні напрямки та соціально-економічні наслідки.
2. Входження України до складу СРСР. Історична оцінка цього акту.
3. Українізація: форма і зміст. Українське національно-культурне відродження
4. 20-х років.
5. Концепція планової економіки Індустріальна гонка та її підсумки.
6. Запровадження колгоспного ладу Політика суцільної колективізації та її наслідки в Україні.
7. Суспільно-політичне життя українського народу в умовах тоталітарно-репресивного режиму влади.
8. Голод 1921-1923 рр. і голодомор 1932-1933 рр.: причини та наслідки.

8.3. Термінологічний словник

"Великий перелом" – період розвитку СРСР після нової економічної політики до початку курсу на індустріалізацію і колективізацію. Вперше термін був запропонований у 1929 р. "Великий перелом" означав радикальний перехід до "соціалістичної" перебудови села.

Геноцид – (від грец. - рід і лат. - вбиваю) – здійснювані владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, або релігійної спільноти.

Депортація – примусове виселення з місця постійного проживання й навіть вигнання за межі держави осіб (частини населення), що визнані правлячим режимом як соціально небезпечні.

Диктатура – необмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи, яка спирається на силу, а також відповідний політичний режим.

Індустріалізація – процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства країни.

Колгосп – колективне господарство селян, створене за принципом артіль.

Колективізація (усуспільнення) – соціалістична перебудова сільського господарства шляхом об'єднання дрібних одноосібних селянських господарств у великі колективні господарства - колгоспи.

Конфедерація (спілка, об'єднання) – союз окремих суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних і воєнних.

Командно-адміністративні методи управління – сукупність форм і методів управління суспільства, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу.

Комнезами (комітети незалежних селян) – громадська організація, яка

використовувалась більшовиками для зміцнення своєї соціальної бази на селі.

Коренізація – політика, яку проводили більшовики з 1923 р., спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.

Культ особи (від лат.– шанування, поклоніння) – єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння.

Нен (нова економічна політика) – політика, запропонована радянською владою у березні 1921 р., яка відмінила політику " воєнного комунізму", замінила продрозкладку продподатком, а також відновила товарно-грошові відносини, торгівлю.

Репресія (придушення) – захід державного примусу, покарання,

Розкуркулення – кампанія експропріації селянських господарств у 30-ті роки, складова частина примусової колективізації. Формально спрямована проти найзаможніших селян (1,5 відсотків в Україні, на практиці - вилілась у репресії проти значної кількості середняків).

“Розстріляне відродження” – так називали плеяду українських діячів культури, яка з’явилася в 20-ті роки, сприяла відродженню духовності, а в 30-ті роки була репресована.

СВУ (Спілка Визволення України) – сфабрикований органами НКВС судовий процес проти цієї організації, яка нібито ставила за мету повалення радянської влади в Україні шляхом збройного повстання.

Суверенітет – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Терор (походить від латинського - страх, жах) – розправа з політичними противниками шляхом насильства.

Тоталітаризм (тотальний, повний) – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, загальнообов’язковою ідеологією.

Українізація – політика державно-партійних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років ХХ ст., спрямована на більш органічне впровадження радянсько-комуністичної ідеології в Україні силами національних кадрів і в доступній для місцевого населення формі.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб’єкти федерації.

Ухил (за політичною термінологією 20-30-х рр.) – відхилення від “генеральної” (основної) лінії комуністичної партії, певний напрям діяльності та поглядів, яких притримувалась частина партії, не згодна з більшістю (“анархо-синдикалістський”, дрібнобуржуазний, соціал-демократичний, правий).

8.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання:

Методичні поради щодо підготовки до конференції: Готуючись до конференції, студент повинен знати причини переходу від „воєнного комунізму” до непу, вміти розкрити зміст нової економічної політики, дати історичну оцінку входженню України до складу СРСР; розуміти та вміти пояснити причини прискореної індустріалізації, суцільної колективізації, встановлення тоталітарного режиму. Ви можете обрати виступ по одній з проблем, або обмежитись доповненням. Здобувачі вищої освіти, які вільно володіють матеріалом, можуть виступати рецензентами або опонентами по ходу обговорення відповідних питань.

Завдання для самоперевірки

Завдання 1. Незадоволені більшовицькою диктатурою робітники під час страйків висували гасла

- а) “Уся влада – Радам!”;
- б) “Ради без більшовиків!”;
- в) “Автономію – Україні!”.

Завдання 2. Складіть порівняльну таблицю “Воєнний комунізм – неп” за схемою

№		“воєнний комунізм”	неп
1.	Мета впровадження		
2.	Основні заходи		
3.	Результати і наслідки		

Завдання 3. Складіть таблицю “перехід до нової економічної політики” за схемою:

Галузь господарства	Які відбулись зміни

Завдання 4. Встановіть відповідність

- 1) план “автономізації” а) усі радянські республіки, серед яких і Російська Федерація, входять на однакових правах у нове державне об’єднання;
- 2) проект В. Леніна б) переведення наркоматів закордонних справ і зовнішньої політики з категорії загальносоюзних у союзно-республіканські, більш чітко визначення прав союзних республік як убезпечення від великодержавних зазіхань центру;
- 3) позиція Х.Раковського в) входження всіх радянських республік до складу РСФСР;
 г) договірний союз радянських республік, у якому кожна залишається незалежною.

Завдання 5. Складіть порівняльну таблицю “Голодомори 1921–1923 і 1932–1933 років” за схемою:

Причини й передумови	Державна політика на селі у цей час	Наслідки

Завдання 6. Курс більшовиків на українізацію передбачав...

а) розширення сфери використання української мови у роботі партійно-радянського апаратів, збільшення кількості шкіл з навчанням рідною мовою, розвиток національної культури;

б) ліквідацію радянської влади і відновлення незалежної української держави, впровадження української мови в роботу державного апарату, національно-культурне відродження;

в) виховання більшовицьких кадрів із представників корінної національності, впровадження рідної для населення мови у роботу партійного, господарського і радянського апаратів, збільшення мережі шкіл із навчанням рідною мовою, розвиток національної культури.

Завдання 7. Розташуйте події у хронологічній послідовності:

а) початок другої п'ятирічки; в) голодомор в Україні; г) перехід до форсованої індустріалізації; д) "шахтинська справа"; .е) процес СВУ; к) затвердження нової Конституції.

Завдання 8 . Поясніть, чому вважається, що сталінський режим відмовився від компромісу між більшовицькою доктриною і потребами соціально-економічного та національно-культурного розвитку України, який існував у роки непу.

Завдання 9. Утвердження радянської влади в Україні було зумовлене...

а) підтримкою більшості населення;

б) нездатністю українських урядів заручитися підтримкою населення;

в) воєнною перевагою Червоної армії;

г) відсутністю інтересу країн Антанти до України;

д) ваш варіант.

Питання для дискусії:

- ✓ Чому українські уряди постійно намагалися залучити зовнішні сили для утвердження своєї влади, а не прагнули знайти підтримку серед населення власної країни?
- ✓ Чи існувала альтернатива утворенню СРСР, чи могла УСРР існувати самостійно?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Проаналізуйте впровадження нової економічної політики в Україні, дайте оцінку її значенню та наслідкам..
- ✓ Розкрийте процес входження України до СРСР й охарактеризуйте ставлення до цього тогочасних політичних сил і населення України.
- ✓ Поясніть зміст політики українізації та особливості її проведення.
- ✓ Розкрийте особливості та наслідки радянської індустріалізації в Україні.
- ✓ Охарактеризуйте політику суцільної колективізації, її соціально-економічні наслідки.
- ✓ Визначте основні риси радянського тоталітарного режиму влади у 30-ті рр.

8.5. Питання для самостійного вивчення:

1. Остаточна втрата Україною суверенітету в складі СРСР.
2. Грошова реформа 1922- 1924 рр.
3. Міжнародний статус України в 20-30 - ті рр. ХХ ст.
4. Проаналізуйте процес утворення СРСР, використовуючи наведений план:
 - взаємодія яких чинників зумовила появу СРСР;
 - чи існувала альтернатива утворенню СРСР;
 - чи могла УСРР існувати самостійно.

8.6. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України.- Київ.: Академія, 2002.- С. 379- 420.
2. Гразіозі Анреа. Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український голодомор. // УІК. – 2005. - № 3. – С. 120-131
3. Історія України: посібник / За ред. Г.Д.Темка/- К.: Академія, 2002.- С. 287- 299.
4. Король В.Ю. Історія України.- К.: Академія, 2005.- С. 318- 327.
5. Кривоніс В.М. Соціальні функції органів “правопорядку” в період голодомору 1932-1933 рр. в Україні // УІК. – 2004. - № 1. – С. 101-110.
6. Кульчицький С.В. Опір селянства у суцільній колективізації // УІК. – 2004. - № 2. – С. 31-50.
7. Марочко В.І., Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу / 1921-1928/: історико-теоретичний аспект // УІК. – 2004. - № 2. – С. 145-148.
8. Шаповал Ю.І. Справа “Спілки визволення України”: погляд із відстані 75 років // УІК. – 2005. - № 3. – С. 130-142.
9. Шайков Гергард. Чи був голодомор 1932-1933 рр. інструментом “ліквідації” українського націоналізму ? // УІК. – 2005. - № 2. – С. 118-130.
10. Чайковський В.М. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937 р.. // УІК. – 2005. – № 2. – С. 141-162.
11. Колективізація. – 2005. - № 29-30. – С. 4-20, С. 77-80.

Тема 9. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.)

Кількість годин: аудиторні заняття – 2 , самостійна робота – 6

9.1. Методичні поради до вивчення теми:

Мета теми – з'ясувати які політичні чинники зумовили новий поділ українських земель після Першої світової війни та охарактеризувати національно-визвольний рух в західноукраїнських землях у 20–30-ті роки. Вона охоплює наступні питання:

- ✓ Польська політика на західноукраїнських землях.
- ✓ Діяльність політичних партій і рухів на Галичині та Волині.
- ✓ Українське питання в Румунії й Чехословаччині.

Після Першої світової війни західноукраїнські землі опинилися у складі трьох держав: Польщі, Румунії та Чехословаччини. Українські землі, що ввійшли до складу Польщі, становили третину її території, а українці – 16% населення.

Боротьба українців за свої права точилася у двох формах. Політичні партії, товариства, соціальні групи використовували легальні методи. Значна кількість молоді, особливо колишніх вояк національної армії, виступала проти репресій нелегальними і силовими методами. У 1920 р. вони заснували підпільну Українську військову організацію (УВО).

Польська влада намагалась різними засобами послабити український національно-визвольний рух. Вона використовувала адміністративно-територіальний поділ, щоб послабити політичні позиції українського електорату на виборах. Об'єднавши Східну і Західну Галичину, польський уряд штучно роз'єднав українців Східної Галичини й Західної Волині.

У арсеналі польської влади були також методи загострення міжконфесійні конфліктів, переслідування та переселення української інтелігенції, спроби подрібнити українську націю “відокремленням” від неї лемків та ін.

Польський уряд розділив територію країни на дві частини: Польщу “А” (коронні польські землі) і Польщу “Б” Західна Україна й Західна Білорусія). Перша мала привілейоване становище, сюди спрямовувалися основні інвестиції держави.

У 1923 р. польський уряд заборонив вживання слів “українець” і “український”, замість них нав'язувались назви “русин”, “русский”.

З приходом до влади Ю.Пілсудського була висунута доктрина “прометеїзму”, яка означала, що історична місія Польщі – допомогти звільненню східноукраїнських і східнобілоруських земель від влади Москви та об'єднати їх з Польщею на федеративних засадах

У 1930 р. відносини між українцями і польським населенням загострились. У відповідь уряд вдався до репресій, названих “пацифікацією” (заспокоєнням): на Поліссі було влаштовано концтабір, в якому утримували 2 тис. політв'язнів, переважно українців.

Національний та соціальний гніт гальмував розвиток української культури, але не міг зупинити її поступу. Головним осередком української культури залишалось наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ). У Львові існував таємний український університет (1921–1925 рр.), в якому навчалось до 1500 здобувачів вищої освіти.

Літературна діяльність західноукраїнських письменників тісно перепліталась з політичною. Відповідно до своїх політичних уподобань вони поділялись на три напрями: 1) націоналістичний (Д.Донців, О.Теліга); 2) пролетарський – прорадянський (Я.Галан, С.Тудор); 3) ліберальний (І.Вільде, Б.Лепський).

Суспільно-політичний рух також мав три течії: 1) легальні партії; 2) націоналістична (підпільна); 3) комуністична. Найбільшими і найвпливовішими легальною партією було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українська соціалістично-радикальна партія, Українська соціал-демократична партія.

У 1925 р. українці мали 123 політичних партій і досягли певного представництва у сеймі.

Окрім Української Військової Організації в 1929 р. виникла підпільна революційна організація – Організація Українських Націоналістів., створена переважно з груп студентської молоді.. Її керівництво вважало, що тільки суверенна держава найбільше відповідає інтересам українського народу. Головою проводу ОУН став Євген Коновалець.

Ідеологія ОУН базувалася на “інтегральному націоналізмі”, розробленому Д.Донцовим. Згідно з нею в історії є один закон – “закон боротьби і вічного суперництва націй”. Українська нація є абсолютною цінністю; незалежна Україна – найвищою метою, для досягнення якої виправдані будь-які засоби. У практичній діяльності ОУН застосовувала тактику “перманентної революції”, що передбачала постійні збройні акції проти польської влади. Вони особливо посилились, коли крайовим провідником ОУН став Степан Бандера.

Неп і українізація в Східній Україні спричинили про радянські симпатії серед Західних українців У 1923 р. Комуністична партія Східної Галичини була перейменована в Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), що була складовою частиною Компартії Польщі.

У 1926 р. було створено Українське селянське робітниче соціалістичне об'єднання (Сельроб), яке діяло під керівництвом КПЗУ. Бессарабію і Північну Буковину у 1918 р. окупувала Румунія. Режим тут був жорстокішим, ніж у Польщі: до 1928 р. на цих землях тривав воєнний стан.

Дещо кращим, ніж у Румунії та Польщі, було становище українців в Чехословаччині. Закарпаття мало статус окремого краю і називалося Підкарпатська Русь. У 1938 р. претензії на Закарпаття висунула Угорщина. До неї відійшли Ужгород, Мукачеве, Берегове. Столиця краю з Ужгорода була перенесена до Хуста. Були заборонені всі партії, крім урядової – Українського Національного об'єднання (УНО).

У лютому 1939 р. відбулись вибори до сейму Карпатської України, у березні сейм проголосив її незалежною республікою на чолі з президентом. Незважаючи на короткочасність (кілька тижнів) існування, Карпатська Україна стала яскравим епізодом у боротьбі за українську незалежність.

9.2. Термінологічний словник

Лемки - етнографічна група українців, які здавна селилися у Карпатах. З 1945 до 1947 рр. було проведено примусове переселення лемків з території Польщі в Західну Україну та в західні воєводства Польщі

Національна політика – науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв’язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Національне питання – сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що проявляються у процесі внутрі- та міждержавного спілкування націй.

Націоналізм – ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей.

ОУН (Організація Українських Націоналістів)- нелегальна політична організація, яка була створена у 1929 р. на території Західної України і боролася за здобуття незалежності і вихід з-під влади Польщі.

Пацифікація (втихомирення) - офіційна назва репресій проти українського населення, здійснюваних польським урядом на західноукраїнських землях у 30-х роках ХХ ст.

Сепаратизм – рух за територіальне відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або за надання певній частині держави автономії за національними, релігійними, мовними ознаками.

Суверенітет – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Шовінізм (від прізвища капрала наполеонівської армії Н.Шовна) – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

9.3.Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

1. Організація українських націоналістів: ідея та діяльність.
2. Життєвий шлях митрополита Андрія Шептицького.
3. Крайові провідники ОУН Є.Коновалець та С.Бандера.

Методичні поради:

Готуючи реферат щодо діяльності українських націоналістів, визначте передумови їх створення та основну мету – безкомпромісну революційну боротьбу аж до відновлення втраченої незалежності України та встановлення українського суверенітету на всіх землях українського народу. З'ясуйте позитивні моменти в діяльності націоналістичних організацій та їх помилки, покажіть вплив ОУН на розвиток націоналістичного руху.

Розкриваючи діяльність митрополита А.Шептицького, зверніть увагу, що греко-католицька церква була суттєвим чинником суспільно-політичного життя в Західній Україні. Вона налічувала 4440 церков, що об'єднували 4,4 млн. Віруючих. Покажіть протест А.Шептицького проти політики пацифікації, екстремістських дій, політики терору.

Імена Є.Коновальця та С.Бандери тісно пов'язані з націоналістичним рухом та створенням ОУН. Розгляньте, супроводжуючи короткою характеристикою, їх життєві й шлях та практичну діяльність. Користуючись додатковою літературою, складіть порівняльну характеристику поглядів Є.Коновальця й С.Бандери.

Завдання для самоперевірки

Завдання 1. Українськими землями, які входили до складу Польщі, були..

- а) Східна Галичина, Північна Буковина, Західна Волинь;
- б) Східна Галичина, Північна Буковина, Західне Полісся;
- в) Північна Буковина, Західне Полісся, Західна Волинь.

Завдання 2. Визначте належність наведених програмних засад до ідейних течій, поширених на Закарпатті:

- 1) москвофільство; а) слов'янське населення Закарпаття, внаслідок століть ізоляції від інших українських земель, перетворилося на окрему націю, відмінну від українців;
- 2) русинство; б) слов'янське населення краю є частиною єдиного українського народу;
- 3) українська течія; в) русини, або карпатоукраїнці, є, власне, частиною українського народу, зденационалізованою під впливом історичних обставин.

Завдання 3. Складіть порівняльну таблицю “Західноукраїнські землі й Радянська Україна в 1920-1939 рр”

№	Сфера розвитку	Західна Україна	Радянська Україна
1	Суспільно-політична		
2	Економічна		
3	Національно-культурна		

Завдання 4. Складіть порівняльну таблицю “Становище українського населення у складі Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини” за схемою:

№	Сфера розвитку	Польща	Румунія	Чехо-Словаччина
1	Суспільно-політична			
2	Економічна			
3	Національно-культурна			

Завдання 5. Суть подій 1939–1940 рр., що відбувалися на західноукраїнських землях, правильніше відбиває термін...

- а) анексія; г) включення;
 б) возз'єднання; д) приєднання;
 в) входження; е) загарбання.

Завдання 6. Засади ідеології націоналізму розробив:

- а) Е.Коновалець; б) Л.Бачинський; в) Д.Донцов.

Завдання 7. Наведіть факти, які характеризують національне гноблення українців у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Охарактеризуйте національно-визвольний рух в західноукраїнських землях у 20-30-ті роки.
- ✓ За яких умов виникла ОУН і які методи боротьби вона застосовувала?
- ✓ Проаналізуйте політичну спрямованість політичних партій Західної України.
- ✓ Які геополітичні зміни відбулися в західноукраїнських землях на початку Другої світової війни?

9.4. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України. - Київ.: Академія, 2002.- С. 379- 420.
2. Історія України: посібник / За ред. Г.Д.Темка/- К.: Академія, 2002.- С. 287- 299.
3. Король В.Ю. Історія України.- К.: Академія, 2005.- С. 318- 327.
4. Лях Р.Д., Ізюмов В. Г. Та ін. Історія України.- Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998.- С.288- 298.
5. Скрипник М.О., Домбровська Л.Ф. Історія України.- К.: Центр навч. літератури.- С. 192- 205.
6. Субтельний О. Україна. Історія.- К.: Либідь, 1992- С. 351-368.
7. Черкашина М.К. Історія України.: від давніх часів до сьогодення.- К.: ВД “Професіонал”, 2005.- С. 146- 159.

Тема 10: Україна в період Другої світової та Великої Вітчизняної війни (1939-1945 рр.)

Кількість годин: аудиторні заняття – 2, самостійна робота – 6

10.1. Методичні поради до вивчення теми:

Вивчення даної теми передбачає розгляд і аналіз наступних питань:

- ✓ **Причини і початок Другої світової війни. Західноукраїнські землі в системі радянсько--німецьких договорів.**
- ✓ **Початок Великої Вітчизняної війни. Україна в планах гітлерівської Німеччини. Причина тимчасових поразок радянської армії.**
- ✓ **Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Всенародна боротьба в тилу ворога.**
- ✓ **Остаточне визволення України від німецько—фашистських загарбників. Переможне закінчення Другої світової війни.**

Розкриваючи перше питання необхідно проаналізувати причини Другої світової війни. Головною причиною війни були протиріччя, які визрівали протягом багатьох років між великими державами світу. На заході це була нацистська Німеччина, що очолила так званий атикомінтернівський пакт, до якого входили ще й Японія та Італія. На сході - Радянський Союз.

Розкриваючи зміст “українського питання” напередодні Другої світової війни, слід зазначити, що роз’єднаність і перебування українських земель у складі чотирьох держав було значним дестабілізуючим фактором політичного життя довоєнної Європи. Крім СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини, які намагались утримати вже підвладні і приєднати нові українські землі, на них, у боротьбі за “життєвий простір”, почала активно претендувати Німеччина, а також Угорщина, що домагалась повернення українського Закарпаття.

Початку Другої світової війни передувало укладення 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту Молотова - Ріббентропа “Про ненапад”, розрахованого на десять років. Якщо підписання подібного договору з потенційним агресором можна було тлумачити як законну спробу відвернення війни, то зовсім інакше слід розцінювати таємні протоколи до пакту, де йшла мова про територіальний поділ світу між двома державами в Східній

Європі. Безпосереднім результатом пакту «Молотова -Ріббентропа» був початок 17 вересня 1939 року агресії Німеччини проти Польщі.

Висвітлюючи процес радянізації західноукраїнських земель зверніть увагу, що в історичній літературі існують різноманітні оцінки відносно об'єднання усіх українських земель у складі УРСР.

Приступаючи до вивчення другого питання необхідно відзначити, що на світанку 22 червня 1941 р. фашистська Німеччина, віроломно, без оголошення війни, раптово і підступно напала на Радянський Союз. Почалася Велика Вітчизняна Війна. Водночас проти СРСР виступили союзники Німеччини по фашистському блоку: Італія, Угорщина, Румунія і Фінляндія. На далекосхідних кордонах СРСР зосередила мільйонну армію Японія, яка незважаючи на договір про нейтралітет, підписаний з нашою країною 19 квітня 1941 р., очікувала зручного моменту для вступу у війну на боці Німеччини.

Початок війни означав, що німецькі плани щодо українських земель фактично вступили у вирішальну фазу практичного здійснення. Важливо з'ясувати причини тимчасових невдач Червоної Армії. Однією з причин такого становища, яке склалося для нашої країни на початку війни, були прорахунки в оцінці військово-політичної ситуації, допущені особисто Й.В.Сталіним.

По-друге, під час нападу на СРСР Німеччина мала великий значний військово-стратегічний потенціал. Як уже відмічалось, водночас проти СРСР виступили союзники Німеччини по фашистському блоку - Італія, Румунія і Фінляндія.

Однією із головних причин поразок радянської армії були репресії в лавах Червоної Армії і флоту. Масові репресії в 1937 –1938 рр. позбавили її більше 40 тисяч командирів, політпрацівників, військових інженерів і спеціалістів. Із 108 членів Військової ради старого складу залишилось тільки 10 чоловік. Армія позбулась таких видатних військових стратегів, як М. Тухачевського, В. Блюхера, О.Єгорова, Й. Якіра, І.Уборевича та інших.

Таким чином, перебіг подій на радянсько-німецькому фронті відразу ж набув несприятливого для Червоної армії характеру. Зазнавши значних людських і матеріальних втрат, радянські війська були змушені відступати.

При висвітленні третього питання слід зазначити, що захопивши Україну, окупанти встановили свій антинародний режим. Перш за все вони знищили її цілісність, поділивши українські землі на чотири частини, підпорядкували їх різним державам і різним адміністративним органам.

“Новий порядок”, який спирався на нестриманий кривавий і моральний терор, мав виконати три основні завдання: забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби Німеччини; вивільнити “життєвий простір” для арійської раси шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини українського населення; сприяти колонізації значної частини окупованих земель, заселенню їх німецькими переселенцями. Це було складовою “Плану Барбаросса”.

“Новий порядок” викликав всенародний опір німецько-фашистського режиму. Тут доцільно розкрити діяльність таких складових руху опору, як масовий партизанський, підпільний рух, а також діяльність ОУН-УПА.

Аналізуючи четверте питання, необхідно мати на увазі, що необхідні умови для звільнення українських земель від фашистських загарбників були створені перемогою

Червоної Армії під Сталінградом у лютому 1943 р. і розгромом німецьких військ у Курській битві в серпні 1943 р.

Битва за визволення України, що тривала довгих 22 місяці й складалася з ряду великих операцій, в яких брало участь до половини живої сили й бойової техніки всіх діючих радянських збройних сил, стала одним з найважливіших етапів на шляху до перемоги. Але хоча ворога з української землі було викинуто, бойові дії по визволенню поневолених фашистами країн Центральної та Південно-східної Європи і завершення розгрому гітлерівської Німеччини тривали ще півроку.

Підводячи підсумки Другої світової війни, необхідно дати оцінку вкладу народу України в перемогу над фашизмом. Понад 6 млн. воїнів дав український народ збройним силам країн антигітлерівської коаліції. За питомою вагою воїни-українці та уродженці України посідали друге місце у Збройних Силах СРСР (після росіян). З українського середовища вийшли сотні полководців та воєначальників. Досить сказати, що з 15 фронтів, які діяли в період радянсько-німецької війни, більше половини очолювалися маршалами та генералами – українцями за походженням.

При вивченні цього питання доцільно також використати краєзнавчий матеріал і висвітлити вклад Полтавщини в розгром німецько-фашистських окупантів.

На початку війни у смузі Південного фронту із серпня по жовтень 1941 р. навколо Полтави було створено кільце зміцнень довжиною понад 200 км. Споруджувалась оборонна смуга між Полтавою і Харковом. Для організації партизанського руху були створені короткострокові курси. Узимку і навесні 1942 р. активну діяльність розгорнула підпільна комсомольсько-молодіжна група в складі 20 чоловік на чолі зі студенткою Харківського університету Лялею Убийвовк. Підпільники готували втечі радянських військовополонених з концтабору, підтримували зв'язок з партизанами і організовували диверсії. У травні 1942 р. група Лялі Убийвовк була схоплена гестапо і розстріляна. Велика підпільна група була створена в Лохвицькому та інших районах області.

23 вересня 1943 р. у результаті докорінного перелому в ході війни Полтава була звільнена від окупантів. Першими в місто увірвалися воїни 84-й Харківської і 13 гвардійської стрілецьких дивізій. Червоний прапор був піднятий на пам'ятнику на честь історичної Полтавської битви.

10.2. План семінарського заняття

1. Західноукраїнські землі в системі радянсько-німецьких договорів 1939 р. Соціально-економічні процеси в Західній Україні після її входження до складу УРСР.
2. Початок Великої Вітчизняної війни. Україна в планах гітлерівської Німеччини. Причини тимчасових невдач радянської армії в 1941-1942 рр.
3. Корінний перелом у ході війни Битва за Лівобережну Україну та Донбас. Визволення Києва.
4. Остаточне звільнення України. Внесок українського народу у розгром фашистської Німеччини.

Тематика рефератів:

- “Українське питання” в політиці Західних держав.

- Українські землі в умовах фашистської окупації.
- Трагедія Шумейкова урочища
- Підпільно-партизанський рух в Україні.

10.3. Термінологічний словник

Блицкриг (походить від німецького слова блискавична війна) – авантюристична теорія ведення агресивної війни, розрахована на капітуляцію противника в найкоротші строки внаслідок раптового нападу на нього і швидкого просування вглиб країни.

Барвінково-Лозовська операція 1942 р. – наступальна операція Південно-Західного та Південного радянських фронтів, проведена з 18 по 31 січня 1942 р. з метою виходу в тил донбасько-таганрозького формування фашистських військ та його знищення біля узбережжя Азовського моря. Частиною сил лівого крила Південно-Західного фронту планувався удар на Красноград для забезпечення звільнення Харкова.

Букринський плацдарм - один із плацдармів на правому березі Дніпра, в районі Великого Букрина (80 км на південний схід від Києва), захоплений у вересні 1943 р. військами Воронежського фронту під час битви за Дніпро. Складав 11 км по фронту і до 6 км углиб.

“Галичина” - дивізія СС, створена з українських добровольців 28 квітня 1943 р. в кількості 18 тис. вояків. Емблема дивізії - галицький лев. 22 жовтня 1943 р. реорганізована й перейменована на 14-у галицьку добровольчу дивізію СС.

“Дистрикт Галичина” – адміністративна одиниця у складі генерал-губернаторства, утвореного переважно з центральних частин Польщі в період німецької окупації під час Другої світової війни. " Дистрикт Галичина" з центром у Львові складався з Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей.

Лютізький плацдарм – один із найважливіших плацдармів на правому березі Дніпра, в районі містечка Лютежа (30 км на північ від Києва), захоплений у вересні 1943 р. військами Воронежського фронту. На початку листопада звідси було розпочато головний наступ на Київ.

Наказ народного комісара оборони № 227 – документ, підписаний І.Сталіним 28 липня 1942 р., відомий під назвою "Ані кроку назад!". Наказ під загрозою розстрілу забороняв будь-який відступ радянських військ без особливого розпорядження вищого командування. Наказом запроваджувалися штрафні батальйони, штрафні роти, загороджувальні загони з військ НКВС.

“Рейкова війна” – операція радянських партизан у період з 3 серпня до середини вересня 1943 р. в тилу німецьких військ на території Російської Федерації, Білорусі та частини України з метою одночасного масового зруйнування залізничного полотна та станційних споруд.

Уманський котел – оточення з'єднань 6-ї та 1-ї радянських армій (65 тис. осіб), німецько-фашистськими військами в районі міста Умані на початку серпня 1941р.

10.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання

Підготовка рефератів:

- “Українське питання” в політиці Західних держав.
- Українські землі в умовах фашистської окупації.
- Трагедія Шумейкова урочища.
- Українські землі в умовах фашистської окупації.
- Підпільно-партизанський рух в Україні

Завдання для самоперевірки

Завдання 1. Поставте події у хронологічній послідовності:

- а) Корсунь-Шевченківська операція;
- б) Яссько-Кишинівська операція;
- в) Донбаська операція;
- г) Львівсько-Сандомирська операція;
- д) Карпатсько-Ужгородська операція.

Завдання 2. Заповніть таблицю “Рух Опору в Україні” за схемою:

	Радянські партизани	ОУН – УПА
Мета руху		
Чисельність		
Керівні органи		
Основні райони дій		

Завдання 3. Стан української освіти і науки в роки війни характеризують

- а) повне припинення роботи вищих і середніх закладів освіти;
- б) відновлення діяльності наукових та освітніх установ у східних районах СРСР після евакуації;
- в) продовження функціонування в умовах окупації усієї мережі наукових і освітніх установ.

Завдання 4. У спеціальній директиві окупаційних властей “Щодо проведення умиротворення в Україні у 1942 р.” говорилося:

“У випадку виникнення сумнівів щодо правильності вибору заходів, що їх необхідно вжити, слід виходити з того, що найжорстокіші заходи і є водночас найправильнішими”. Напишіть коротке есе про злочини гітлерівців проти мирного населення.

Завдання 5. Операцію “Вісла” було проведено з метою...

- а) ліквідації компактного проживання українців на території Польщі;
- б) позбавлення ОУН–УПА підтримки українського населення;
- в) виселення українців у Польщі на територію УРСР.

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Розкрийте зміст “українського питання” в політиці західних держав напередодні другої світової війни.
- ✓ Визначте місце пакту Молотова-Рибентропа серед причин другої світової і Великої Вітчизняної війни.
- ✓ Дайте оцінку Акту возз’єднання українських земель у 1939-1940 рр.
- ✓ Назвіть причини тимчасових поразок Червоної Армії у початковий період Великої Вітчизняної війни.
- ✓ Охарактеризуйте гітлерівський “Новий порядок” в Україні.
- ✓ Як проходив процес розгортання Руху Опору в Україні в роки фашистської окупації ?
- ✓ Як проходило визволення України ? Визначте вклад українського народу в перемогу над фашизмом.
- ✓ Яке значення в розгромі німецького фашизму мала матеріальна допомога союзників СРСР ?
- ✓ У чому полягають геополітичні наслідки Другої світової війни?

10.5. Питання для самостійного вивчення:

1. Друга світова війна як прояв кризи Версальсько-Вашингтонської системи. „Українське питання” в політиці Західних держав.
2. Національне питання і доля західноукраїнської інтелігенції в умовах адміністративно - командної системи після 1939 р.
3. Загострення політичної боротьби в західних областях України. ОУН - УПА. Незаконні репресивні дії радянських каральних органів.

Методичні поради: Вивчаючи тему, студент повинен проаналізувати радянсько-німецький договір 1939 р. та територіальні зміни в Західній Україні протягом 1939- 1940 рр., визначити основні битви на території України у 1941- 1944 рр., уяснити різні підходи щодо оцінки ОУН- УПА.

10.6.Інформаційні джерела:

1. Васильєв В.Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни // УІК. - 2005. - № 1. - С. 4-15.
2. Голиш Г.М. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України. // УІК. – 2005. - № 3. – 37-49.
3. Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз // УІК. – 2004. - № 1. – С. 29-42; № 2. – С. 68-82.
4. Король В.Ю. Визвольні бої Червоної армії на території України / 1943-1944 рр./ // УІК. – 2005. - № 1. – С. 16-33.
5. Ктеній А. Ловицький В. Партизанський рух 1941-1944 рр. Україні // УІК. – 2005. - № 3. – С. 3-15.

6. Лисенко О.Е. Буцько О.В., А.С. Чайковський. Плен. За чужие и свои грехи. Военнопленные и интернированные в Украине. 1939-1953 гг. // УІК. - 2005. - № 1. – С. 208-215.
7. Лисенко О.Е. Друга світова війна як предмет наукового дослідження та феномен історичної пам'яті // УІК. – 2004. - № 5. – С. 3-16.
8. Патриляк І.К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // УІК. – 2004. - № 5. – С. 81-95.
9. Сидоров С.В. Штрафні підрозділи як форма покарання радянських військовослужбовців та бойового використання військ у роки Другої світової війни // УІК. – 2004. - № 6. – С. 65-68.
10. Тронько П.Г. Внесок народу України в Перемогу над гітлерівськими загарбниками. – 2005. - № 3. – С. 95-100.
11. Трохимович В. Україна в роки другої світової війни (1939 – 1945 рр.). – Львів, - 1995. – 280 с.

Тема 11. Розвиток України з другої пол. 40–х до поч. 80–х рр. ХХ ст.

Кількість годин: аудиторні заняття – 1, самостійна робота – 8

11.1.Методичні поради до вивчення теми:

Розглядаючи демократичні процеси в Україні в 60-х роках, **доцільно зупинитися на наступних питаннях:**

- ✓ Труднощі післявоєнної відбудови.
- ✓ Україна після смерті Сталіна. Критика культу особи .
- ✓ Дисидентський рух як вияв політичної опозиції комуністичному режимові.
- ✓ Наростання кризових явищ в економічному і політичному житті республіки

Вивчення першого питання слід розпочати з відбудови народного господарства в післявоєнний період, причин та наслідків голоду 1946- 1947 рр..У подальшому розгляньте які зміни відбулися в кремлівському керівництві після смерті Й.Сталіна та передумови десталінізації. В грудні 1953 р. за злочинну діяльність був страчений Берія. Восени 1953 р. були ліквідовані інструменти терору – воєнні трибунали військ МВС і особлива нарада МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання та ув'язнення.

Подальшим кроком процесу десталінізації став ХХ з'їзд КПРС (1956 р.). В останній день роботи з'їзду відбулося закрите засідання. На цьому засіданні М.Хрущов протягом 4 годин зачитував доповідь “Про культ особи та його наслідки”. Ця доповідь потім обговорювалась на закритих партійних зборах по всій країні. Офіційно в друці її не було. Вперше вона була надрукована в СРСР у 1989 р. Ця промова М.Хрущова була однією з найдраматичніших у радянській історії промов. У цій доповіді на неспростовних фактах доводилася відповідальність Сталіна за трагедію перших років війни з Німеччиною, депортацію цілих народів, масові репресії 1937-1938 рр. і післявоєнних років. Одночасно засуджувалися прояви тоталітаризму У липні 1956 р. було опубліковано постанову ЦК КПРС “ Про подолання культу особи і його наслідків”. Це прискорило ліквідацію системи Гулагу (російською мовою – Государственное управление лагерей). Для мільйонів українців це означало можливість повернення із заслання, концтаборів. Почався перегляд справ засуджених та їх реабілітація (тобто виправдання , повернення чесного імені).

Критика культу особи Сталіна гостро прозвучала на XXII з'їзді КПРС (1961 р.). Цей з'їзд став найвищою точкою в процесі десталінізації.

Цього разу йшлося не тільки про злочини Сталіна, а й про його активних помічників та підручних, у тому числі Л.Кагановича. Саме тоді вперше прозвучала правда про ганебну діяльність Л.Кагановича в Україні, а час його секретарювання названо “чорними днями” для республіки.

Зверніть увагу, що викриття на XX з'їзді КПРС злочинів Сталіна було сміливим політичним кроком М.Хрущова, здійсненим всупереч волі більшості інших членів вищого партійно-радянського керівництва. Тому процес десталінізації здійснювався непослідовно, часто підпорядковуючись тактичним політичним розрахункам, при наявності сильної опозиції. Не дивно, що заходи з метою десталінізації отримали влучну назву – хрущовська “відлига” (тобто тимчасове потепління), адже демократизація та лібералізація політичного життя здійснювалась у рамках існуючої політичної системи.

Важливим моментом хрущовської “ відлиги” став перехід Криму до складу УРСР. У 1954 р. з метою відзначення російсько-українського партнерства по всьому Радянському Союзу з надзвичайною помпезністю були проведені святкування трьохсоті річниці Переяславської угоди. З нагоди ювілею було опубліковано “Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954 рр.), схвалені ЦК КПРС. Щоб підкреслити ті великі переваги, що їх приніс Україні союз із Москвою, святкування річниці Переяславської угоди вінчав акт передачі Криму від Російської Федерації Україні – “як свідчення дружби російського народу”. 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ “Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР”, враховуючи спільність економіки, територіальну близькість та тісні господарські й культурні зв'язки між Кримом і Україною. Кримська область зразу ж органічно влилася в господарський комплекс УРСР. Та при цьому зразу ж виникло декілька проблем, перш за все пов'язаних з поверненням висланих у 1944 р. з Криму татар, які, на жаль до цього часу повністю не вирішені.

Аналізуючи друге питання, зверніть увагу на зміну пріоритетів в економіці. За часів правління М.Хрущова відбувається зміна пріоритетів в економічній політиці. Проблема науково-технічної революції була поставлена як політична. Посилюється увага до таких галузей економіки як хімія, кольорова металургія, приладо-машинобудування, зв'язок, транспорт, житлове й комунальне господарство.

М.Хрущов розпочав серію соціально-економічних реформ, спрямованих на ліквідацію старої системи планування й управління господарством. У лютому 1957 р. він робить чергову спробу децентралізації управління промисловістю і скорочення більшості союзних міністерств. На місце старої системи галузевого, централізованого управління постала система раднаргоспів (ради народного господарства), які здійснювали територіальне планування й управління промисловістю та будівництвом у відповідних економічних адміністративних районах. В Україні було створено 11 рад народного господарства (раднаргоспів). За цією реформою вже в 1957 р. було ліквідовано 10 союзних і 15 союзно-республіканських міністерств. Тепер майже вся промисловість України знаходилася у підпорядкуванні Ради Міністрів УРСР, у тому числі раднаргоспів.

В цілому вчені вважають реформу децентралізації управління промисловістю найбільш радикальною реформою М.Хрущова в галузі економіки. Українські плановики та господарські керівники вперше почали ставити питання про потреби та інтереси України. Але практика управління промисловістю по горизонталі не змогла створити ринкову економіку.

У 1958 р. було поставлено питання про прискорену хімізацію країни, на цю галузь були виділені додаткові асигнування. Розпочалося широке виробництво та впровадження синтетичних матеріалів та виробів із них, яке мало як позитивні, так і негативні наслідки.

Велику увагу М.Хрущов приділяв питанню прискорення науково-технічного прогресу, впровадженню єдиної політики в народному господарстві, освоєнню космосу. У Дніпропетровську швидко розбудовувався найбільший у світі ракетно-будівничий комплекс з десятками тисяч науковців, інженерів, робітників.

На початку 60-х років окремі вчені поставили питання про поєднання ринку з директивним плануванням. Деякі пропонували провести реформу планування і економічного стимулювання, запровадити економічні важелі підвищення ефективності виробництва. В результаті була запропонована система преміювання інженерно-технічних працівників і робітників. Ряд об'єднань швейної промисловості України перейшли на роботу за прямими зв'язками з магазинами.

М.Хрущов вирішив наростити продовольство сільськогосподарської продукції шляхом збільшення капіталовкладень в сільське господарство, тобто був обраний екстенсивний шлях розвитку аграрної сфери. Цьому сприяли і прийняті у 1953 р. рішення про підвищення закупівельних та заготівельних цін на сільськогосподарську продукцію, зниження розмірів обов'язкових поставок, зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, збільшення асигнувань на потреби колгоспів та радгоспів.

У 1954 р. з метою збільшення виробництва зерна взялися за освоєння цінних і перелогових земель у районах Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя та Північного Кавказу. Велику частину витрат по освоєнню цілини взяла на себе Україна. Збір зерна мав вирости і внаслідок значного збільшення посівів кукурудзи, яке почалося з 1955 р. Нова кампанія здійснювалась майже повсюдно і часто без належного економічного обґрунтування. “Кукурудзяна епопея” показала, що аграрна політика залишалася суто волюнтаристською.

З метою надання державної підтримки колгоспам у липні 1957 р. була прийнята постанова про відміну обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції державі господарствами колгоспників. У 1958 р. машинно-тракторні станції (МТС) були ліквідовані, а техніку і машини колгоспам дозволили викупляти. Влітку 1958 р. була введена єдина форма державних заготівель сільськогосподарських продуктів по єдиним, економічно обґрунтованим цінам із врахуванням природних зон країни. З колгоспів була списана заборгованість минулих років по обов'язковим поставкам та контракції. У кінці 50-х років було здійснене нове укрупнення колгоспів, що частково зменшило апарат управління. В той же час почалася ліквідація “неперспективних сіл

Безсумнівним досягненням М.Хрущова була сильна соціальна політика. У цей час був скорочений на дві години робочий день у передвихідні та передсвяткові дні. Було збільшено тривалість відпусток, пов'язаних з вагітністю і родами із 77 до 112 календарних днів. З 1956 р. розпочався перехід на 7-годинний робочий день. У той же час для селян зберігалось попереднє становище: не маючи паспортів, вони не могли залишити свій колгосп або радгосп.

У 1956 р. було прийнято закон про державні пенсії по старості та інвалідності. Пенсійний вік знижувався до 60 років для чоловіків і 55 років для жінок. Право на пенсію одержали колгоспники: чоловіки – від 65 років (при стажі роботи не менше 25 років), і жінки – від 60 років (при стажі роботи не менше 20 років).

Розпочалася епопея вирішення житлової проблеми. При цьому намагалися забезпечити кожному сім'ю окремою квартирою. Значною мірою вдалося зняти гостроту житлової проблеми, оскільки було збудовано понад 3 млн. квартир в Україні.

У 1958 р. була введена обов'язкова восьмирічна освіта. Проте соціальні перетворення середини 50-х – середини 60-х років були непослідовними, поспішними, багато обіцянок не було виконано.

Вивчаючи третє питання, доречно звернути увагу на демократичні зміни в духовній сфері. Критика культу особи Сталіна відкрила можливість оновлення і лібералізації суспільства. Цей процес був складний і суперечливий, але загалом сприяв громадському пробудженню, національному відродженню в Україні.

При розгляді даної проблеми зверніть увагу на такі моменти як активізація української інтелігенції, місце та роль “шістдесятників” (найбільш активна частина української інтелігенції, яка прагнула поглиблення демократичних перетворень), дисидентський рух (опозиція, той, хто не погоджується з офіційною точкою зору) , стан освіти та науки, національний літературний процес (мовне питання), мистецьке життя та художня творчість, боротьба властей з релігією і церквою.

Лібералізація суспільно-політичного життя була могутнім чинником розкріпачення творчої думки, поживилося культурно-національне життя. Ця політика сприяла появі покоління “шістдесятників”, які намагалися оновити радянський лад засобами реформ. Ці люди штовхали режим до більш рішучої десталінізації, пропагували загальнолюдські цінності. Був започаткований дисидентський рух, який в сталінські часи був неможливий. У всіх формах мистецтва з'явилися сміливі й новаторські твори, які відбивали духовне відродження нації. На деякий час письменники, поети та інші діячі культури дістали ширший простір для самовираження.

Зверніть увагу на той факт, що лібералізація суспільно-політичного і культурного життя мала свої парадокси, зокрема це проявлялося в запеклому гонінні на релігію і церкву.

Отже, в середині 50-60-х рр. ХХ ст. відбулася демократизація політичного , економічного та духовного життя України, але до кінця ця справа доведена не була.

У 1965 р. за ініціативою Голови Ради Міністрів СРСР О.Косигіна розпочалася нова економічна реформа. Суть нових економічних підходів полягала у розширенні самостійності підприємств і колгоспів, зміцнення їх матеріальної бази, Підвищення закупівельних цін з урахуванням кліматичних умов та матеріальному стимулюванні трудових колективів в залежності від результатів їх праці. Проте в умовах адміністративної системи й ці реформи не були втілені.

З середини 70-х років починається загострення кризи радянської системи в усіх сферах життя республіки.

11.2. Термінологічний словник

Антисемітизм – одна з форм національного та релігійного антагонізму, що виражається у ворожому ставленні до євреїв. У новітній час також ідеологія та політичний рух, спрямовані на боротьбу з єврейством. У 1948-1953 рр. антисемітизм стає елементом сталінської політики (цькування “безродних космополітів”, “справа лікарів” тощо).

“Вісла акція” – комплекс заходів польського комуністичного уряду за підтримки СРСР та Чехословаччини з примусової депортації українського населення зі своїх етнічних земель -

Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, які увійшли до складу Польщі за Потсдамською угодою. Здійснювана з квітня 1947 р. до кінця 1948 р.

Волюнтаризм (лат.- залежний від волі) – позиція людини, що не зважає на об'єктивні закони та реальні можливості, а керується лише суб'єктивними бажаннями і рішеннями.

Десталінізація – заходи з метою викриття та ліквідації наслідків культу особи Сталіна

Дисиденти (лат. - незгодний) – інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

Командно-адміністративні методи управління – сукупність форм і методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а управління (прийняття рішень, організація виконання, контроль за виконанням) здійснюються засобами жорстокого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Корупція (підкуп, занепад) – підкупність, продажність, хабарництво

державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та

високопоставлених чиновників.

Раднаргоспи – державні органи, які здійснювали управління дорученими їм галузями промисловості (з 1957 до 1962 рр) у межах економічних адміністративних районів. На території України діяло 11 раднаргоспів. Ідея їх створення полягала в тому, щоб ліквідувати протиріччя між галузевими і територіальними інтересами.

Суб'єктивізм – оцінка чого-небудь, або ставлення до чогось залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу.

Цензура (походить від німецького - контроль) – контроль офіційної, світської чи духовної влади за змістом і розповсюдженням друкованої продукції, творів сценічного, образотворчого та кіномистецтва тощо для того, щоб не допустити чи обмежити поширення ідей, інформації, що визнаються цією владою небажаними або шкідливими.

11.3. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання:

Підготовка рефератів:

- Нові тенденції в соціально-політичному житті України після
- смерті Сталіна.
- Політичний портрет М.С. Хрущова і його діяльність на Україні.
- Парадокси хрущовської “відлиги”
- Розгортання правозахисного і дисидентського руху в середині 70-х років ХХ ст.

Методичні поради:

Розгляньте у чому виражалося посилення сталінського диктату в Україні у повоєнні роки та визначте причини лібералізації радянського режиму в середині 50-х рр.

Проаналізуйте підсумки XX з'їзд КПРС та роль М.С.Хрущова у викритті культу особи Сталіна. З'ясуйте у чому суть процесу десталінізації і як він проходив в Україні (ліквідація Гулагу, реабілітаційні процеси тощо).

Висловіть свою думку з приводу передачі М.Хрущовим Україні Криму. Уясніть значення соціально-економічних реформ М.С.Хрущова (зміна економічних пріоритетів, освоєння цілини, реорганізація МТС, укрупнення колгоспів, створення раднаргоспів, хімізація, освоєння космосу, соціальне та пенсійне забезпечення, житлове будівництво і т.п.).

Проаналізуйте процеси демократизації духовного життя та визначте парадокси хрущовської „відлиги”.

З'ясуйте напрямки дисидентського руху в Україні (рух шістдесятників), його напрямки та представники, покажіть антирелігійну боротьбу, політику русифікації. Визначте причини і початок застою в економіці, чим було викликано наростання кризових явищ в економічному та духовному житті країни.

Завдання для самоконтролю знань

Завдання 1. Складіть структурно-логічну схему до теми “Голод в Україні у 1946–1947 рр.

Завдання 2. Складіть таблицю “Реформаторська діяльність М.Хрущова” за схемою:

Назва реформи	Зміст реформи	Наслідки для республіки

Завдання 3. У доповіді на XXI з'їзді КП України 1960 р. М.Хрущов характеризувався як “видатний державний діяч, великий гуманіст, невтомний організатор і трудівник, вірний більшовик–ленінець”. Чи можна стверджувати, що формувався культ особи Хрущова? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 4. Дисидентський рух з'явився саме у період правління М.Хрущова... (чому?). Поява руху свідчила про...

Завдання 5. Економісти називають VIII п'ятирічку “золотою”, стверджуючи, що “період 1966-1970 рр. Був найкращим за останні 30 років”. Спростуйте (або підтвердите) цю тезу відносно України.

Завдання 6. Дайте визначення термінів (понять) і наведіть з ними по одному прикладу, пов'язаному з вивченою темою:

- а) дисиденти;
- б) раднаргоспи;
- в) волюнтаризм;
- г) культ особи.

Запитання для поточного контролю знань

- ✓ Як ви розумієте термін “десталінізація”?
- ✓ Дайте історичну оцінку рішенням XX з’їзду КПРС (1956 р.).
- ✓ Що свідчить про зміну пріоритетів в економіці за часів правління М.Хрущова? Чому соціально-економічні перетворення М.Хрущова були непослідовними і незавершеними?
- ✓ Що вам відомо про соціальні реформи М.Хрущова? Які з них ви вважаєте більш ефективними? Які соціальні програми були утопічними?
- ✓ У чому проявилася демократизація культурного життя України?
- ✓ Чим були викликані невдачі реформ, розпочатих у 1965 р.?

11.4. Питання для самостійного вивчення:

1. Посилення сталінського диктату в Україні у повоєнні роки.
2. Політична ситуація в Західній Україні в післявоєнний період.
3. Наростання кризових явищ у політичному житті України в 80-х роках.

Методичні поради:

Готуючись по першому питанню, розкрийте до яких методів вдавався радянський тоталітарний режим для знищення в суспільстві критичних настроїв наприкінці 40-х – на початку 50-х років. Поміркуйте, які наслідки мало посилення сталінської диктатури для пересічного громадянина.

Друге питання передбачає з’ясування чим пояснюється збройна боротьба на західноукраїнських землях у другій половині 40-х – на початку 50-х рр.? Які її результати?

У третьому питанні слід охарактеризувати головні політичні чинники, що зумовили застій економічного, суспільно-політичного життя в СРСР. Якими були особливості періоду застою в Україні?

11.5. Інформаційні джерела:

1. Бойко А. Історія України. - Київ.: Академія, 2002.- С. 511- 524; С. 544- 548.
2. Зінченко Ю.І. Кримсько-татарська проблема: історія та сучасність /до 60-річчя депортації// УІК. - 2004. - № 3. – С. 62-73.
3. Історія України: посібник / За ред. Г.Д.Темка./- К.: Академія, 2002.- С. 380- 386; 397- 399.
4. Король В.Ю. Історія України. - К.: Академія, 2005.- С. 415- 421.
5. Кримсько-татарський національний рух у 1950-1980-х рр. за документами КДБ // УІК. – 2004. - № 4. – С. 126-140.
6. Смолій В. А. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань та ін.
- 7./ Під ред. В.А.Смолія. - К.: Альтернативи, - 1997.- С. 341- 347.
8. Скрипник М.О., Домбровська Л.Ф. Історія України .- К.: Центр навч. літератури. - С. 267- 279.

9. Субтельний О. Україна. Історія. - К.: Либідь, 1992- С. 431-440
10. Черкашина М.К. Історія України.: від давніх часів до сьогодення. - К.: ВД “Професіонал”, 2005.- С.172- 177.
11. Шаповал Ю.І. Справа “Спілки визволення України”: погляд із відстані 75 років // УІК. – 2005. - № 3. – С. 130-142.

Тема 12: Розбудова незалежної України

Кількість годин: аудиторні заняття –1, самостійна робота – 8.

12.1. Методичні поради до вивчення теми:

Основними проблемами, які необхідно розглянути при вивченні теми, є

- ✓ Шляхи національного відродження України.
- ✓ Обставини та правові засади проголошення незалежності. Конституційний процес.
- ✓ Незалежна Україна у сучасному світі.

Розгляд проблеми національного відродження України слід розпочати з аналізу обставин та правових засад проголошення незалежності України.

Проаналізуйте процес наростання відцентрових тенденцій і розпаду СРСР (кризу союзної структури, політичне протиборство серед партійного керівництва, зростання національної свідомості народів країни), охарактеризуйте причини (політичні, економічні, національні), що вимагали відродження українського суверенітету. Розгляньте як відбувався перший етап демократизації українського суспільства, зокрема, формування багатопартійності, національно-культурне відродження та появу перших документів, що декларували самостійність України.

16 липня 1991 р. Верховною Радою УРСР була прийнята Декларація про державний суверенітет України, яка закріпила усі три види суверенітету: державний (верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території), національний (право українського народу на самовизначення) та народний (народ України є єдиним джерелом державної влади) суверенітет і стала основоположним документом будівництва незалежної держави та основою для створення Конституції України.

В серпні 1991 р. у Москві відбулась спроба державного перевороту. Скликана після поразки путчу позачергова сесія Верховної Ради УРСР прийняла Акт незалежності України, який проголошував її незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією, на якій чинними є лише власні Конституція, закони та постанови уряду. Для визначення ставлення українського народу до Акту незалежності України, 1 грудня 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум, який підтвердив волю народу жити в самостійній, соборній, українській державі. Одночасно були проведені вибори Президента. Першим Президентом незалежної України став Л.Кравчук (1991-1994 рр.).

При вивченні другого питання, слід уявити, як проходив процес формування державних структур влади, зміна партійно-радянської системи на парламентсько-президентську, створення правової бази розвитку України як демократичної держави, встановлення і зміцнення державних кордонів, формування Збройних сил, Служби безпеки, запровадження національної грошової одиниці тощо.

Важливим чинником демократизації є формування багатопартійної системи в Україні, яка представлена партіями різноманітного політичного спектру: націонал-радикалами,

націонал-демократами, центристами, соціал-демократами, лівими партіями. В Україні зареєстровано понад 100 партій.

Відзначте, що ідея “розбудови незалежної демократичної держави” сприяла консолідації національно-демократичних сил, визначила характер необхідних для України перетворень. Доведіть на конкретних фактах, що національна ідея є обов’язковою для будь-якого процесу державотворення.

Значним кроком на шляху розбудови державності стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції суверенної України. Вона закріпила непорушність кордонів і неподільність території, верховенство закону, поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову, виборність органів вищої влади та гарантії прав і свобод людини. Конституція стала актом правового оформлення нових політичних, економічних і духовних реалій в українському суспільстві, основою подальшого становлення незалежної, правової, демократичної держави.

В умовах чинності нової Конституції і нового закону “Про вибори Президента України” у 1999 р. відбулися вибори Президента, яким після другого туру став Л.Д.Кучма. Факт демократичної передачі влади на президентських виборах та “оксамитова революція” (формування конструктивної більшості) у Верховній Раді 2000 р. вперше за роки незалежності зробили можливими погодження дії державної влади в соціально-економічній сфері. Виконавча і законодавча гілки влади почали опрацювання стратегії довгострокового економічного розвитку.

В третьому питанні слід охарактеризувати основні напрямки зовнішньої політики України та визначити її зовнішньополітичні пріоритети на рубежі XX-XXI ст.

Його вивчення доцільно почати з розгляду місця України у Європі. Площа України становить 601 тис. кв.км., за кількістю жителів вона входить у п’ятірку найбільш населених європейських країн. З 1945 р. належить до числа засновників ООН. Після проголошення незалежності Україна постала на міжнародній арені як повноправний суб’єкт правових відносин. За роки незалежності Україну визнало 149 країн світу, у 54 країнах відкриті дипломатичні та консульські представництва. Україна представлена у 47 міжнародних і міжурядових організаціях, у тому числі таких впливових як ООН, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Організація безпеки і співробітництва в Європі тощо.

Покажіть на прикладах, як західні держави підтримали незалежний курс України після її заяви про свій без’ядерний статус. Розкрийте характер розбіжностей в геополітичних інтересах України та Росії.

Головними пріоритетами зовнішньої політики України є економічні, політичні та культурні зв’язки з країнами Європи; співробітництво з країнами світу у галузі прав людини; широкомасштабні дружні відносини з найближчими сусідами, передусім з Росією; розвиток економічного співробітництва з країнами Азії (Китаєм, Пакистаном) та Африки (країнами, що потребують наших технологій). Україна у свою чергу зацікавлена у дешевій сировині.

У 1995 р. Україна вступила до Ради Європи – міжнародної організації, створеної у повоєнні роки з метою утвердження прав людини та ідей верховенства права. Серед рекомендацій, що були надані Парламентською асамблеєю Ради Європи молодій незалежній державі, поряд із ратифікацією Конвенції з прав людини і приведенням вітчизняного законодавства у відповідність до неї, висувалася вимога скасування у державі протягом трьох років смертної кари, що й було зроблено у 2000 р.

Основні напрями зовнішньої політики України передбачають: участь у загальноєвропейському процесі, співпраця з державами Європейської співдружності та НАТО; співробітництво з державами-сусідами в рамках СЕД; активна участь у діяльності ООН та інших міжнародних організаціях

Одним з важливих напрямків своєї діяльності Україна вважає участь у різних формах загальноєвропейського процесу. Її участь у зустрічі країн – учасниць Гельсінського процесу в Парижі (1992 р.), засвідчила визнання України рівноправним партнером у творенні міждержавних відносин і безпеки в Європі.

Інтеграція України у світові економічні процеси ґрунтується на міцних фінансово-кредитних зв'язках. У 1992 р. Україну прийнято у світові фінансово-кредитні організації – МВФ і МБРР (міжурядові спеціалізовані установи ООН). У цьому ж році Україна підписала Заключний акт НБСЄ. Велике значення для України має членство у ЄБРР, до якого вона приєдналась у 1992 р. Членами банку є понад 40 країн. ЄБРР надає кредити насамперед приватним підприємствам, а також державним, що здійснюють приватизацію.

Україна – нейтральна держава, проте співробітничала з військово-політичним блоком НАТО за програмою “Партнерство заради миру”. В рамках програми після терористичних актів у США 11 вересня 2001 р. вона надала свій повітряний простір для військових літаків Америки під час конфлікту між нею та урядом талібів у Афганістані, у 2003 р. направила український контингент миротворчих сил у Ірак.

Україна намагається підтримувати добросусідські відносини зі своїми територіальними сусідами – Росією, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Білорусією та країнами СНД. У 1999 р. було ратифіковано договір про співробітництво з Росією, підписанню якого передувала низка угод з визначення статусу Чорноморського флоту та Севастополя. Того ж року Україна увійшла до Міжпарламентської асамблеї СНД.

У 2000 р. Україна обрана на два роки непостійним членом Ради безпеки ООН. Представники України входять також до таких організацій, як ЮНЕП (комісія ООН з навколишнього середовища), МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергетики), Організація з безпеки і співробітництва в Європі, ЮНЕСКО (організація з питань культури) та інших.

Закінчуючи вивчення теми, охарактеризуйте політичну боротьбу в Україні у 2004-2006 рр. Розкрийте суть, помаранчевої революції та висловіть своє відношення до неї, проаналізуйте результати останніх парламентських виборів.

12.2. План семінарського заняття – конференції

Теми виступів:

1. Процес формування багатопартійності в державі.
2. Проголошення незалежності України: обставини та правові засади.
3. Проблеми державного будівництва і соціально-економічного розвитку.
4. Міжнародна політика України в умовах проголошення державного суверенітету.
5. Роль освіти в розвитку партнерства України з європейськими державами.

6. Суспільно-політичне і культурне життя української діаспори. Проблеми українців в країнах СНД.
7. Еміграція українців за кордон, її причини і напрямки.

12.3. Термінологічний словник:

Геополітика (від гео... і політика) – теорія залежності зовнішньої політики держави від географічних факторів, зокрема місцезнаходження.

Демократія – форма політичної організації суспільства, що характеризується участю (формальною або фактичною) народу в управлінні державними справами. В широкому розумінні – форма керівництва будь-яким колективом, яка забезпечує активну участь його членів у здійсненні всіх заходів.

Діаспора (розсіяння) – розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їх нащадків, які проживають за її межами.

Електорат (виборець) – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах. Рішення і настрої електорату визначають склад виборних органів влади, впливають на позиції політичних лідерів і партій.

Імпічмент (англ. звинувачення) – встановлені законом порядок і процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Інавгурація (лат. - посвячую). Урочиста церемонія введення на посаду глави держави, а також посвячення у вищий духовний стан.

Інтеграція (поповнення) – процес зближення держав у різних сферах.

Консенсус (лат. - згода, одностайність) – досягнення згоди з певних питань на основі базових цінностей і норм суспільства шляхом обговорення і взаємних поступок; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Консолідація – зміцнення, згуртування, об'єднання.

Легітимність (законний, правомірний) – здатність політичного режиму досягти суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень або функціональних змін у структурах влади.

Лобізм (англ. – кулуари) – діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої та виконавчої влади.

Мажоритарна система виборів (фран. – більшість) – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

Мораторій – призупинення якихось дій, діяльності тощо, встановлених урядом на певний час у зв'язку з настанням надзвичайних обставин - війни, стихійного лиха тощо.

Олігархія (влада небагатьох) – політичне та економічне правління, влада невеликої групи людей, а також сама правляча група.

Парламент (лат. – говорити, розмовляти) – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Парламентаризм – система правління, згідно з якою законодавча влада належить виборному парламенту.

Плебіцит (лат. простолюд і рішення, постанова) – загальне опитування громадян з метою виявлення їхньої думки, волі й позиції щодо якогось спільного й значущого питання.

Плюралізм (лат. - множинний) – визнання множинності істин; система влади, заснована на взаємодії протилежних політичних сил, партій, громадянських організацій.

Популізм – загравання певних політиків і політичних сил з масами, гра на наявних труднощах та обіцянки надзвичайних успіхів у вирішенні соціально-економічних проблем у разі приходу до влади.

Пропорційна виборча система – порядок організації виборів і визначення їх результатів, за якого розподіл мандатів між партіями, що висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

Референдум (походить від латинського – той, що має бути повідомлений) – всенародний опит з найважливіших питань державного життя, в якому беруть участь всі громадяни, що мають виборчі права.

Спікер (слово англійського походження, що означає - говорити) – голова палати парламенту в ряді країн (Англії, Австрії, США).

Толерантність (від лат. - терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань.

12.4. Навчальні завдання та методичні рекомендації до їх виконання:

Завдання для самоперевірки знань

Завдання 1. На території України, на яку припадало 2,6% території СРСР, було збудовано майже 40% атомних енергоблоків СРСР. Це пояснюється тим, що.....
Така значна концентрація ядерної енергетики на території республіки мала
наслідки. Реакція українського компартійного керівництва на Чорнобильську катастрофу була

Завдання 2. Поставте події у хронологічній послідовності:

- а) серпневий путч;
- б) вибори Президента України;
- в) Акт проголошення незалежності України;
- д) утворення СНД.

Завдання 3. Майже 80% всього, що вироблялося в УРСР, не мало завершеного технологічного циклу, тобто залежало від імпорту комплектуючих деталей і сировини. Вкажіть економічні та міжнародні проблеми, що спричинили таке становище незалежної України.

Завдання 4. Головною причиною дострокових виборів ВРУ та Президенту у 1994 р. стали (оберіть правильний варіант і дайте пояснення)

- а) страйк шахтарів у червні 1993 р.;
- б) імпічмент Президента Л.М.Кравчука;
- в) кризовий стан у суспільстві, наростання масового невдоволення владою, її неспроможністю покращити ситуацію;
- г) відсутність кворуму на засіданнях ВРУ.

Завдання 5. Сучасний зовнішньополітичний курс незалежної України базується на...

- а) багатовекторності;
 - б) рівноправності;
 - в) повній орієнтації на Росію;
 - г) нейтралітеті;
 - д) створенні союзу слов'янських держав;
 - е) зміцненні СНД;
 - к) курсі на вступ до НАТО та інтеграції до євроатлантичних структур.
- Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 6. Складіть розгорнутий план відповіді на тему: “Зовнішня політика незалежної України”.

Питання для дискусії:

- ✓ Україна отримує кредити від урядів розвинутих країн і міжнародних організацій. Частина економістів і населення вважають, що це допоможе запровадити нові технології, робочі місця, інші доводять, що у такий спосіб Україна потрапляє в залежність від зарубіжної фінансової допомоги. Викладіть свою позицію щодо цієї дискусії.
- ✓ Чи можна вважати конституційний процес завершеним?
- ✓ Чи потрібні Україні інтеграція до євроатлантичних структур і вступ до НАТО?

Запитання для поточного контролю знань:

- ✓ Визначте передумови створення незалежної держави Україна. У яких документах проголошена її незалежність?
- ✓ Охарактеризуйте процес державотворення в суверенній Україні.
- ✓ Проаналізуйте процес формування багатопартійності в державі.
- ✓ Розкрийте головні пріоритети зовнішньої політики Української держави.
- ✓ Визначте місце України в сучасному світі.

12.5. Питання для самостійного вивчення

1. Пошуки шляхів модернізації суспільства. Гальмування перебудовчих процесів в Україні. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.

2. Зростання політичної активності народу. Утворення нових політичних партій та громадських організацій. Народний Рух України. Початок українського національного відродження.
3. Спроби серпневого (1991 р.) перевороту в Москві та його наслідки для України
4. Прийняття декларації про державний суверенітет України. Відродження національно символіки.

Методичні поради:

Готуючи перше питання, поясніть чим була зумовлена спроба реформувати суспільство СРСР шляхом перебудови. Які глобальні причини привели до Чорнобильської катастрофи. Якою була реакція українського компартійного керівництва на аварію на ЧАЕС.

У другому питанні слід розглянути за яких умов та яких форм набувала політизація суспільства наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Яку роль в процесі здобуття Україною незалежності відіграв Народний Рух України та інші політичні об'єднання громадян. З'ясуйте еволюцію позиції НРУ від Народного руху України за перебудову до Народного Руху України. Що стало приводом для розколу Руху на УНР і НРУ.

Вивчаючи причини серпневого (1991 р.) перевороту, покажіть спробу ГКЧП (ДКНС) реанімувати радянський режим і з'ясуйте чому вона провалилась.

Останнє питання передбачає аналіз Декларації про державний суверенітет України й Акту проголошення незалежності України та розкриття їх ролі у вітчизняній політичній історії. Для висвітлення питання щодо національної символіки доцільно звернутися до відповідної книги В.І.Сергійчука.

12.6. Інформаційні джерела:

1. Газета “Історія України”. – 2005. - № 13. – С. 7-10.
2. Газета “Історія України”. Події 1991 р. - № 7. – С. 1-7.
3. Газета “Історія України”. Інтеграція. - № 18. – С. 11-12.
4. Король В.Ю. Історія України. - К.: Академія, 2005.- С.465- 475.
5. Черкащина М.К. Історія України.: від давніх часів до сьогодення. - К.: ВД “Професіонал”, 2005.- 284 с.
6. Дем'яненко Б.А. Політична історія України. ХХ століття. // УІК. – 2004. - №3. – С. 137-142
7. Сергійчук В.І. Національна символіка України. – К., 1992. – 184 с.

Відповіді на тести:

- Тема 1. № 1 – Г; № 2 – Б; №3 –В; № 4 – Г; № 7 –В; № 9 –б.
Тема 3. № 3 – А.
Тема 4. № 1: 1 – В; 2 – Г; 3 – Б; 4 – А.
Тема 5. № 1 – А; № 2 – П.Куліш, М.Костомаров.
Тема 6. № 3 – Д.
Тема 7. № 1: 1 – Б; 2 – В; 3 – А; 4 – г. № 2 – Б. № 3 – А.
Тема 8. № 1 – Б. № 4: 1 – В; 2 – А; 3 – Б.Г; № 6 – В; № 7 – К, Д, Е, Г, В, А.
Тема 9. № 5 – А; № 6 – А.
Тема 10. № 3 – Б; № 5 – В.
Тема 12 № 2 – А. В. Б. Д; № 4 – В; № 5 – А. Б. Г.

Література для підготовки рефератів та поглибленого вивчення дисципліни.

1. Антонович В. Коротка історія козаччини. - К., 1993. – 294 с.
2. Борисенко В.К. та ін. Українки в історії. – К.: Либідь, 2004. – 325 с.
3. Гетьмани України: історичні портрети. – К., 1991. –296 с.
4. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ століття. Курс лекцій. – К.: Центр навч. л-ри. – 2005. – 528 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Русі в 11-х томах. - 12 кн. – К., 1990 – 1997.
6. Дем'яненко Б.А. Політична історія України. ХХ століття. // УІК. – 2004. - №3. – С. 137-142.
7. Даниленко В.М. та ін. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. 260 с.
8. Жук В.Н. Сторінки з історії козацтва. _ Полтава, 1992. – 29 с.
9. Історія України в особах ХІХ – ХХ ст. / І.Войцехівська, В.Абліцов. – К., 1995. – 480 с.
10. Історія України (компаративні нариси) / О.А.Білоусько та ін./ Посібник для здобувачів вищої освіти. – Полтава: АСМІ, 2002. – 524 с.
11. Коваль В.М. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – 280 с.
12. Котляр М.Ф. Історія України в особах: давньоруська держава. – К., 1996. – 320 с.
13. Оніщенко І. Гуманітарна освіта в контексті Болонського процесу // Освіта. – 2004. – 1-21 липня.
14. Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення: Навч. Посібник – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 390 с.
15. Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України. – Т. 1-3. – К., 1995. – 256 с.
16. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1992. – 1080 с.
17. Толочко П.П. Історичні портрети. – К., 1998. – 243 с.
18. Черніков І.Ф. Предания старины глубокой: учебное пособие для студентов гуманитарных специальностей / англ. язык // УІК. – 2004. № 5. – С. 147-151.
19. Шаров І. 100 видатних імен України. – К.: Альтернативи, 1999. – 504 с.
20. Шаров І. 100 сучасників: роздуми про Україну. – К.: Преса України, 2002. – 520 с.
21. Шаров І. 100 визначних місць України. – К.: Преса України, 2003. – 512 с.
22. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. – Львів, 1991. – 556 с.

Інтернет-мережа:

- Електронна версія “Українського історичного журналу” розміщена за адресою: [http:// www. history. org. ua / journal / index . htm](http://www.history.org.ua/journal/index.htm).
- Архів нституту історії України НАН України: ([http:// www. history. org. – ua](http://www.history.org.ua)).
- Збірник наукових праць “Проблеми історії України: факти, судження, пошуки” [http:// www. history, org, ua, / zbirnyk / index, htm.](http://www.history.org.ua/zbirnyk/index.htm))

Методичні вказівки до виконання індивідуального завдання

З метою підвищення ефективності індивідуальної роботи розроблені обов'язкові та вибіркові індивідуальні завдання з усіх тем дисципліни, які враховують здібності й можливості кожного здобувача вищої освіти та спрямовані допомогти йому об'єктивно оцінювати власні знання і розуміти в якій мірі він навчений самостійно застосовувати їх для засвоєння нової інформації. Ці завдання передбачають написання рефератів, есе, рецензій, підготовку повідомлень, складання опорних конспектів, розширених планів виступу, розробку сценарного плану рольової гри, практичні завдання пошукового характеру тощо. Вони дозволяють визначити не тільки як студент оволодіває сумою знань, але й як він реалізує можливості для особистого інтелектуального розвитку й спрямовані на формування аналітичного мислення і розвиток його творчих здібностей.

Обов'язкові індивідуальні завдання включають питання, що програмою дисципліни виносяться на самостійне вивчення, або як доповнення до тем, які розглядаються на семінарах. Вибіркові – містять переважно завдання проблемно-пошукового, пошукового або практичного характеру.

При складанні індивідуальних завдань враховувалися принципи диференційованості та різнорівневості. Тому вони надають здобувачам вищої освіти можливість вибору – в залежності від рівня підготовки обрати для виступу чи написання реферату тему аналітичного характеру (наприклад, “Гетьман І.Мазепа: еволюція політичної позиції та її мотиви”), або інформаційного (“Конституція Пилипа Орлика”, “Історія козацтва на Полтавщині”).

Роботи підвищеної складності вимагають глибокого знайомства з проблемою, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків подій, вміння зробити висновки, відповісти на альтернативні запитання і підготуватися до “захисту” своєї точки зору або точки зору авторів, якщо студент погоджується з нею. Завдання середньої складності передбачають аналіз подій на основі опрацьованої літератури і висловлення власної оцінки. Третя група завдань розрахована на здобувачів вищої освіти з інформативним рівнем знань. Виконання здобувачами вищої освіти індивідуальних завдань різного ступеня складності, виявляють не тільки їх знання, а й навички праці з інформаційними джерелами, вміння логічно, послідовно викладати матеріал і робити узагальнюючі висновки, розкривати методи доведення власного погляду на історичну проблему.

Здобувачам вищої освіти пропонуються також різнорівневі практичні завдання. Наприклад, вивчення теми “Українська державність в період національної революції 1917-1920 рр.” відбувається у формі ситуаційно-рольової гри. Здобувачі вищої освіти за попередньою домовленістю з викладачем поділяються на 5 груп, що моделюють діяльність Центральної Ради, уряду ЗУНР, Гетьманату, Директорії та радянської влади. Призначаються також опоненти і рецензенти. На консультації викладач допомагає здобувачам вищої освіти визначитися з основними напрямками їх пошуку. Наприклад, ті хто виступають від імені Центральної Ради, обирають яку галузь її діяльності (соціально-економічну, військову, національну чи релігійну) вони будуть розкривати. Відповідно готуються й опоненти – визначаються проблеми, на які слід звернути увагу, підбирається матеріал, факти, питання. Під час проведення гри будь-який студент може поставити запитання, заперечити або доповнити відповідь. Оскільки протягом заняття всі здобувачі вищої освіти по черзі виконують ту чи іншу роль, що вимагає опрацювання широкого кола історичної літератури і документів, їх знання значно поглиблюються, зростає інтерес до наукової роботи. Тим самим виконання диференційованих завдань створює стан успіху у менш підготовлених здобувачів вищої освіти та забезпечує напругу розумової діяльності у здобувачів вищої освіти з високим рівнем знань.

Практика засвідчує, що застосування різнорівневих індивідуальних завдань у поєднанні з рейтинговою системою оцінки знань здобувачів вищої освіти, сприяє всебічному розвитку їх здібностей та підвищує особисту відповідальність за результати своєї праці. Аналіз викладачем результатів виконання здобувачами вищої освіти індивідуальних завдань, дає йому можливість прийняти необхідні коригувальні та запобіжні дії з удосконалення процесу управління підготовкою здобувачів вищої освіти.

Тема 1: Україна княжої доби та її роль у світовій історії.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Прийняття християнства і його значення.

Галицько-Волинське князівство та його місце в історії України.

Сучасні підходи до проблеми етнічного розвитку Київської Русі.

Повідомлення:

Київське князівство Аскольда та його роль в історії східних слов'ян.

Суть „торговельної теорії” виникнення міст і розвитку давньоруської держави.

Місце Київської Русі у європейській та світовій історії.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Сучасні підходи до проблеми етнічного розвитку Київської Русі.

Роль церкви у розвитку давньоруської держави.

Літописи Київської Русі.

Практичні творчі завдання :

- ✓ проаналізувати існуючі наукові версії щодо походження слов'ян в межах сучасної України;
- ✓ підготувати кросворд “Київська Русь”;
- ✓ скласти картосхему зв'язків східних слов'ян з сусідніми країнами;
- ✓ збір та узагальнення матеріалу з питання слов'янських поселень за місцем проживання здобувача вищої освіти

Тема 2: Україна у складі Польщі. Козацька доба.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Процес формування української нації.

Походження терміну „Україна”.

Повідомлення:

Огляд літератури щодо питання українського козацтва

Походи запорізьких козаків

Українське козацтво на державній службі

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Етнічні межі і кордони України.

Причини , передумови та наслідки Брестської церковної унії 1596 р.

Практичні творчі завдання :

- ✓ дослідити питання щодо надання Магдебурзького права окремим регіонам і містам України та з'ясувати його особливості в окремій місцевості (за вибором здобувача вищої освіти);
- ✓ зробити аналіз літератури з питання статусу українських земель під владою Речі Посполитої та визначити його позитивні й негативні наслідки;
- ✓ підготувати таблицю із зазначенням причин виникнення козацтва в Україні;
- ✓ підготувати кросворд “Козацтво України”;
- ✓ розробити сценарій ситуаційно-рольової гри : „ Козацька рада в Запорізькій Січі”;
- ✓ презентація теми „ Українські традиції та обряди”.

Тема 3: Українська національна революція середини ХУІІ ст.

Формування української державності.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Історичний портрет Б.Хмельницького.

Повідомлення:

Причини селянсько-козацьких повстань в кінці ХУІ - на поч. ХУІІ ст.

Повстання під проводом К.Косинського та С.Наливайка

Діяльність гетьмана П.Сагайдачного

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:**Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:**

Іван Богун та його роль у національній революції 1648- 1676 рр.

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка кросворду;
- ✓ складання хронологічної таблиці;
- ✓ розробка сценарного плану рольової гри : „ Переяславська Рада”;
- ✓ презентація теми „ Національна революція середини ХУІІ ст.”

Тема 4: Велика руїна. Гетьманщина.Ліквідація української автономної державності.***Варіанти обов'язкових завдань:*****Теми навчальних рефератів:**

Полтавська битва та її наслідки для України.

Повідомлення:

Суть терміну „ Руїна”;

Іван Виговський та Гадяцька угода;

Юрій Хмельницький;

Данило Апостол;

Чи варто було імператриці Катерині ІІ ліквідувати військову базу – Запорізьку Січ ?

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:**Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:**

Основні ознаки української козацької держави

Нові підходи до оцінки Полтавської битви

Практичні творчі завдання:

- ✓ складання таблиці „Еволюція української козацької держави”
- ✓ підготовка історичної вікторини „Що ми знаємо про українське козацтво?”
- ✓ підготовка кросворду

Науково-теоретична конференція: „Історичні постаті козацької доби”

Теми виступів:

1. Д.І.Вишнівецький- засновник Запорізької Січі.
2. Постать І.С.Мазепи в історичній літературі.
3. Кирило Розумовський- останній гетьман України.
4. П.І.Калнишевський - останній кошовий отаман Запорізької Січі.
5. Конституція Пилипа Орлика.
6. Справа В. Кочубея та І. Іскри.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка історичної вікторини;
- ✓ підготовка ілюстрованого матеріалу „ Гетьмани України”;
- ✓ виготовлення плакату „ Козацька символіка”;
- ✓ презентація історичних постатей козацької доби (за вибором здобувача вищої освіти).

Тема 5: Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій (д. п. ХУІІІ – ХІХ ст.)

Варіанти обов’язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Михайло Драгоманов.

Повідомлення:

Повстання Чернігівського полку;

Декабристи брати Муравйови–Апостоли;

Зростання національної самосвідомості українців;

Валуєвський циркуляр 1863 р. та Ємський указ 1876 р.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Передумови формування української нації

Практичні творчі завдання:

- ✓ проаналізувати програму Кирило-Мефодіївського товариства, вказавши на найбільш реальні та ідеалістичні її положення;
- ✓ скласти порівняльну таблицю основних програмних положень „Руської Правди” П.Пестеля та Кирило-Мефодіївського товариства;
- ✓ підготовка кросворду з теми;
- ✓ підготовка історичної вікторини: „Українська інтелігенція у XIX ст.”;
- ✓ розробка сценарного плану рольової гри: „Кирило-Мефодіївське товариство”
- ✓ презентація питання „Українські громади”

Тема 6: Україна в умовах капіталістичної модернізації економіки (друга пол. XIX-початок XX ст.)

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Губернські земства.

Повідомлення:

Зародження споживчої кооперації України в 60-ті рр. XIX ст.;

Відміна кріпосного права;

Відображення диференціації українського села в художній літературі.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Результати капіталістичної модернізації економіки України на рубежі XIX і XX ст.

Традиції благодійництва серед українського купецтва

Практичні творчі завдання:

- ✓ скласти карту-схему переселення українців на схід за часів столипінської аграрної реформи;
- ✓ підготувати таблицю „ Успіхи та прорахунки столипінської реформи в українському селі”.

а) Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток України на п.у ХХ ст.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Українські січові стрільці.

Повідомлення:

Микола Міхновський;

Західноукраїнські землі в планах воюючих країн у Першій світовій війні;

Хід воєнних дій на території Західної України

Сорочинська трагедія 1906 р.;

Маніфест Миколи II від 17 жовтня 1905 р. та політичні права українців

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Партія РУП та її програмні засади

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка хронологічної таблиці „ Україна в роки революції 1905- 1907 рр.”;
- ✓ розробка сценарного плану рольової гри : „ Українська фракція в Російській державній Думі”.

Тема 7: Національна революція 1917 – 1921 рр.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Державотворча діяльність М.С. Грушевського.

Симон Петлюра: штрихи до політичного портрету.

Повідомлення:

Встановлення радянської влади на Україні

Відносини Центральної Ради з Тимчасовим російським буржуазним урядом

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:**Теми рефератів**

для поглибленого вивчення курсу:

Військове будівництво та його роль в національно-державному відродженні України.

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка кросворду;
- ✓ складання порівняльної таблиці „ Від I до IV універсалу Центральної Ради”;
- ✓ провести аналіз причин поразки Центральної Ради і підготувати плакат-схему;
- ✓ підготувати огляд вітчизняної та зарубіжної літератури , присвяченої Центральній Раді;
- ✓ розробити сценарій рольової гри : „ Центральна Рада ”;

а) Боротьба за владу в Україні у 1918-1921 рр.***Варіанти обов'язкових завдань:*****Теми навчальних рефератів:**

Визвольний рух на західноукраїнських землях.

Павло Скоропадський: політичний портрет

Повідомлення:

Акт соборності України від 22 січня 1919 р.

Створення Директорії

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:**Теми повідомлень для поглибленого вивчення курсу:**

Чому зазнали поразки Павло Скоропадський та його уряд?

Чи можна вважати політику Директорії продовженням політики Центральної ради ?

Практичні творчі завдання:

- ✓ презентація постаті „Павло Скоропадський”;
- ✓ презентація постаті „Симон Петлюра”;
- ✓ презентація питання „Політика Директорії”;
- ✓ презентація питання „Політика воєнного комунізму”;
- ✓ скласти порівняльну таблицю “Практичні кроки діяльності Центральної Ради, Павла Скоропадського та Директорії”;
- ✓ підготувати хронологічну таблицю;
- ✓ підготувати історичну вікторину

Тема 8: Міжвоєнний період в історії українського народу (1921 –1939 рр.).

а) Соціально-економічні і суспільно-політичні політичні процеси в Україні

в період нової економічної політики (1921-1927 рр.)

Варіанти обов’язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Християн Раковський: політичний портрет

Микола Скрипник: життя та діяльність.

Повідомлення:

Хто такий непман?

Що таке „конфедералізм” ?

Коли почалось згорання нової економічної політики ?

Українське відродження

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів

для поглибленого вивчення курсу:

Аналіз досягнень та прорахунків нової економічної політики на Україні

Практичні творчі завдання:

- ✓ скласти порівняльну таблицю „ Політика „ воєнного комунізму” та НЕП”
- ✓ підготувати термінологічний словник
- ✓ підготувати сценарій рольової гри : „ Створення федерації - СРСР”.

б) Україна в умовах утвердження тоталітарно-репресивного режиму влади (1921-1939)

Підготовка до круглого столу

Теми обговорень:

1. Україна в період економічних реформ 1921-1925 років: основні напрямки та соціально-економічні наслідки.
2. Входження України до складу СРСР. Історична оцінка цього акту.
3. Українізація: форма і зміст. Українське національно-культурне відродження 20-х років.
4. Концепція планової економіки. Індустріальна гонка та її підсумки.
5. Запровадження колгоспного ладу в Україні. Політика суцільної колективізації та її наслідки.
6. Суспільно-політичне життя українського народу в умовах тоталітарно-репресивного режиму влади.
7. Голод 1921-1923 рр. і голодомор 1932-1933 рр.: причини та наслідки

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Практичні творчі завдання:

- ✓ збирання матеріалу „ Голодомор 1932- 1933 рр. у спогадах свідків”
- ✓ виготовлення карти - схеми „ Новобудови України в роки перших п’ятирічок”
- ✓ підготовка кросворду
- ✓ розробка історичної вікторини
- ✓ добірка ілюстративного матеріалу „ Українське відродження”
- ✓ підготувати матеріали „ Репресована інтелігенція ”

Тема 9: Західноукраїнські землі між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.).

Варіанти обов'язкових завдань:

Реферативні виступи:

Національно-визвольний рух в західноукраїнських землях у 20-30-ті роки.

Геополітичні зміни в західноукраїнських землях на початку Другої світової війни.

Повідомлення:

Є.Коновалець: політичні погляди.

С.Бандера: ідеолог українського національного руху.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Практичні творчі завдання

- ✓ добірка матеріалу “Національно-визвольний рух в західноукраїнських землях”.
- ✓ розробка історичної вікторини

Тема 10: Україна в роки Другої світової і Великої Вітчизняної війни (1939-1945 рр.).

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Історична оцінка дій ОУН –УПА.

Повідомлення:

Трагедія Шумейкова урочища

Концтабір „Хорольська яма”

Битва за Донбас

Визволення Києва

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Український націоналістичний рух на початку Другої світової війни.

Ідеологічні основи національного руху - ОУН

Практичні творчі завдання:

- ✓ підібрати літературу про визволення Полтави від фашистських окупантів
- ✓ зібрати і оформити матеріал „ Війна очима моєї родини”
- ✓ виготовлення стінної газети про ветеранів ПУСКУ
- ✓ есе статей зарубіжних та вітчизняних авторів про радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939 р. та його секретний протокол
- ✓ презентація питання „ Основні битви Великої Вітчизняної війни ”

Тема 11: Суспільно-політичний, соціально-економічний розвиток України з другої пол. 40-х до поч. 80-х рр ХХ ст.

а) Україна в другій половині 40-х - на початку 50-тих рр.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Історичний портрет Степана Бандери;

Операція “Вісла” та її наслідки для населення Західної України.

Повідомлення:

Львівський собор 1946 р. та заборона греко-католицької церкви

Роман Шухевич : історична довідка

Голод 1946- 1947 рр.

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Боротьба з „ українським буржуазним націоналізмом ” та „ космополітизмом”

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготувати перелік творів , які підлягали критиці та засудженню в кінці
- ✓ 40- на початку 50-х рр.
- ✓ підготовка термінологічного словника
- ✓ презентація проблеми „ Ідеологічний наступ сталінізму в післявоєнний період”

б) Демократичні процеси на Україні в другій половині 50-х - на початку 60-х років ХХ ст.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Політичний портрет М.С. Хрущова і його діяльність на Україні.

Повідомлення:

Розвінчання культу особи Сталіна

„Кримський подарунок” М.Хрущова Україні

Вклад України в освоєння цілини

Освоєння космосу і Україна

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Лібералізація культурного життя

Парадокси „хрущовської відлиги”.

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготувати на основі архівних даних довідку про відомих дисидентів Полтавщини
- ✓ підготовка кросворду
- ✓ підготовка історичної вікторини
- ✓ складання хронологічної таблиці „Реформи М.С.Хрущова”
- ✓ презентація проблеми „Хрущовська відлига”

в) Соціально-економічні та суспільний розвиток України в д. п. 60-х - на п. 80-х

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Програмні засади дисиденства

Повідомлення:

Політика екстенсивного розвитку

В.Щербицький та мовна проблема

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Причини наростання кризових явищ в житті України (70-80- ті рр. ХХ ст.)

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка термінологічного словника
- ✓ підготовка кросворду
- ✓ огляд вітчизняної та зарубіжної літератури про українських дисидентів
- ✓ добірка ілюстрованого матеріалу “Українські шестидесятники”.
- ✓ презентація дисидентського руху на Україні
- ✓ презентація одного із дисидентів (за вибором здобувача вищої освіти)

Тема 12: Розвиток суверенної української держави.

Варіанти обов'язкових завдань:

Теми навчальних рефератів:

Проголошення незалежності України: обставини та правові засади.

Проблеми державного будівництва і соціально-економічного розвитку.

Міжнародна політика України в умовах проголошення державного суверенітету.

Роль освіти в розвитку партнерства України з європейськими державами.

Повідомлення:

Взаємозв'язки між Україною та українською діаспорою.

Членство України в міжнародних організаціях

Релігійні конфесії в Україні на сучасному етапі

Варіанти завдань за вибором здобувача вищої освіти:

Теми рефератів для поглибленого вивчення курсу:

Історія української Конституції.

Молодіжний рух в Україні

Практичні творчі завдання:

- ✓ підготовка історичної вікторини „ Сучасна Україна”
- ✓ розробка хронологічної таблиці
- ✓ підготовка кросворду
- ✓ складання хронологічної таблиці „ Від суверенітету до незалежності”
- ✓ підготовка фотомонтажу „ Українська національна символіка”
- ✓ презентація теми „ Україна на шляху до проголошення незалежності”

** Методичні рекомендації для виконання обов’язкових індивідуальних завдань див. також у методичних порадах до відповідних тем курсу.

ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Контрольні заходи передбачають проведення поточного, рубіжного та підсумкового семестрового контролю.

Поточний контроль здійснює перевірку якості вивчення здобувачами вищої освіти певних тем в межах навчального модуля. Він базується на методичних рекомендаціях, що надаються здобувачу вищої освіти разом із списком зазначеної для опрацювання літератури. Об'єктами поточного контролю є систематичність та активність роботи на семінарських заняттях та виконання завдань для самостійного опрацювання.

Рубіжний, або модульний контроль визначає рівень засвоєння студентом матеріалу навчальних модулів дисципліни. Найчастіше він проходить у формі письмової контрольної роботи, перелік питань якої заздалегідь доводиться до відома здобувачів вищої освіти. За відсутності здобувача вищої освіти на модульному контролі він отримує "0" балів і може його скласти лише один раз протягом семестру або в кінці семестру за графіком кафедри.

Атестація - це комплексне визначення успішності здобувача вищої освіти, що проводиться двічі на семестр.

Підсумковий семестровий контроль – оцінює рівень засвоєння студентом дисципліни за семестр. Здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань.

Індивідуальний числовий показник досягнень здобувача вищої освіти у вивченні даного курсу називається **рейтингом**. Коефіцієнт рейтингу залежить від виконання студентом робочого плану навчальної дисципліни і є показником інтенсивності та систематичності його роботи.

7.1. Поточне оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Поточний контроль з дисципліни «Історія України» здійснюється в процесі аудиторної, індивідуальної та самостійної роботи. Формами поточного контролю є усне опитування, тестування, захист або презентація індивідуальних науково-пошукових або навчально-дослідних робіт, модульні контрольні роботи тощо. Об'єктами поточного контролю є відвідування семінарських занять та активність роботи протягом семестру, результати виконання модульних контрольних робіт, підготовка та захист індивідуальних пошукових завдань, участь у наукових студентських конференціях тощо.

На лекціях оцінюється вміння здобувачів вищої освіти складати опорні конспекти, плани, тези і т.п. На **семінарських заняттях** здійснюється перевірка засвоєння та розуміння певних тем курсу, якості самостійного опрацювання визначених проблем, здатності публічно їх представити (презентувати) тощо. Одночасно здобувачі вищої освіти демонструють такі вміння, як самостійність мислення, загальний інтелектуальний потенціал, навички аналізу та культури полеміки. Форми контролю **самостійної роботи здобувачів вищої освіти** визначаються викладачем в залежності від конкретних навчальних завдань – перевірки вивченого матеріалу, виявлення у здобувачів вищої освіти практичних навичок роботи з літературою, розвиток творчого мислення тощо. Самостійна робота здобувачів вищої освіти під контролем викладача, але без його посередньої участі, дає можливість здобувачам вищої освіти оцінити ступінь власної інтелектуальної підготовки і наявність відповідних знань, вмінь та навичок. Передусім – це **реферативна робота** здобувачів вищої освіти та їх **науково-дослідницька діяльність**, контроль за якими здійснюється під час виступів на семінарах і конференціях.

Однією з форм поточного контролю є модульний контроль – рубіжна атестація здобувачів вищої освіти шляхом проведення письмових контрольних робіт та діагностичних тестів. Навчальний матеріал курсу “Історія України” умовно поділяється на два модулі. Перший з них охоплює теми 1-6, другий — теми 7-12.

Модульний контроль включає репродуктивні й аналітичні запитання та тестові завдання до кожної теми, що згруповані у три блоки. Завдання першого блоку (I рівень) містять вимоги, спрямовані на діагностування уявлень здобувача вищої освіти про предмет, з'ясовують наскільки він володіє хронологією й понятійним апаратом. Завдання другого блоку (II рівень) орієнтовані на достатнє оволодіння програмовим матеріалом і вимагають від здобувача вищої освіти умінь застосовувати заданий алгоритм дій для його аналізу та самостійної репрезентації. Завдання третього блоку (III рівень) дозволяють здобувачам вищої освіти використовувати набуті знання та вміння у нестандартних ситуаціях, спонукають їх до творчої діяльності з елементами “конструювання” нових для себе знань.

Оцінювання модульної контрольної роботи здійснюється за 10-бальною шкалою: Студент одержує завдання, де заздалегідь визначені їх рівень та бали, що можуть бути отримані за роботу. Тому він самостійно вирішує якого рівня і які саме завдання він буде виконувати. Необхідною умовою вибору є те, що завдання повинні бути з різних тем модуля.

Перелік питань та типових завдань, що виносяться на модульний контроль

Модульний контроль № 1

I рівень (елементарний)

Виконати тести

1. Предками українців були:

- а) південні слов'яни;
- в) західні слов'яни;
- б) північні слов'яни;
- г) східні слов'яни.

2. Першим князем династії Рюриковичів вважається:

- а) Аскольд;
- в) Ігор;
- б) Олег,
- г) Кий.

3. Держава східних слов'ян мала назву:

- а) Руська держава;
- в) Київська Русь;
- б) Куявія;
- г) Українська держава.

4. Київська Русь припинила своє існування внаслідок:

- а) домовленості між князями;
- б) завоювання тевтонцями;
- в) зречення влади Рюриковичів;
- г) завоювання монголами

5. Доведіть, що Київська Русь за часів князя Володимира була імперією.

6. Проаналізуйте, чому після смерті Ярослава Мудрого почався процес феодальної роздробленості?

7. Як називалися вільні селяни?

- а) закупи;
- в) смерди;
- б) наймити;
- г) челядь.

8. Заповніть таблицю:

Діяльність Данила Галицького	
Зовнішня політика	Внутрішня політика

9. Заповніть таблицю: Наслідки Люблінської унії для українських земель

Економічні	Суспільно-політичні

10. Як ви розумієте слова історика В.Смолія про те, що козацтво “несло в собі значно вищі потенціальні можливості, пов’язані не з рудиментами минулого, а з перспективою створення нового – буржуазного ладу”?

11. Співвіднесіть термін (поняття) та його визначення

Вища військова і цивільна адміністрація в Україні за часів козацтва:

- а) генеральна старшина;
- б) полкова старшина;
- в) сотенна старшина.

12. Заповніть таблицю “Причини виникнення козацтва”

причини	Їхні прояви
економічні	
соціальні	
політичні	

13. Заповніть таблицю: Причини виникнення Запорізької Січі

Причини	Їхні прояви
внутрішньополітичні	
зовнішньополітичні	

14. Заповніть таблицю: Козацько-селянський рух 20-30 років ХУІІ ст.

Повстання	Причини	Роки	Керівник	Основні події

15. Історики В.Семененко і Л.Радченко зазначають: “Демократизм у Запорізькій Січі – це класична охлократія (влада натовпу), небезпечна для укріплення ідей державності”. Чи згодні ви з таким твердженням? Які докази можна навести на підтвердження чи спростування цієї точки зору?

16. Заповніть таблицю “Причини національно-визвольної війни”

Причини	Їхні прояви
соціальні	
національні	
релігійні	

17. Пізнайте особу вивченої теми за описом:

Військо-політичний діяч періоду національно-визвольної війни. З 1638 р. – полковник реєстрового козацького війська. Брав участь у битві під Пилявцями, командував кіннотою під Збаражем, де загинув у бою. Герой історичної пісні.

18. Історик О.Єфименко про Переяславську раду: “представники українського народу прагнули надати приєднанню характеру договору, представники Московської держави – характеру милості”. Чи згодні ви з такою оцінкою позиції сторін на Переяславській раді? Поясніть свою думку.

19. Історик В.Ключевський про гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного: “Шляхтич за походженням, він і на козацтво переніс свої шляхетські поняття”. На підставі яких фактів історик дійшов такого висновку? Чи згодні ви з ним? Якщо так, поясніть, чому.

20. Заповніть порівняльну таблицю: “Зовнішня політика Б.Хмельницького. Відносини Української держави з іншими країнами”.

країна	відносини
Польща	
Росія	
Туреччина	
Крим	
Швеція	
Молдавія	

21. Заповніть таблицю “Українсько-московський договір 1654 р.”

Причини укладення	
Зміст	
Значення	

22. Співвіднесіть особу та факт її біографії

І.Виговський;	а) Гетьман Правобережної України;
І.Самойлович;	б) гетьман Лівобережної України;
І.Брюховецький	в) уклав Гадяцький договір;
Тетеря;	г) був проголошений гетьманом усієї України.

23. Установіть причинно-наслідковий зв'язок:

Зборівський мирний договір — “Березневі статті”;
Руїна — “Вічний мир”;
Смерть Б.Хмельницького — Гадяцький договір
Гетьманство І.Мазепи — зруйнування Запорізької Січі.

24 Заповніть порівняльну таблицю: Внутрішні і зовнішні причини Руїни

Внутрішні причини	Зовнішні причини

25. Заповніть таблицю: Міжнародні угоди щодо України. Території, що відійшли до інших держав.

угоди	Росія	Польща	Туреччина
Андрусівське перемир'я			
Бахчисарайське перемир'я			
“Вічний мир”			

26. Заповніть таблицю: Запорізька Січ у другій половині ХУІІ ст.

Країна	Сутність відносин
Польща	
Туреччина і Крим	
Росія	

27. На думку деяких істориків, Гадяцький договір спізнився мінімум на 60-70 років. Чи згодні ви з такою точкою зору? Доведіть її слушність чи спростуйте.

28. Складіть розгорнутий план відповіді на тему: “Останній гетьман України”.

29. Із запропонованої групи питань оберіть одне і дайте відповідь:

– Дайте оцінку політики Катерини ІІ щодо українських земель. Поясніть, чому переважна більшість козацької старшини майже не чинила опору ліквідації автономного устрою Гетьманщини?

– Чому, на вашу думку, Катерина ІІ почала ліквідацію української автономії саме з ліквідації гетьманства? Чи сприяло ліквідації гетьманства прохання козацької старшини щодо спадковості титулу гетьмана?

30. У сер. ХУІІІ ст. більшість українських земель входили до складу:

- а) Росії та Речі Посполитої;
- б) Росії та Пруссії;
- в) Речі Посполитої та Австрії.

31. Встановіть відповідність між подією та датою:

Остаточна ліквідація гетьманства	1793 р.
Другий поділ Речі Посполитої	1783 р.
Впровадження кріпацтва на Лівобережжі	1750 р.
Обрання К.Розумовського гетьманом	1764 р.

32. Викресліть два зайвих прізвища із прізвищ декабристів – членів Південного товариства: П.Куліш, М.Бестужев-Рюмін, М.Костомаров, С.Муравйов-Апостол, П.Пестель.

33. Підготуйте відповідь про Південне товариство декабристів за планом:

- назвіть прізвища членів організації;
- проаналізуйте програмний документ товариства;
- розкажіть про практичну діяльність організації.

34. Складіть відповідь про Кирило-Мефодіївське товариство за наступним планом:

- назвіть прізвища членів організації;
- назвіть основний програмний документ товариства;
- розкажіть про діяльність організації.

35. Порівняйте основні плани перетворення суспільства:

Кирило-Мефодіївське товариство	Декабристські організації

36. Складіть хронологічну таблицю “Основні події в західноукраїнських землях наприкінці ХУІІІ – поч. ХІХ ст.”

37. Порівняйте програми наступних організацій:

Кирило-Мефодіївське товариство	“Руська трійця”	“Русалка Дністрова”

38. Складіть таблицю “Реформи 60-70-х рр.. ХІХ ст..”, самостійно обравши назви колонок.

39. Порівняйте Валуєвський циркуляр та Емський указ

Валуєвський циркуляр 1863 р.	Емський указ 1876 р.

40. Із запропонованих тез оберіть погляди народців:

- орієнтувались на Росію, як найбільшу слов’янську державу;
- вважали, що українці – окремий народ, який потребує захисту своїх національних і політичних прав;
- виступали за об’єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянщиною у складі Російської імперії;
- намагались захищати та розвивати українську мову та літературу;
- мали багато спільного з українофільством Наддніпрянщини.

42. Складіть хронологічну таблицю “Події революції 1905–1907 рр. в Україні”.

43. Сформулюйте основні вимоги української думської громади у І та ІІ Державних думах.

II рівень (достатній)

Дати відповідь на питання:

1. Яку роль у формування державності на території України відіграло Київське князівство Аскольда?
2. Розкрийте теорії походження Русі і аргументуйте їх достовірність. Назвіть причини виникнення держави у східних слов'ян.
3. Проаналізуйте етапи розвитку держави та політику князів.
4. Визначте форму державного управління. Яке місце у ньому займали Боярська дума і народне віче?
5. Обумовте причини введення християнства в Київській Русі та його роль в подальшому розвитку держави. Коли і ким була застосована перша спроба введення християнства і чи вона закінчилася?
6. Дайте характеристику соціально-класової структури Русі.
7. Проаналізуйте причини феодалної роздробленості Давньоруської держави та її наслідки, чому не вдалося зупинити цей процес?
8. Розкрийте роль Київської Русі та Галицько-Волинського князівства в історії України.
9. За яких умов українські землі опинилися під владою Литви? Проаналізуйте їх статус у складі Великого князівства Литовського?
10. Що спричинило утворення Речі Посполитої та якими були особливості перебування під її владою українських земель?
11. Які політичні і економічні зміни відбулися на українських землях після Люблінської унії?
12. Як вплинула на подальшу долю українства Берестейська церковна унія 1596 р.?
13. Чому в історичній літературі Люблінська та Берестейська церковна унії оцінюються неоднозначно?
14. Охарактеризуйте основні причини джерела та етапи формування і розвитку українського козацтва?
15. Що являв собою політико-адміністративний устрій Запорізької Січі?
16. Які фактори спричинили загострення соціально-економічного і політичного становища на українських землях у сер. ХУІІ ст.?
17. Визначте мету, характер, рушійні сили і результати Визвольної війни 1648-1654 рр. Як оцінюють характер подій 1648-1654 рр. науковці різних історичних шкіл?
18. Охарактеризуйте особливості зародження та основні ознаки козацької державності на території України.
19. Простежте еволюцію поглядів Б.Хмельницького на процес державної розбудови в ході Визвольної війни українського народу.
20. Чому Б.Хмельницький не проголосив незалежність, а пішов під протекторат Московії?
21. Визначте наслідки Переяславської угоди 1654 р. для України. Які існують погляди на неї серед істориків?
22. Проаналізуйте причини кризи козацької державності у період Руїни та її наслідки.
23. Охарактеризуйте особливості внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманщини за правління І.Мазепи, визначте його місце у державотворчому процесі. Чому його плани потерпіли поразку?
24. За допомогою яких методів царський уряд добився ліквідації автономії Козацької України?
25. Чому стала можливою ліквідація української державності козацької доби?
26. Розкрийте політичні оцінки Полтавської битви.
27. Порівняйте становище українців під владою Російської та Австрійської імперій.
28. Охарактеризуйте реформи Марії-Терезії та Йосифа II та розкрийте їх значення для населення Західної України.
29. Визначте місце Т.Шевченка в українському національному відродженні.

30. Яке значення для українського національно-визвольного руху мала пропаганда волелюбних ідей у навчальних закладах?
31. Дайте визначення поняттям та термінам: національно-визвольний рух, національне відродження, опозиція, масони, декабристи.
32. Охарактеризуйте реформи 60-70-х років та їх значення для суспільно-політичного розвитку України.
33. Визначить роль України в революції 1905-1907 рр. У чому проявилось піднесення українського національного руху.
34. На які поступки в національному питанні пішов царизм під час революції 1905-1907 рр.?
35. Доведіть, що політика П.Столипіна в національному питанні була реакційною.
36. Проаналізуйте мету і основні напрямки столипінської аграрної реформи та визначте її значення для України.

III рівень (творчий)

Проблемні завдання

- ✓ Чи є підстави стверджувати, що за князювання Олега постала можливість розвитку Русі у напряму створення імперії?
- ✓ Чому, на ваш погляд, адміністративна реформа, проведена князем Володимиром, не розв'язала остаточно питання управління державою?
- ✓ Чи були варіанти політичної консолідації Русі у період феодальної роздробленості? Якщо так, то чому вони не здійснилися?
- ✓ Чому панівна українська верства не висунула програми політичного устрою України, а потрапила в залежність спочатку від Литви, а згодом і Польщі. Які перешкоди стояли на шляху України до створення самостійної держави?
- ✓ Доведіть (або спростуйте), що Запорізька Січ була центром консолідації національно-патріотичних сил українства та його духовності.
- ✓ Як ви розумієте слова історика В.Смолія про те, що козацтво *“несло в собі значно вищі потенціальні можливості, пов'язані з перспективами створення нового – буржуазного ладу”*? Чи згодні ви з такою думкою? Якщо так, то чому?
- ✓ Історик І.Крип'якевич, характеризуючи соціальний устрій Запорізької Січі, зазначав, що *“це була влада химерного натовпу, який не терпів опору і нікому не дозволяв мати самостійні погляди... Одиниця була зв'язана волею громади”*? Ви погоджуєтесь з думкою історика? Поясніть власну точку зору. Як співвіднести такий висновок з демократизмом Запорізької Січі?
- ✓ Доведіть, що на межі XVI–XVII ст. козацтво дедалі більше заявляло про себе як про впливову силу не тільки в Речі Посполитій, а й на міжнародній арені.
- ✓ Чому період, коли митрополитом Київським був П. Могила (1632–1647 рр.), історики називають *“золотим періодом відродження українського православ'я”*?
- ✓ Чому Б.Хмельницький, звільнивши Україну від Польщі, не проголосив незалежність, а пішов під протекторат Московської держави? Чи могла в той період існувати незалежна Україна?

- ✓ Чи зберігають свою актуальність ідеї державної розбудови періоду національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького? У чому вони полягають?
- ✓ Чому Б.Хмельницький в останні роки свого життя (1656-1657 рр.) настійливо шукав союзників України серед європейських держав?
- ✓ Чому Б.Хмельницький настійливо проводив лінію на перетворення гетьманської посади з виборної на спадкову?
- ✓ Чи змінилося б становище України, якщо б І.Мазепі вдалося утілити свої плани ?
- ✓ Історик О.Бойко, характеризуючи І.Мазепу, писав, що він *“мріяв про створення станової держави західноєвропейського зразка і такою ідеальною моделлю, на його погляд, була Реч Посполита”*. Які факти дали підставу зробити такий висновок? Доведіть чи спростуйте це твердження, аргументуючи свою відповідь.
- ✓ Які аргументи ви навели б правителям західноєвропейських держав на місці гетьмана П.Орлика, закликаючи їх до створення антимосковської коаліції?
- ✓ Чи можна вважати зрадою українського народу позицію переважної більшості козацької старшини, яка пішла на службу Російській імперії після ліквідації Гетьманщини і одержала всі привілеї російських дворян?
- ✓ Чи погоджуєтесь ви з тим, що більшість декабристських організацій, запропонувавши прогресивні проекти перетворення суспільства, не приділяли суттєвої уваги національному питанню. Обґрунтуйте свою точку зору.

Модульний контроль № 2.

I рівень (елементарний)

Виконати тести:

1. Встановіть відповідність:

а) М.Грушевський;	а) Голова Тимчасового уряду;	
б) В.Винниченко;	б) Голова УЦР;	
в) О.Керченський;	в) Голова Генерального секретаріату.	г) Л.Корнілов;
г)Верховний головнокомандуючий	Р.А.	

2. У Другому універсалі УЦР...

- а) самочинно проголошувала автономію України;
- б) зобов'язувалася не проголошувати автономного устрою України до скликання Всеросійських Установчих зборів;
- в) питання про автономію взагалі не ставила.

3. УЦР вважала непотрібним створення регулярної армії, тому що...

- а) була в полоні соціалістичних доктрин;
- б) була переконана, що Україна не має ворогів;
- в) не було коштів на створення армії.

4. Складіть порівняльну таблицю Універсали УЦР за схемою:

	Причини прийняття	Наслідки
I універсал		
II універсал		
III універсал		
IV універсал		

5. Складіть порівняльну таблицю “Політика українських урядів”

Питання	УЦР	Скоропадський	Директорія
державне			
національне			
аграрне			
військове			
Міжнародні зв'язки			

6. Незадоволені більшовицькою диктатурою робітники під час страйків висували гасла

- а) “Уся влада – Радам!”;
- б) “Ради без більшовиків!”;
- в) “Автономію – Україні!”.

7. Складіть порівняльну таблицю “Воєнний комунізм – неп” за схемою

№		“воєнний комунізм”	неп
1.	Мета впровадження		
2.	Основні заходи		
3.	Результати і наслідки		

8. Складіть таблицю Перехід до нової економічної політики за схемою:

Галузь господарства	Які відбулись зміни

9. Встановіть відповідність

1) план “автономізації”	а) усі радянські республіки, серед яких і Російська Федерація, входять на однакових правах у нове державне об'єднання;
2) проект В. Леніна	б) переведення наркоматів закордонних справ і зовнішньої політики з категорії загальносоюзних у союзно-республіканські, більш чітко визначення прав союзних республік як забезпечення від великодержавних зазіхань центру;
3) позиція Х. Раковського	в) входження всіх радянських республік до складу РСФС;
г) договірний союз радянських республік, у якому кожна залишається незалежною.

10. Складіть порівняльну таблицю “Голодомори 1921–1923 і 1932–1933 років” за схемою:

Причини й передумови	Державна політика на селі у цей час	Наслідки

11. Курс більшовиків на українізацію передбачав...

- а) розширення сфери використання української мови у роботі партійно-радянського апаратів, збільшення кількості шкіл з навчанням рідною мовою, розвиток національної культури;
- б) ліквідацію радянської влади і відновлення незалежної української держави, впровадження української мови в роботу державного апарату, національно-культурне відродження;
- в) виховання більшовицьких кадрів із представників корінної національності, впровадження рідної для населення мови у роботу партійного, господарського і радянського апаратів, збільшення мережі шкіл із навчанням рідною мовою, розвиток національної культури.

12. Розташуйте події у хронологічній послідовності:

- а) початок другої п'ятирічки;
- б) "шахтинська справа";
- в) відновлення університетів в Україні;
- г) ліквідація УАПЦ;
- д) голодомор в Україні;
- е) затвердження нової Конституції;
- є) перехід до форсованої індустріалізації;
- ж) процес СВУ.

13. Поясніть, чому вважається, що сталінський режим відмовився від компромісу між більшовицькою доктриною і потребами соціально-економічного та національно-культурного розвитку України, який існував у роки непу.

14. Українськими землями, які входили до складу Польщі, були..

- а) Східна Галичина, Північна Буковина, Західна Волинь;
- б) Східна Галичина, Північна Буковина, Західне Полісся;
- в) Північна Буковина, Західне Полісся, Західна Волинь.

15. Визначте належність наведених програмних засад до ідейних течій, поширених на Закарпатті:

- 1) москвофільство; а) слов'янське населення Закарпаття, внаслідок століть ізоляції від інших українських земель, перетворилося на окрему націю, відмінну від українців;
- 2) русинство; б) слов'янське населення краю є частиною єдиного українського народу;
- 3) українська течія; в) русини, або карпатоукраїнці, є, власне, частиною українського народу, зденационалізованою під впливом історичних обставин.

16. Складіть порівняльну таблицю "Західноукраїнські землі та Радянська Україна в 1920-1939 рр."

№	Сфера розвитку	Західна Україна	Радянська Україна
1	Суспільно-політична		
2	Економічна		
3	Національно-культурна		

17. Складіть порівняльну таблицю “Становище українського населення у складі Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини” за схемою:

№	Сфера розвитку	Польща	Румунія	Чехо-Словаччина
1	Суспільно-політична			
2	Економічна			
3	Національно-культурна			

18. Суть подій 1939–1940 рр., що відбувалися на західноукраїнських землях, правильніше відбиває термін...

- а) анексія;
- г) включення;
- б) возз’єднання;
- д) приєднання;
- г) входження;
- е) загарбання.

19. Поставте події у хронологічній послідовності:

- а) Корсунь-Шевченківська операція;
- б) Ясько-Кишинівська операція;
- в) Донбаська операція;
- г) Львівсько-Сандомирська операція;
- д) Карпатсько-Ужгородська операція.

20. Заповніть таблицю “Рух Опору в Україні” за схемою:

	Радянські партизани	ОУН – УПА
Мета руху		
Чисельність		
Керівні органи		
Основні райони дій		

21. Стан української освіти і науки в роки війни характеризують...

- а) повне припинення роботи вищих і середніх закладів освіти;
- б) відновлення діяльності наукових та освітніх установ у східних районах СРСР після евакуації;
- в) продовження функціонування в умовах окупації усієї мережі наукових і освітніх установ.

22. У спеціальній директиві окупаційних властей “Щодо проведення умиротворення в Україні у 1942 р.” говорилося: “У випадку виникнення сумнівів щодо правильності вибору заходів, що їх необхідно взяти, слід виходити з того, що найжорстокіші заходи і є водночас найправильнішими”. Напишіть коротке есе про злочини гітлерівців проти мирного населення.

23. Операцію “Вісла” було проведено з метою...

- а) ліквідації компактного проживання українців на території Польщі;
- б) позбавлення ОУН–УПА підтримки українського населення;
- в) виселення українців у Польщі на територію УРСР.

24. Складіть структурно-логічну схему до теми “Голод в Україні у 1946–1947 рр.”

25. Складіть таблицю “Реформаторська діяльність М.Хрущова” за схемою:

Назва реформи	Зміст реформи	Наслідки для республіки

26. У доповіді на XXI з’їзді КП України 1960 р. М.Хрущов характеризувався як “*видатний державний діяч, великий гуманіст, невтомний організатор і трудівник, вірний більшовик–ленінець*”. Чи можна стверджувати, що формувався культ особи Хрущова? Відповідь обґрунтуйте.

27. Дисидентський рух з’явився саме у період правління М.Хрущова... (чому?). Поява руху свідчила про...

28. Економісти називають УІІ п’ятирічку “золотою”, стверджуючи, що “період 1966-1970 рр. Був найкращим за останні 30 років”. Спростуйте (або підтвердите) цю тезу відносно України.

29. На території України, на яку припадало 2,6% території СРСР, було збудовано майже 40% атомних енергоблоків СРСР. Це пояснюється тим, що _____.
Така значна концентрація ядерної енергетики на території республіки мала _____ наслідки. Реакція українського компартійного керівництва на Чорнобильську катастрофу була _____.

30. Поставте події у хронологічній послідовності:

- а) Серпневий путч;
- б) вибори Президента України;
- в) Акт проголошення незалежності України;
- г) утворення СНД.

31. Майже 80% всього, що вироблялося в УРСР, не мало завершеного технологічного циклу, тобто залежало від імпорту комплектуючих деталей і сировини. Вкажіть економічні та міжнародні проблеми, що спричинили таке становище незалежної України.

32. Головною причиною дострокових виборів ВРУ та Президенту у 1994 р. стали (оберіть правильний варіант і дайте пояснення)

- а) страйк шахтарів у червні 1993 р.;
- б) імпічмент Президента Л.М.Кравчука;
- в) кризовий стан у суспільстві, наростання масового невдоволення владою, її неспроможністю покращити ситуацію;
- г) відсутність кворуму на засіданнях ВРУ.

33. Сучасний зовнішньополітичний курс незалежної України базується на...

- а) багатовекторності;
 - б) рівноправності;
 - в) повній орієнтації на Росію;
 - г) нейтралітеті;
 - д) створенні союзу слов’янських держав;
 - е) зміцненні СНД;
 - к) курсі на вступ до НАТО та інтеграції до євроатлантичних структур.
- Відповідь обґрунтуйте.

34. Складіть розгорнутий план до теми “Зовнішня політика незалежної України”.

II рівень (достатній)

Дати відповідь на питання:

1. Розкрийте обставини, мету створення та програму діяльності Центральної Ради. Що означає культурно-національна автономія?
2. Чим був викликаний політичний компроміс Центральної Ради з Тимчасовим урядом?
3. Визначте причини проголошення УНР і проаналізуйте соціально-економічну програму Третього Універсалу.
4. Чим був викликаний перехід Центральної Ради від національно-територіальної автономії до незалежності?
5. Проаналізуйте причини падіння Центральної Ради.
6. Чому прихід до влади П.Скоропадського вважається державним переворотом? Дайте оцінку заходам, проведеним урядом П.Скоропадського
7. Яку політику проводила Директорія?
8. Охарактеризуйте особливості національно-визвольного руху в західноукраїнських землях у 1917-1919 рр. та визначте історичне значення Акту Соборності України?
9. Проаналізуйте причини і шляхи встановлення радянської влади. Які гасла використовували більшовики для завоювання прихильності населення?
10. Проаналізуйте впровадження нової економічної політики в Україні, дайте оцінку її значенню та наслідкам..
11. Розкрийте процес входження України до СРСР й охарактеризуйте ставлення до цього тогочасних політичних сил і населення України.
12. Поясніть зміст політики українізації та особливості її проведення.
13. Розкрийте особливості та наслідки радянської індустріалізації в Україні.
14. Охарактеризуйте політику суцільної колективізації та її соціально-економічні наслідки.
15. Визначте основні риси радянського тоталітарного режиму влади у 30-ті рр.
16. Охарактеризуйте національно-визвольний рух в західноукраїнських землях у 20-30-ті роки.
17. За яких умов виникла ОУН і які методи боротьби вона застосовувала?
18. Проаналізуйте політичну спрямованість політичних партій Західної України.
19. Які геополітичні зміни відбулися в західноукраїнських землях на початку Другої світової війни?
20. Західноукраїнські землі в системі радянсько-німецьких договорів 1939 року. Українське питання в європейській політиці напередодні другої світової війни.
21. Розкрийте зміст “українського питання” в політиці західних держав напередодні другої світової війни.
22. Визначте місце пакту Молотова-Рибентропа серед причин другої світової і Великої Вітчизняної війни.
23. Дайте оцінку Акту возз’єднання українських земель у 1939-1940 рр.
24. Назвіть причини тимчасових поразок Червоної Армії у початковий період Великої Вітчизняної війни.
25. Яку мету ставив Гітлер щодо України ?
26. Охарактеризуйте гітлерівський “Новий порядок” в Україні.
27. Як проходив процес розгортання партизанського, підпільного рухів та Руху Опору в Україні в роки фашистської окупації ?
28. Як проходив процес визволення України ? Визначте вклад українського народу в перемогу над фашизмом.
29. Яке значення в розгромі німецького фашизму мала матеріальна допомога союзників СРСР ?
30. У чому полягають геополітичні наслідки Другої світової війни?
31. Дайте історичну оцінку рішенням XX з’їзду КПРС (1956 р.).
32. Що свідчить про зміну пріоритетів в економіці за часів правління М.Хрущова?
33. Як проходила децентралізація управління промисловістю?
34. Проаналізуйте досягнення та прорахунки аграрної політики М.Хрущова.

35. Що вам відомо про соціальні реформи М.Хрущова? Які з них ви вважаєте більш ефективними? Які соціальні програми були утопічними?
36. Чому соціально-економічні перетворення М.Хрущова були непослідовними і незавершеними?
37. У чому проявилася демократизація культурного життя?
38. Що свідчить про парадокси хрущовської “відлиги”?
39. Визначте передумови створення незалежної держави Україна. У яких документах проголошена її незалежність?
40. Охарактеризуйте процес державотворення в суверенній Україні.
41. Проаналізуйте процес формування багатопартійності в державі.
42. Розкрийте головні пріоритети та основні напрямки зовнішньої політики Української держави.
43. Визначте місце України в сучасному світі.

III рівень (творчий)

Проблемні завдання

- ✓ Чому українські уряди постійно намагалися залучити зовнішні сили для утвердження своєї влади, а не прагнули знайти підтримку серед населення власної країни?
- ✓ Чи був можливим компроміс між радянською державою та церквою в роки непу?
- ✓ Чи існувала альтернатива утворенню СРСР і чи могла Україна існувати самостійно?
- ✓ У 1925 р. західноукраїнський політичний діяч, лідер УНДО Дмитро Левицький писав: *“На Радянській Україні росте, міцніє і розвивається українська національна ідея”*. Що давало підставу галицьким діячам для таких тверджень? Чи відповідало це дійсності?
- ✓ Відомий англійський історик Роберт Конвест влучно сказав: *“Сталінська індустріалізація такою ж мірою засіб модернізації промисловості, як канібалізм – засіб харчування...”* Як ви розумієте це висловлювання? Які, на ваш погляд, були у нього підстави для такого висновку?
- ✓ Чим сталінська тоталітарна модель відрізнялася і що мала спільного з націонал-соціалістичною моделлю у фашистській Німеччині?
- ✓ Доведіть або спростуйте твердження, що боротьба ОУН–УПА у повоєнні роки на західноукраїнських землях була громадянською війною.
- ✓ Чи можна вважати конституційний процес в Україні завершеним? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Чи потрібні Україні інтеграція до євроатлантичних структур і вступ до НАТО?

Комплексні контрольні роботи для узагальнення знань здобувачів вищої освіти

Нижче наведені приклади комплексних контрольних робіт

Варіант 1.

1. Перехід українських земель від Литви до Польщі означав реальну загрозу самому існуванню українців як окремої етнічної спільності.
Чи згодні ви з цим твердженням? Поясніть свою думку.
2. Проаналізуйте як відбувався наступ царизму на автономію України в другій половині ХУІІ – ХУІІІ ст.
3. Назвіть передумови утворення східнослов'янської держави Київська Русь.
4. Народ-автохтон – це
 - населення, депортоване за межі України в період сталінського правління;
 - корінне населення певної території;
 - одне з кочових племен скіфів.
5. Дайте визначення поняттям:
 - бояри;
 - смерди;
 - закупи;
 - рядовичі;
 - дружинники.
6. Виберіть твердження з яким ви згодні. Обґрунтуйте свій вибір.

Виникнення українського козацтва:

- а) мало закономірний характер;
- б) було спричинено збігом обставин;
- в) не можна оцінити однозначно.

7. Запорізька Січ остаточно була зруйнована у
1685 р., 1709 р., 1764 р., 1775 р., 1789 р.

Варіант 2.

1. Роз'ясніть обставини та мету створення Центральної Ради.
2. Назвіть причини голодомору 1932 – 1933 рр.
3. Чому професійний військовий П.Скоропадський у жорстоких умовах збройного протистояння приділяв таку велику увагу проблемам культури?
4. Дисидент – це:
 - Дружинник київського князя;
 - Людина, що не погоджується з офіційною точкою зору;
 - Представник козацької старшини в період Гетьманщини.
5. Виберіть твердження з яким ви згодні і коротко обґрунтуйте свою відповідь:

Основні причини наростання економічних проблем у 80-х рр. :

- а) економічно необґрунтовані реформи;
- б) збереження старих методів управління;
- в) реформи обмежувалися лише реорганізацією управління;
- г) повільне впровадження досягнень НТР;
- д) обрання інтенсивного шляху розвитку.

6. Проголошення незалежності УНР відбулося:

4 березня 1917 р.; 28 жовтня 1917 р.; 18 січня 1918 р.; 16 січня 1918 р.

Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Оцінка з дисципліни "Історія України" складається із визначення рівня наступних знань та вмінь здобувачів вищої освіти:

а) засвоєння основних політичних і соціально-економічних подій і фактів, розуміння їх передумов, причин, наслідків й особливостей;

б) здатності до встановлення причинно-наслідкових зв'язків історичних процесів, аналізу, порівнянню зі спорідненими процесами у загальноєвропейському контексті, визначення їхньої значимості з позиції загальнолюдських цінностей;

в) критичної оцінки історичних фактів та діяльності осіб на основі альтернативних поглядів на проблеми;

г) толерантного ставлення до протилежних думок та аргументованого обстоювання власних поглядів на історичні події, факти, персоналії,

д) застосування набутих знань в оцінюванні подій сьогодення та у власній громадській діяльності.

На лекціях, які здобувачі вищої освіти мають відвідувати обов'язково, виявляються їх вміння складати конспекти, плани, тези і т.п. За пропуск лекції без поважних причин знімається 1 бал.

На семінарських заняттях здійснюється перевірка засвоєння та розуміння певних тем курсу, якості самостійного опрацювання визначених проблем, здатності публічно їх представити (презентувати) тощо. Одночасно здобувачі вищої освіти демонструють такі вміння, як самостійність мислення, загальний інтелектуальний потенціал, навички аналізу та культури полеміки.

Визначення рівня знань і залежить від того, як студент буде свій виступ – у проблемному чи в інформаційному плані, чи вміє узагальнювати, систематизувати, порівнювати і аналізувати історичні факти, користуватися науковою термінологією, зіставляти і критично аналізувати інформацію з різних джерел. (документів, наукової літератури, періодичної преси тощо). Оцінка підвищується, якщо студент на основі опрацьованої літератури включає у відповідь додаткові повідомлення, висловлює власну точку зору. Відповідними балами оцінюється активність здобувачів вищої освіти у обговоренні питань.

Наприклад, максимальна кількість балів, що може набрати кожний студент при вивченні курсу історії України (його рейтинг), складає 100 балів. Загальна сума рейтингових балів визначається за наступною схемою: виступ на семінарі оцінюється до 5 балів. Найвищу оцінку отримують ті здобувачі вищої освіти, які володіють категоріальним апаратом, логікою, точністю викладу матеріалу тощо. За доповнення, уточнення, виправлення, які свідчать про старанне та якісне опрацювання літератури і можуть бути предметом дискусії – нараховується 2 бали; за додатковий виступ із проблемно-пошуковим повідомленням – до 4 балів; за використання не лише рекомендованої а й додаткової літератури нараховується по 1 балу за кожне значне джерело. Посередні та незадовільні виступи не оцінюються зовсім. Підсумкові підрахунки дозволяють визначити рейтинг кожного здобувача вищої освіти на семінарських заняттях. Проте він може бути й негативним (мінусовим), якщо студент мав двійки на семінарах та пропуски занять без поважних причин.

Наповнення рейтингу відбувається також на основі суми балів, отриманих здобувачами вищої освіти за написання навчальних рефератів, студентських наукових робіт, рецензій на реферати однокурсників, за виконання завдань підвищеної складності, участь в історичних олімпіадах, вікторинах, конкурсах тощо. Реферат пишеться кожним студентом не рідше одного разу при вивченні курсу. При цьому враховуються ґрунтовність викладу, наявність аналізу та узагальнень, власних суджень, якість наукового апарату.

До рефератів підвищеної складності відносяться ті, що характеризуються проблемністю, аналізом причинно-наслідкових зв'язків та наявністю власних суджень здобувача вищої освіти, мають логічну структуру та підготовлені за власно складеним студентом списком літератури. Реферати середньої складності передбачають аналіз фактів на основі літератури, зазначеної викладачем, систематизованість викладення матеріалу, вміння обстояти точку зору авторів, якщо студент погоджується з нею. Найнижче оцінюються роботи, що свідчать лише про інформативний рівень знань здобувачів вищої освіти.

Реферативні виступи здобувачів вищої освіти виявляють не тільки їх знання, а й навички праці з літературними джерелами, вміння логічно, послідовно викладати матеріал і робити узагальнюючі висновки, розкривають методи доведення власного погляду на історичну проблему. Зараховуються лише реферати, що відповідають визначеним вимогам: «відмінно» – 10 балів, «добре» – 8 балів, «задовільно» – 4 бали, «незадовільно» – 0 балів.

При оцінюванні самостійної роботи особлива увага приділяється вмінням здобувачів вищої освіти орієнтуватися серед наукової літератури, користуватися довідниками, енциклопедіями, періодикою, а також наявності у них практичних навичок з написання анотацій, резюме, оформлення цитат, складання тез, планів, конспектування матеріалу, що опрацьовується.

Оцінка наукової роботи здобувачів вищої освіти передусім враховує рівень їх загального інтелекту та навичок пошуково-дослідницької роботи. За участь в університетських, обласних і республіканських наукових студентських конференціях, олімпіадах, конкурсах нараховуються додаткові бали, а саме:

- ✓ підготовка наукової роботи та виступ з доповіддю (повідомленням) на науково-теоретичній студентській конференції ПУСКУ оцінюються від 15 до 20 балів;
- ✓ за отримання призового місця на конкурсі студентських наукових робіт університету – нараховується до 20 балів, за відзначення наукової роботи здобувача вищої освіти на конференції обласного рівня – 20-25 балів, участь у республіканській студентській конференції оцінюється у 30 балів;

- ✓ за активну та результативну участь здобувача вищої освіти у роботі наукового гуртка (підготовку конференцій, круглих столів, усних журналів, диспутів,) йому нараховується від 10 до 15 балів за кожний захід;
- ✓ за пошукову роботу з наданням письмового звіту про її результати – від 10 до 20 балів;
- ✓ публікації в періодичних та наукових виданнях оцінюються від 15 до 20 балів;
- ✓ за виготовлення навчально-наочних таблиць, схем, діаграм тощо нараховується до 10 балів.

Виходячи з того, що вивчення вітчизняної історії передбачає значну виховну направленість, при визначенні підсумкового рейтингу здобувачів вищої освіти враховується участь у науково-пошуковій роботі з краєзнавства, заходах студентського клубу «Берегиня» і т.п. за даний вид роботи студент може отримати від 5 до 15 балів.

Загальну підсумкову оцінку студент одержує шляхом складання всіх набраних балів з дисципліни за роботу протягом семестру згідно з рейтинговими нормативами.

Порядок переведення оцінок у систему ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
64-74	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Приклад побудови завдань для поточного модульного контролю знань

Варіант завдання по модулю 1.

I рівень (елементарний)

За кожну правильну відповідь 0,5 бала.

1. Київ виник на території племені:

- а) деревлян;
- б) полян;
- в) уличів;
- г) тиверців.

2. Держава східних слов'ян мала назву:

- а) Руська держава;
- в) Київська Русь;
- б) Куявія;
- г) Українська держава

3. Виберіть твердження з яким ви згодні, коротко обґрунтуйте свою відповідь.

Люблінська унія була:

- а) неминучим явищем у відносинах Польщі та Литви;
- б) спричинена піднесенням Московської держави;
- в) наслідком відсутності української державності.

4. Співвіднесіть термін (поняття) та його визначення

Вища військова і цивільна адміністрація в Україні за часів козацтва – це:

- а) генеральна старшина;
- б) полкова старшина;
- в) сотенна старшина.

5. Історик В.Ключевський про гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного:

“Шляхтич за походженням, він і на козацтво переніс свої шляхетські поняття”. На підставі яких фактів історик дійшов такого висновку? Чи згодні ви з ним? Якщо так, поясніть, чому.

6. Установіть причинно-наслідковий зв'язок:

Зборівський мирний договір — “Березневі статті”;
Руїна — “Вічний мир”;
Смерть Б.Хмельницького — Гадяцький договір
Гетьманство І.Мазепи — зруйнування Запорізької Січі.

7. Співвіднесіть особу та факт її біографії

І.Виговський; а) Гетьман Правобережної України;

- І.Самойлович; б) гетьман Лівобережної України;
 І.Брюховецький; в) уклав Гадяцький договір;
 П.Тетеря; г) був проголошений гетьманом усієї України.

8. Встановіть відповідність між подією та датою:

Остаточна ліквідація гетьманства	1793 р.
Другий поділ Речі Посполитої	1783 р.
Впровадження кріпацтва на Лівобережжі	1750 р.
Обрання К.Розумовського гетьманом	1764 р.

9. Із запропонованих тез оберіть погляди народців:

- а) орієнтувались на Росію, як найбільшу слов'янську державу;
 б) вважали, що українці – окремий народ, який потребує захисту своїх національних і політичних прав;
 в) виступали за об'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянщиною у складі Російської імперії;
 г) намагались захищати та розвивати українську мову та літературу;
 д) мали багато спільного з українофільством Наддніпрянщини.

II рівень (достатній)

За кожен правильну відповідь 3 бали.

- Розкрийте теорії походження Русі і аргументуйте їх достовірність. Назвіть причини виникнення держави у східних слов'ян.
- Обумовте причини введення християнства в Київській Русі та його роль в подальшому розвитку держави. Коли і ким була застосована перша спроба введення християнства і чи вона закінчилася?
- Дайте характеристику соціально-класової структури Русі.
- Проаналізуйте причини феодальної роздробленості Давньоруської держави та її наслідки, чому не вдалося зупинити цей процес?
- Що спричинило утворення Речі Посполитої та якими були особливості перебування під її владою українських земель?
- Які політичні і економічні зміни відбулися на українських землях після Люблінської унії?
- Як вплинула на подальшу долю українства Берестейська церковна унія 1596 р.?
- Які політичні і економічні зміни відбулися на українських землях після Люблінської унії?
- Заповніть таблицю: Причини виникнення Запорізької Січі

Причини	Їхні прояви
внутрішньополітичні	
зовнішньополітичні	

10. Як ви розумієте слова історика В.Смолія про те, що козацтво “несло в собі значно вищі потенціальні можливості, пов’язані не з рудиментами минулого, а з перспективою створення нового – буржуазного ладу”?

11. Заповніть таблицю “Причини виникнення козацтва”

причини	Їхні прояви
економічні	
соціальні	
політичні	

12. Історик О.Єфименко про Переяславську раду: “представники українського народу прагнули надати приєднанню характеру договору, представники Московської держави – характеру милості”. Чи згодні ви з такою оцінкою позиції сторін на Переяславській раді? Поясніть свою думку.

13. Що являв собою політико-адміністративний устрій Запорізької Січі?

14. Заповніть таблицю: Запорізька Січ у другій половині XVII ст.

Країна	Сутність відносин
Польща	
Туреччина і Крим	
Росія	

15. Охарактеризуйте особливості зародження та основні ознаки козацької державності на території України

16. Заповніть таблицю “Українсько-московський договір 1654 р.”

Причини укладення	
Зміст	
Значення	

17. Із запропонованої групи питань оберіть одне і дайте відповідь:

18. Дайте оцінку політики Катерини II щодо українських земель. Поясніть, чому переважна більшість козацької старшини майже не чинила опору ліквідації автономного устрою Гетьманщини?

19. Чому, на вашу думку, Катерина II почала ліквідацію української автономії саме з ліквідації гетьманства? Чи сприяло ліквідації гетьманства прохання козацької старшини щодо спадковості титулу гетьмана.

20. Заповніть таблицю: Міжнародні угоди щодо України. Території, що відійшли до інших держав.

угоди	Росія	Польща	Туреччина
Андрусівське перемир'я			
Бахчисарайське перемир'я			
“Вічний мир”			

III рівень (творчий)

За кожну правильну відповідь 4 бали.

1. Чому в історичній літературі Люблінська та Берестейська церковна унії оцінюються неоднозначно ?
2. Історики В.Семененко і Л.Радченко зазначають: *“Демократизм у Запорізькій Січі – це класична охлократія (влада натовпу), небезпечна для укріплення ідей державності”*. Чи згодні ви з таким твердженням? Які докази можна навести на підтвердження чи спростування цієї точки зору?
3. Чи були варіанти політичної консолідації Русі у період феодальної роздробленості? Якщо так, то чому вони не здійснилися?
4. Чому панівна українська верства не висунула програми політичного устрою України, а потрапила в залежність спочатку від Литви, а згодом і Польщі. Які перешкоди стояли на шляху України до створення самостійної держави?
5. Доведіть (або спростуйте), що Запорізька Січ була центром консолідації національно-патріотичних сил українства та його духовності.
6. Як ви розумієте слова історика В.Смолія про те, що козацтво *“несло в собі значно вищі потенціальні можливості, пов’язані з перспективами створення нового – буржуазного ладу”*? Чи згодні ви з такою думкою? Якщо так, то чому ?
7. Історик І.Крип’якевич, характеризуючи соціальний устрій Запорізької Січі, зазначав, що *“це була влада химерного натовпу, який не терпів опору і нікому не дозволяв мати самостійні погляди... Одиниця була зв’язана волею громади”*? Ви погоджуєтесь з думкою історика? Поясніть власну точку зору. Як співвіднести такий висновок з демократизмом Запорізької Січі?
8. Доведіть, що на межі ХУІ–ХУІІ ст. козацтво дедалі більше заявляло про себе як про впливову силу не тільки в Речі Посполитій, а й на міжнародній арені.
9. Чому період, коли митрополитом Київським був П. Могила (1632–1647 рр.), історики називають *“золотим періодом відродження українського православ’я”*?
10. Чому Б.Хмельницький, звільнивши Україну від Польщі, не проголосив незалежність, а пішов під протекторат Московської держави? 2) Чи могла в той період існувати незалежна Україна?

11. Чи зберігають свою актуальність ідеї державної розбудови періоду національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького? У чому вони полягають?
12. Чому Б.Хмельницький в останні роки свого життя (1656-1657 рр.) настійливо шукав союзників України серед європейських держав?
13. Чому Б.Хмельницький настійливо проводив лінію на перетворення гетьманської посади з виборної на спадкову?
14. Чи змінилося б становище України, якщо б І.Мазепі вдалося утілити свої плани ?
15. Історик О.Бойко, характеризуючи І.Мазепу, писав, що він *“мріяв про створення станової держави західноєвропейського зразка і такою ідеальною моделлю, на його погляд, була Реч Посполита”*. Які факти дали підставу зробити такий висновок? Доведіть чи спростуйте це твердження, аргументуючи свою відповідь.
16. Які аргументи ви навели б правителям західноєвропейських держав на місці гетьмана П.Орлика, закликаючи їх до створення антимосковської коаліції?
17. Чи можна вважати зрадою українського народу позицію переважної більшості козацької старшини, яка пішла на службу Російській імперії після ліквідації Гетьманщини і одержала всі привілеї російських дворян?
18. Чи погоджуєтесь ви з тим, що більшість декабристських організацій, запропонувавши прогресивні проекти перетворення суспільства, не приділяли суттєвої уваги національному питанню. Обґрунтуйте свою точку зору.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Витоки державності українського народу. Київське князівство Аскольда.
2. Передумови утворення давньоруської держави. Походження назви “Русь”.
3. Теорії походження Київської Русі.
4. Основні етапи розвитку давньоруської держави та особливості політики київських князів.
5. Соціально-класова структура та державно-політичний лад Київської Русі.
6. Прийняття християнства і його значення для подальшого розвитку Київської Русі. Галицько-Волинське князівство та його роль в історії України.
7. Причини феодалної роздробленості Київської Русі.
8. Статус українських земель у складі Великого князівства Литовського.
9. Політичне становище українських земель в умовах польського панування.
10. Перешкоди на шляху утворення української державності в XIX-XVI ст. Люблінська та Берестейська (церковна) унії.
11. Передумови та причини виникнення українського козацтва, його соціальна база.

12. Адміністративний та суспільно-політичний устрій Запорізької Січі, її місце у державотворчому процесі.
13. Причини, рушійні сили та основні етапи Визвольної війни українського народу середини ХУІІ ст., дискусії щодо її характеру.
14. Визволення України від польської шляхти. Формування козацької держави.
15. Входження України під протекторат Московської держави. Рада в Переяславі та її значення.
16. “Березневі статті” 1654 р. та їх історична оцінка.
17. Криза козацької автономії в період Руїни.
18. Гетьманщина у складі Російської держави. Наступ царизму на автономію України. Політика гетьмана І.Мазепи.
19. Участь України в Північній війні. Полтавська битва та її історична оцінка.
20. Причини ліквідації Гетьманщини і знищення української державності. Зруйнування Запорізької Січі.
21. Подальша доля українського козацтва після зруйнування Запорізької Січі.
22. Українська національно-демократична революція 1917 р. Утворення Центральної Ради, її соціальна база та програма.
23. Суть поглядів М.С.Грушевського на державність України: від культурно-національної автономії до незалежності.
24. Утворення УНР. Програма розбудови України в ІІІ Універсалі.
25. Проголошення радянської влади в Україні у 1917 р.
26. Конфлікт УЦР з Раднаркомом Росії. Проголошення незалежності України.
27. Оцінка умов Брест-Литовського договору 1918 р. і його наслідки для України.
28. Причини поразки Центральної Ради.
29. Державний переворот гетьмана П.Скоропадського. Політика гетьманського уряду (квітень-грудень 1918 р.).
30. Утворення Директорії та її політика по відродженню УНР. Причини поразки Директорії.
31. Особливості національно-визвольного руху в західноукраїнських землях у 1917 – 1918 рр.
32. Суть і значення Акта Соборності України.
33. Україна в період реформ нової економічної політики 1921 – 1925 рр.: основні напрямки та соціально-політичні наслідки.
34. “Автономізація” України у складі СРСР. Історична оцінка цього акта.

35. Політика коренізації: форма і зміст. Українське національно-культурне відродження 20-х рр.
36. Політика форсованої індустріалізації та її наслідки для України.
37. Примусова колективізація сільського господарства. Голодомор 1932-1933 рр.
38. Утвердження тоталітарно-репресивного режиму влади в Україні: причини, суть, наслідки.
39. Політичні репресії 20-30-х рр. в Україні.
40. Західноукраїнські землі в системі радянсько-німецьких договорів 1939 року. Українське питання в європейській політиці напередодні другої світової війни.
41. Початок Великої Вітчизняної війни. Україна в планах гітлерівської Німеччини. Причини невдач Червоної Армії.
42. Антифашистський Рух Опору на окупованих землях.
43. Визволення України від німецько-фашистських загарбників. Наслідки Другої світової війни для України.
44. Державне будівництво і національне питання на західноукраїнських землях після закінчення II світової війни. Оцінка діяльності ОУН-УПА.
45. Причини розпаду СРСР та його наслідки. Проголошення незалежної України.
46. Проблеми державного будівництва на сучасному етапі. Незалежна Україна у світовій співдружності.

Форми поточного та підсумкового контролю успішності навчання

У процесі вивчення дисципліни «Історія України» викладачем використовуються метод контролю у вигляді написання модуля.

Методичне забезпечення

1. Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

Рекомендована література

Основна

1. Історія України. Навчальний посібник для ВНЗ (доп. МОН України).- 3-є вид. // Бойко О.Д.- К.: Академія, 2016.
2. Лазарович М., Лановик Б. Ілюстрована історія України: Короткий курс лекцій. — Вид. 2-ге. — Тернопіль, 2006.
3. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України. Підручник. — К.: Алерта, 2012.
4. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України: Навчальний посібник. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012.
5. Нариси історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Одеса, 2004.
6. Україна: нові часи. Посібник для студентів-заочників /За ред. А.К. Тичини. — Ізмаїл, 2010.
7. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів. — Київ-Чернівці, 2008. — С.331 – 334.
8. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України: модульний курс. Навчальний посібник. — К.: Видавництво «Фірма» «ІНКОС», «Центр навчальної літератури», 2006. — 344 с.

Додаткова

1. Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. — К., 1996. — С. 5-45.
2. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України. — К., 2012.
3. Історія України / за ред. В. Смолія. — К., 1997.
4. Україна і світ: Історія господарства / за ред. Б.Лановика, Р.Матисякевича. — Київ, 1994.
5. Рибалка І. Історія України. — Ч.1. Від найдавніших часів до кін. XVIII ст. — Харків, 1995.
6. Грабовський С., Ставроян С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. — К., 1995.

7. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К., 1999.
8. Новітня історія України (1900-2000). / За ред. Гусєва, Слюсаренка та ін. – К., 2001.
9. Україна. Друга половина ХХ століття. Нариси історії / за ред. П.П. Панченка. – К., 1997. – С. 29-164.
10. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х., 2007.
11. Бойко О.Д. Історія України. - К.,2014.
12. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // УІЖ. – 1999.- №3.
13. Краснікова О.М. З історії становлення та функціонування земельних банків в Україні (1861 -1918 рр.) // УІЖ. – 1999. - № 6.
14. Гордуновський О.М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини ХІХ ст.. // УІЖ. – 2000. - №1. – С.61 – 71.
15. Шляхов О.Б. Судновласники Азово – Чорноморського басейну наприкінці ХІХ на початку ХХ ст.// УІЖ. – 2006. - №1. – с.61 – 71.
16. Томулець В.М. Роль і значення торгівлі у становленні і розширенні економічних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями (1812 – 1868 рр.) // УІЖ. – 2005. - № 5. – С.11-20.
17. Москалюк М.М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.// УІЖ. – 2008. - №2. – С.75-86.
18. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К.,2003.
19. Калініченко В.В., Шабельник Г.П. Витоки світогляду та політичної свідомості революційних народників в Україні 70-х рр. ХІХ ст. (соціально – психологічний аспект) // УІЖ. – 2006. - № 2. – С.38-48.
20. Шип Н. Зв'язок українського національного й соціального рухів у другій половині ХІХ ст.// Історія України. – 2007. - №43,45; 2009. - №9, 15.
21. Коляда І., Милько В. “Перші бруньки національної свідомості” (до 135-річчя від дня заснування Південно – Західного Відділу Імператорського Російського Географічного товариства)// Історія в школах України. – 2009. - №4. – С.38 – 43.
22. Панченко В. “Сила чорноземна наш Чубинський...”// Історія в школах України. – 2009. - №5. – С.40 – 44.
23. Верменич Я. Адміністративно – територіальний устрій українських земель в історичній ретроспективі // Історія в школах України. – 2009. - №1 – 2. – С. 50 – 56.
24. Венгерська В. Перші приватні кредитні та банківські установи // Історія України. – 1998. - № 8.
25. Казанська Т. Торгівельні дома України на межі двох століть (1892 – 1914 рр.) // Історія України. – 2001. - № 31 – 32.

26. Чорний Д.М. Торгівля в Харкові на початку ХХ ст. // УІЖ. – 2005. - № 5.
27. Чорна Т. Економічна криза 1900 – 1903 років // Історія України. – 2001. - № 14.
28. Присяжнюк Ю.П., Горенко Л.М. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина ХІХ – 1905 р.) // УІЖ. – 2017. - № 5.
29. Історія сучасного світу. Соціально – політична історія ХУ –ХХ століть. - К., 2003.
30. Вовк Ю. Боротьба селянства України проти соціального гніту напередодні революції 1905 – 1907 рр. // Історія України. 1999.- № 45.
31. Вовк Ю. Українське селянство наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Історія України. - 1999.-№34.
32. Гуз А. Роль земських діячів та земств у процесі національно-культурного відродження України (ІІ половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Історія в школі. – 2001. - №7.
33. Гусев В. Бунт в суспільно-політичному житті України (кінець ХІХ ст. – 1921 р.) // Історія України. - 2000. - № 20, 21.
34. Карамзіна М. Українська інтелігенція ХІХ – початку ХХ століття.// Історія України.- 1999.- №3.
35. Чорна Т. Народні виступи на початку ХХ століття.// Історія України. – 2001.- № 15.
36. Реєнт О.П. Революційні та соціальні рухи трудящих мас України // УІЖ.- 2005.- № 4.
37. Волковинський В. Україна в орбіті есерівського тероризму на початку ХХ століття // Історія України.-2012.- №8.
38. Коцур А. Українська ідея початку ХХ ст. та її перші речники // Історія в школах.-1999.- №6.
39. Москвич Л. Прогресивна російська інтелігенція і Україна (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Історія України.-1999.- № 43- 44.
40. Приходько С. Проблема політичної влади в українській суспільно-політичній думці на початку ХХ століття. // Історія України .- 1999. № 47.
41. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ- ХХ ст.).– Львів, , 2001.
42. Мушинський В. Будитель національної свідомості та гідності українського народу. Євген Чикаленко та його час // Історія України. – 2009. - №5. – С. 4 - 7.
43. Бевз Т. Ідея соборності в програмних документах українських політичних партій.// Історія України. – 2001.- № 39.
44. Волковинський В. Політичні партії та організації в Україні // Історія України. - 2001.- №43.
45. Волковинський В.М. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст. // УІЖ. – 1999. - № 3.

46. Волковинський В. «Чорна сотня та її «хрещені батьки» в Україні на початку ХХ ст. // Історія України. – 2002. - № 10.- С. 1 – 4.
47. Бакало Р.Г. Розробка та запровадження столипінського аграрного законодавства // Український селянин. – Вип. 5. – Черкаси, 2002.
48. Ігнатова Л. Ринкові відносини в Україні в період столипінської реформи на початку ХХ ст. // Історія України. – 2000. - № 34.
49. Сарнацький О.П. Адміністративні й цензурно–судові утиски царизмом легальної періодичної преси українських політичних партій (1907 – 1910) // УІЖ. – 2005. - № 6.
50. Лисенко О.В. П.Столипін й український національний рух (початок ХХ ст.) // Проблеми історії України ХІХ – ХХ ст. – Вип. ХІ. – К., 2006. –С. 273 – 287.
51. Історія України : Документи. Матеріали.- К., 2016.
52. Кураєв О.О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843 – 1914) // УІЖ. – 2006. - № 1. – С. 43 – 60.
53. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. ІV. – К., 2002.
54. Кульчицький С.В. Національні формування українців у першій світовій війні // Історія України. - 1999.- № 8.
55. Лисенко О. Вплив першої світової війни на хід модернізації української нації // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип.. ІV. – К., 2002.
56. Шапошнікова Н. Вплив подій першої світової війни на національну свідомість українців // Історія України. – 2000. - № 18
57. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – К., 2004.
58. Король В. Ю. Історія України. Документи. Матеріали (Електронний варіант навчального посібника) - К., 2002.
59. Бойко О. Д.. Історія України (Електронний варіант навчального посібника) - К., 2002.
60. Смолій В. Степанков В. Українська національна революція ХVІІ ст. (1648-1676 рр.). (Електронний варіант навчального посібника) - К., 2012

Інформаційні ресурси, у т.ч. в мережі Інтернет

1. Електронна версія “Українського історичного журналу” : <http://www.history.org.ua/journal/index.htm>.
2. Архів інституту історії України НАН України: (<http://www.history.org.ua>).
3. Збірник наукових праць “Проблеми історії України: факти, судження, пошуки” <http://www.history.org.ua/zbirnyk/index.htm>.)
4. Наукові та електронні бібліотеки в Україні

5. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського www.nbuv.gov.ua
6. Національна парламентська бібліотека www.alpha.rada.kiev.ua
7. Електронна бібліотека Львівської комерційної академії www.dev.lac.lviv.ua/lib
8. Наукова бібліотека імені Максимовича www.lib-gw.univ.kiev.ua
9. Дніпропетровська обласна наукова бібліотека www.libr.dp.ua
10. Вінницька державна обласна універсальна наукова бібліотека імені К.А.Тімірязєва www.library.vinnitsa.com
11. Львівська електронна бібліотека імені В.Стефаника www.lsl.lviv.ua
12. Одеська державна наукова бібліотека імені М.Горького www.ognb.odessa.ua
13. Велика економічна бібліотека www.economics.com.ua
14. Електронна бібліотека www.lib.com.ua